

Actes de les Primeres Jornades sobre Jardins Claustrals i Activitats en Espais Claustrals de Catalunya



Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes
Barcelona | 24 i 25 de novembre de 2022



**Jornades sobre Jardins Claustrals i Activitats en Espais Claustrals de Catalunya
(1es : 2022 : Barcelona, Catalunya), autor**

Actes de les Primeres Jornades sobre Jardins Claustrals i Activitats en Espais
Claustrals de Catalunya

Recull de les actes de les jornades celebrades al Reial Monestir de Santa Maria de
Pedralbes de Barcelona el 24 i 25 de novembre de 2022. — Bibliografia

ISBN 9788410393783

I. Mallarach, Josep Maria, 1955- editor literari II. Catalunya. Departament de
Cultura. III. Títol

1. Jardins de monestirs — Catalunya — Congressos.

2. Jardins d'esglésies — Catalunya — Congressos.

3. Jardins històrics — Catalunya — Congressos.

4. Institucions religioses — Activitats culturals — Catalunya — Congressos.

712.26/.27:726.5/.71(460.23)(063)

904:712.25(460.23)(063)

2-78:371.383(460.23)(063)

Actes de les Primeres Jornades sobre Jardins Claustrals i Activitats en Espais Claustrals de Catalunya

Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes

Barcelona | 24 i 25 de novembre de 2022

© d'aquesta edició: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya
i Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes, Ajuntament de Barcelona

© dels textos i fotografies: els autors

Edició: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya
i Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes, Ajuntament de Barcelona

Coordinació de l'edició: Josep Maria Mallarach

Maqueta original i disseny: Laia Sadurní

Associació Silene | www.silene.org

Traducció de l'original francès (p.31): Josep Maria Mallarach

Assessorament lingüístic: Maite Puig

Impressió:

ISBN: 978-84-10393-78-3

Barcelona 

 **Generalitat
de Catalunya**

Sumari

Presentacions

Anna Castellano-Tresserra 8
Conservadora en cap / Directora del Museu del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes

Carme Bergés Saura 9
Cap de l'Àrea de Monuments i Jaciments, Agència Catalana del Patrimoni Cultural

Introducció

Josep Maria Mallarach Carrera 10
Associació Silene

Primera jornada | Els jardins claustrals

Reflexions entorn dels jardins històrics. Criteris i pautes, <i>per Montse Rivero Matas</i>	15
L'evolució dels jardins monàstics medievals: apunts i reflexions des d'Occitània, <i>per Alix Audurier-Cros</i>	31
Els jardins dels recintes claustrals medievals de Catalunya: significació, estat i reptes, <i>per Jordi Díaz Callejo i Josep Maria Mallarach Carrera</i>	49
Els jardins claustrals de Barcelona: història i reptes, <i>per Margarita Parés Rifà</i>	73
La restauració del claustre de la catedral de Barcelona, recuperar el vincle entre arquitectura, vegetació i aigua, <i>per Roser Vives de Delàs i Victòria Bassa Garrido</i>	81
Els jardins claustrals de la cartoixa d'Escaladei: de la recerca a la rehabilitació, <i>per Carles Brull Casadó, Josep Maria Vila Carabasa i Josep Maria Mallarach Carrera</i>	97
El jardí del claustre major del Reial Monestir de Santa Maria de Poblet: història, simbolisme i intervenció, <i>per Josep Maria Mallarach Carrera</i>	117
Claustre del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes: simbolisme, actuacions històriques, darreres intervencions i noves propostes d'enjardinament, <i>per Anna Castellano-Tresserra, Anna Feu Jordana, i Josep Maria Julià Capdevila</i>	133
La geometria sagrada als jardins claustrals: quatre exemples de Catalunya, <i>per Assumpció Vilaseca Viladrich</i>	151

Segona jornada | Activitats organitzades en espais claustrals

El silenci als espais claustrals, <i>per Georgina G. Rabassó</i>	169
Reflexió i propostes de revaloració dels espais claustrals de Catalunya com a espais de pràctiques meditatives i contemplatives. El cas dels claustres amb gestió laica, <i>per Olga Fajardo Torrent i Xavier Perarnau Martínez</i>	181
Claustres vius de gestió eclesial al segle XXI a Catalunya, <i>per Dani Font Montanyà</i>	195
Experiències d'espiritualitat i cultura dins dels claustres gestionats per l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural <i>per Maria Assumpta Esquís Serra</i>	209
Activitats ofertes al claustre del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes, <i>per Gemma Bonet Pascual</i>	223
Pràctiques meditatives al claustre del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes, <i>per Berta Meneses Rodríguez</i>	235
Concert <i>Quia ergo femina</i> . Cants d'Hildegarda de Bingen, <i>per Alba Asensi Gandía i Míriam Trías Cañizares</i>	240

Conclusions

Dinàmiques participatives <i>per Mariona Aragay Marín i Laia Sadurní Llongueres</i>	245
Criteris d'intervenció als jardins claustrals de Catalunya	248
Criteris i propostes per fomentar activitats i pràctiques contemplatives i meditatives als espais claustrals	250

Annex

Semblances dels ponents	252
Relació de persones participants en les jornades	255

Presentacions

Els articles que trobareu a continuació són el resultat dels diversos estudis, treballs i tallers que es van presentar al llarg de les dues jornades que el Museu del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes va organitzar i acollir els dies 24 i 25 de novembre del 2022. Les jornades van comptar amb la col·laboració de la Direcció General del Patrimoni Cultural, el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i la Secretaria Científica i Tècnica de l'Associació Silene.

Com el lector podrà veure a continuació, la convocatòria va suscitar un gran interès, que va quedar reflectit tant en el nombre d'assistents com en la quantitat i la qualitat de les comunicacions presentades, que ara es recullen en aquestes actes. Pels organitzadors, la resposta a la convocatòria venia a corroborar que la necessitat que experimentàvem des de la nostra pròpia entitat, de trobar la manera més adient de presentar al visitant un espai tan emblemàtic per a un monestir com és el del claustre i el seu enjardinament, no era únicament nostra. Compartir el coneixement amb altres entitats amb característiques semblants i amb professionals implicats en el tema havia de ser el punt de partida.

La recuperació dels espais claustrals ha estat objecte de debat, des de fa anys, a mesura que avançava la recuperació del patrimoni monàstic del país. No obstant això, generalment les intervencions s'han plantejat posant un èmfasi especial en l'arquitectura i no tant en el seu enjardinament, quan tots dos elements, el ple i el buit, s'identifiquen l'un amb altre i n'expliquen el significat últim.

Calia, doncs, abordar aquest darrer aspecte, el de l'enjardinament, i compartir idees, debatre-les, exposar-les i avançar cap a unes primeres conclusions que puguin arribar a esdevenir un corpus de bones pràctiques per a actuacions futures.

La col·laboració entre institucions públiques, entitats i professionals de diversos àmbits implicats en la recuperació d'aquests espais físics i alhora simbòlics ja és de per si un primer èxit d'aquestes Primeres Jornades sobre Jardins Claustrals i un exemple a seguir en endavant.

Anna Castellano-Tresserra
Conservadora en cap / Directora del Museu
del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes
Ajuntament de Barcelona

Després el Senyor-Déu plantà un jardí a l'Edèn, a la regió d'orient, i va posar-hi l'home que havia modelat. El Senyor-Déu va fer néixer de la terra fèrtil tota mena d'arbres que fan goig de veure i donen fruits saborosos. Al mig del jardí hi feu néixer l'arbre de la vida i l'arbre del coneixement del bé i del mal. (Gènesi 2,8-9)

Aquesta imatge potent del jardí de l'edèn, del paradís de l'edat mitjana cristiana, ens mostra la gran importància que va tenir la definició d'un lloc ideal i «escollit» per la divinitat. Aquest lloc, perfectament descrit, conté elements recurrents, com ara la idea de composició antropitzada, l'aparició d'uns límits ben definits — que creen un espai de protecció, refugi i contemplació —, el protagonisme i la centralitat de l'aigua, i l'ordenació acurada i geomètrica d'aquest espai. Amb tot, s'estableix un arquetipus perfecte que troba en els claustres dels monestirs la seva millor traducció.

En aquest context simbòlic i espiritual, l'enjardinament dels claustres pren una rellevància absoluta a l'hora d'entendre com es conceptualitza i com s'estructura aquest espai que esdevé un dels elements neuràlgics dels monestirs, icona sagrada i lloc de meditació per excel·lència.

Per això és fonamental entendre l'espai del claustre no només des de la seva arquitectura, sinó també des del seu enjardinament i la seva presentació, i des de la seva relació amb la resta d'elements. I, segurament també per això, cada cop se'ns fa més necessari entendre com era aquesta articulació per poder retornar la centralitat d'aquests espais patrimonials i la seva potència comunicativa i emocional.

Així doncs, els treballs i la reflexió que va generar la celebració de les Primeres Jornades sobre Jardins Claustrals, de les quals ara presentem les conclusions en format de publicació, ens han de permetre avançar, de manera més conscient, en la comprensió i valoració dels claustres i els seus jardins i, consegüentment, en la seva activació patrimonial i la seva gestió cultural.

Cal, per tant, felicitar-nos per aquesta iniciativa liderada pel Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes i l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural, del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, amb l'ajut tècnic de l'Associació Silene.

Carme Bergés Saura
Cap de l'Àrea de Monuments i Jaciments
Agència Catalana del Patrimoni Cultural

Introducció

Els claustres de les catedrals, dels monestirs, dels convents o dels palaus, quasi sempre quadrangulars i amb un jardí reclòs l'interior, constitueixen uns elements molt singulars i distingits del patrimoni del nostre país. A Catalunya se'n conserven centenars, construïts al llarg de més d'un mil·lenni —des del segle IX fins al XX. Una cinquantena de claustres que han arribat al present són medievals, d'estil romànic o gòtic, però n'hi ha molts més de renaixentistes, barrocs, neoclàssics, modernistes, o d'altres estils.

En les actuacions de restauració dels claustres hi ha prevalgut sempre el valor del patrimoni arquitectònic, amb criteris que han anat evolucionant, seguint directrius nacionals o internacionals, i que n'han prioritzat la consolidació i l'aspecte exterior. Aquestes actuacions han estat dirigides per arquitectes especialitzats en patrimoni, de vegades amb la col·laboració d'arqueòlegs. La visita i la interpretació dels claustres, així mateix, s'han focalitzat en la història de l'arquitectura, i poques vegades tracten del seu simbolisme.

Els jardins claustrals no han estat objecte de recerques, ni disposen d'uns criteris d'intervenció consensuats. A Catalunya no es conserva cap jardí claustral medieval o renaixentista històric —en sentit estricte—, sinó que tots els jardins claustrals han anat evolucionant, al llarg dels segles, canviant-ne la vegetació i, de vegades, el disseny. La majoria dels jardins claustrals actuals responen a modes del segle passat, amb predomini de parterres de gespa i xiprers, tot i que és sabut que aquesta vegetació no formava part de la majoria dels jardins claustrals històrics. Sovint mostren uns jardins anacrònics, que, amb independència de la seva vàlua estètica, impedeixen comprendre la relació entre la natura i la cultura que aquests jardins singulars reflectien al seu moment. En uns pocs casos, com al monestir de Pedralbes, a Poblet o a Escaladei, s'ha plantejat la possibilitat de rehabilitar o reinterpretar una part o tot el jardí claustral medieval.

Actualment, la gestió i la custòdia de la majoria dels claustres de Catalunya continuen en mans de les entitats eclesials que els van bastir i que els han usat i mantingut al llarg de la història, siguin bisbats, o ordes monàstics o religiosos, però creix el nombre de claustres que són gestionats per entitats civils (ajuntaments, fundacions, etc.), sigui exclusivament o en col·laboració amb les eclesials. Tant en un cas com en l'altre, s'hi organitzen visites i activitats culturals, que aprofiten l'ambient de recolliment, les condicions acústiques i l'especial bellesa i serenitat que conjuguen aquests espais tan elegants. En aquestes jornades es volia posar en relleu les activitats de caràcter meditatiu o contemplatiu, que, tant si s'acompanyen de llenguatges artístics com si no, propicien la calma, la serenitat i la interioritat, antídots de l'estrès i el neguit que s'han estès com una epidèmia en la nostra societat.

Els objectius de les jornades eren quatre:

1. Fer emergir dues dimensions fins ara menystingudes i reflexionar-hi col·lectivament: els jardins claustrals i les activitats que s'ofereixen als claustres de Catalunya. S'ha volgut remarcar que són les «Primeres Jornades», perquè no es disposa d'inventaris de jardins claustrals ni de les activitats que s'hi ofereixen, de manera que les presentacions i reflexions exposades es basaran en els coneixements i l'experiència dels participants.
2. Presentar i debatre l'estat dels jardins claustrals amb exemples de Catalunya i Occitània, així com algunes propostes d'intervenció inspiradores, amb el propòsit de mostrar la dispersió de criteris aplicats i la necessitat de reflexionar i proposar uns criteris d'intervenció solvents per a futures intervencions.
3. Presentar una mostra d'activitats que es duen a terme en claustres oberts al públic, i reflexionar i debatre l'oportunitat de fomentar usos contemplatius i meditatis, per donar resposta a la necessitat social d'espais de recolliment, silenci i serenitat, en particular dins o prop dels entorns urbans.
4. En totes dues temàtiques, examinar i debatre criteris i propostes amb els participants, i consensuar tots aquells que fos possible.

La finalitat d'aquelles jornades era, doncs, contribuir a crear i difondre la consciència sobre el ventall de valors que atresora aquest patrimoni tan singular, amb una visió integral, històrica i contemporània alhora, a fi d'interessar les persones i entitats que hi tenen responsabilitats a millorar la qualitat de les seves intervencions, activitats i propostes. Confiem que, d'aquesta manera, els claustres podran seguir acollint i donant respostes adients a les necessitats de la societat actual, de maneres congruents amb la seva vocació i raó de ser.

L'edició i publicació de les ponències, així com els debats i les conclusions, en el llibre que teniu a les mans, ha estat possible gràcies al compromís de l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural i de la Direcció General de Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya. Des de l'Associació Silene volem agrair el suport de totes les altres entitats que l'han fet possible, així com les aportacions de tots els ponents i participants.

Josep Maria Mallarach Carrera
Secretaria científica de les jornades
Associació Silene



PRIMERA JORNADA
Els jardins claustrals



Reflexions entorn dels jardins històrics. Criteris i pautes

Montse Rivero Matas | Jardins i Jardineros: Art, Ciència i Ofici als Països Catalans

Resum

La consideració dels jardins com a elements patrimonials és força recent en la història europea, i la seva salvaguarda ha estat impulsada, en bona part, per organitzacions no governamentals que treballen per donar context i pautes per a la conservació i intervenció en jardins històrics. Els jardins són obra conjunta de l'home i la natura, que es mantenen en un equilibri fi i constant, necessiten temps per existir i cal acompanyar perquè es desenvolupin com a obra d'art. Intervir en un jardí històric és una tasca delicada i interdisciplinària que requereix coneixement, prudència i humilitat. Sense el coneixement de la història d'un jardí, intervenir-hi pot anar en contra dels seus valors patrimonials. També és essencial ser prudent, per evitar prendre decisions que puguin ser irreversibles, i, finalment, la humilitat és una qualitat necessària en els restauradors, ja que treballen sobre obres creades per uns artistes del passat i la seva missió és conservar, i si és possible millorar, aquest llegat. La lectura d'un jardí històric implica aplicar-hi metodologia i ordre. Cal fer una anàlisi exhaustiva dels components del jardí per assegurar una intervenció que en respecti els valors patrimonials. Aprendre a llegir un jardí històric vol dir analitzar-ne la composició i el traçat, les visuals, el seu paisatge interior i l'entorn; cal reconèixer-ne els elements tangibles i també els intangibles, i, finalment, analitzar i comprendre els usos passats i els previstos en un futur, per assegurar que no esdevinguin perjudicials per al jardí.

Paraules clau: *jardí històric, salvaguarda, preservació, intervenció, coneixement.*

Preàmbul

El grup de treball Jardins i Jardineros: Art, Ciència i Ofici als Països Catalans¹ va néixer de la inquietud d'un seguit de professionals que van constatar la fragilitat i el desequilibri de coneixement que hi ha entorn del patrimoni jardiner dels Països Catalans. Un dels objectius més destacats de Jardins i Jardineros és vetllar per la preservació del patrimoni jardiner i crear opinió pública. És en aquest context que aquest col·lectiu va dedicar molt de temps a debatre internament sobre els jardins històrics, com preservar-los i intervenir-hi, reflexions que han quedat recollides en un document titulat «Jardins històrics: conceptes, criteris i pautes» (diversos autors, 2019). El present article està basat, en part, en aquest document.

¹ Jardins i Jardineros: Art, Ciència i Ofici als Països Catalans és un grup de treball vinculat a la Institució Catalana d'Estudis Agraris (ICEA), filial de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC).

La salvaguarda dels jardins històrics

La consideració dels jardins com a elements patrimonials a conservar és força recent en la història europea. De fet, no va ser fins a finals del segle XIX i principis del segle XX que Édouard André va començar a teoritzar sobre la intervenció en jardins antics (André, 1879), o que els paisatgistes francesos Henri Dûchene i el seu fill Achille feien les primeres intervencions en restauració de jardins. El primer va intervenir, entre d'altres, en els jardins del castell de Chaumont-sur-Loire i el segon al castell de Courances. Ara bé, no seria fins entrat el segle XX que la societat civil no governamental s'organitzaria per salvaguardar aquest patrimoni.

Alguns fets clau en la salvaguarda dels jardins històrics en l'àmbit internacional són la fundació de l'International Council of Monuments and Sites (ICOMOS), el 1965, i el 1968, la creació de la secció de jardins històrics dins de la International Federation of Landscape Architects (IFLA),² que tenia els objectius següents:

- Fer una llista dels jardins històrics existents al món.
- Fixar els mitjans de protecció, de conservació, de restauració i de manteniment.
- Analitzar i consignar les regles de composició, de l'arquitectura i de la vegetació, que han de ser respectades per aquells que es fan càrrec del jardí.
- Intervenir per evitar la destrucció dels jardins valuosos.

L'any 1971 es va crear el Comitè Científic de Jardins i Llocs Històrics (ICOMOS-IFLA), que deu anys més tard adoptaria la Carta de Florència (ICOMOS, 1981), un document que ha esdevingut iniciàtic per a la preservació i intervenció en jardins històrics.³

Altres convencions i normatives s'han anat redactant posteriorment en l'àmbit internacional, entre les quals destaca, pel progrés que suposa per a la salvaguarda i la interpretació dels jardins històrics, la creació dels Paisatges Culturals de la UNESCO el 1992, que va introduir una nova categoria de béns patrimonials, els paisatges culturals, com a obres combinades entre la natura i l'ésser humà. Els paisatges culturals es dividien, així, en tres categories, la primera de les quals és el paisatge clarament definit, concebut i creat intencionadament per l'home.⁴

Una altra convenció destacable és el Document de Nara sobre l'autenticitat, de 1994, que va comportar un avenç en la valoració del patrimoni cultural i que inclou una dissecció sobre el concepte d'autenticitat i com aplicar-lo als jardins històrics.⁵

Pel que fa a Espanya, una de les primeres accions no legislatives que destaquen entorn de la salvaguarda dels jardins històrics va ser la voluntat de fer un inventari dels jardins antics d'Espanya. Amb aquest objectiu, Xavier de Winthuysen, pintor i jardiner, va rebre, el 1915, una beca de la Junta para la Ampliación de Estudios, vinculada a la Institución Libre de Enseñanza, per estudiar els jardins clàssics d'Espanya. Organitzaria l'estudi en quatre regions —nord, Castella, llevant i Andalusia—, però se'n publicaria només un volum, sobre els jardins de Castella, el 1930. El 1934 la Dirección General de Bellas Artes li va encarregar la creació del Patronato de Jardines Históricos de España, que seria després reestructurat, el 1941, amb el nom de Patronato de Jardines Artísticos y Parajes Pintorescos de España.

Quant a Catalunya, és de destacar la creació, l'any 1947, de l'entitat Amics dels Jardins de Catalunya, que si bé va néixer per compartir l'estimació per les plantes i organitzar exposicions i visites a jardins, ben aviat va vetllar per la conservació dels jardins de Catalunya.⁶ El 1998 rebé la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya en reconeixement de la seva activitat.

Aquesta és una història incompleta de l'activitat no legislativa per preservar els jardins històrics, que va ser essencial perquè, després, els organismes competents anessin ajustant i redactant lleis destinades a protegir els jardins com a elements patrimonials.

Els primers jardins protegits a Espanya van ser els jardins de l'Alhambra, dins del conjunt monumental, el 1870, i, el 1925, els jardins barrocs de La Granja de San Ildefonso. El 1931, la Segona República Espanyola va declarar monuments històrics artístics totes les propietats de la Corona, amb un esment especial als jardins que estaven inclosos dins de les propietats reials.

2 L'IFLA va ser fundada a Cambridge (Regne Unit) l'any 1948.

3 El grup fundacional de la Carta de Florència estava presidit pel paisatgista belga René Pechère, i en formaven part Jette Abel, Carmen Añón, Pier Fausto Bagatti Valsecchi, Olga Baseova, Hans Dorn, Jean Feray, Marie Jeanne Geerts, Gerda Gollwitzer, Ursula Gräfin zu Dohna, Harry Gunther, Dieter Hennebo, Elizabeth MacDougall, Annie van Marcke, Elena Mikkailovna Micoulina, Anthony Mitchell, Monique Mosser i Tom Wright. La Carta de Florència data de 1981 i va ser adoptada per l'ICOMOS el desembre de 1982.

4 Les altres categories eren el paisatge essencialment evolutiu i el paisatge cultural associatiu.

5 El Document de Nara va ser redactat per quaranta-cinc representants de vint-i-vuit països després de sessions de deliberació durant la Conferència de Nara (Japó), organitzada de l'1 al 6 de novembre de 1994 per l'Agència per a Assumptes Culturals del Govern del Japó, en cooperació amb la UNESCO, l'ICCROM i l'ICOMOS.

6 El 1950 Amics dels Jardins va treballar activament per fer que autoritats i personalitats reconegudes es pronunciessin en contra del projecte de traslladar el mercat de fruites i verdures del Born al parc de la Ciutadella de Barcelona.

Els jardins històrics i la seva singularitat

La Llei de patrimoni històric espanyol (Llei 16/1985) defineix un jardí històric com un «un espai delimitat, resultat de l'ordenació per l'ésser humà d'elements naturals, a vegades complementat amb estructures de fàbrica, i estimat d'interès en funció del seu origen o passat històric o dels seus valors estètics, sensorials o botànics».

La Llei del patrimoni cultural català (Llei 9/93), en l'article 7 del capítol I, corresponent als béns culturals d'interès nacional (BCIN), defineix el jardí històric com un «espai delimitat que és fruit de l'ordenació per l'home d'elements naturals i que pot incloure estructures de fàbrica».

La Carta de Florència⁷ té el gran valor de fixar en un seguit d'articles unes consideracions i pautes per intervenir en els jardins històrics i conservar-los; tot i no ser normativa legal, és el principal document de referència. Consta de vint-i-cinc articles, distribuïts en els apartats següents: definicions i objectius; manteniment i conservació; restauració i recuperació; utilització, i protecció legal i administrativa. Des de 2013, un equip internacional, dirigit per Mónica Luengo, Jochen Martz i Stéphanie de Courtois, està treballant no en la seva revisió, sinó en una nova carta, que incorpori els avenços en els conceptes i els coneixements que s'han fet des que es va redactar (Luengo, 2018, 37).

En el seu primer apartat, la Carta de Florència defineix un jardí històric com «una composició arquitectònica i vegetal que, des del punt de vista de la història o de l'art, té un interès públic. Com a tal, és considerat un monument» (ICOMOS, 1981, art. 1), i n'explicita la singularitat respecte del patrimoni inert, perquè és «una composició d'arquitectura el material de la qual és essencialment vegetal i, per tant, viu, perible i renovable» (ICOMOS, 1981, art. 2). Afegeix també que «la composició arquitectònica d'un jardí històric és determinada pel seu traçat i els diferents perfils del terreny, les masses vegetals (espècies, volums, jocs de colors, distàncies, alçàries respectives), els elements constructius i decoratius, i les aigües en moviment o en repòs» (ICOMOS, 1981, art. 5).

Tant la Carta de Florència com les definicions de les lleis de patrimoni esmentades expressen molt bé la doble ànima dels jardins: són obres d'art, treballades principalment amb elements vius. Els jardins difereixen molt del patrimoni arquitectònic, perquè són una obra viva, en constant evolució, impossible d'existir sense la mà de l'artista.

⁷ La Carta de Florència es va inspirar en la Carta de Venècia de 1964, dedicada a la restauració i conservació del patrimoni arquitectònic.

L'arquitecte de jardins Nicolau Maria Rubió i Tudurí expressa poèticament quina era la particularitat dels jardins, tot raonant que «l'art del jardí és tan alt com els de la Música, de la Poesia, de l'Arquitectura i, ben entès, de la Pintura i Escultura. Àdhuc, en algun aspecte, és superior» (Rubí i Tudurí, 1960, 19). Escriu també que «el jardí pertany a aquella nissaga de les Belles Arts, que no donen l'obra tot d'un cop, perfecta, sense necessitat de reiteració; com, per exemple, s'esdevé en una estàtua, la qual, un cop ha sortit de les mans del creador, existeix per ella mateixa, sense requeriment de nou treball o ajut extern. Cal ajudar el jardí a viure, a produir-se com a obra d'art al llarg del temps. En això la jardineria s'agermana amb el Teatre i la Música, les obres dels quals no “existeixen” per elles mateixes, ans l'home ha de reiterar la seva activitat artística, si vol reproduir-les al llarg del temps» (Rubí i Tudurí, 1960, 24).

També Xavier de Winthuysen va escriure sobre la singularitat dels jardins (Añón Feliu i Sancho Gaspar, 1990, 23):

Fer una obra de jardineria no és tan sols combinar ritmes com en qualsevol altra construcció artística; els elements que la constitueixen tenen la seva vida, la seva expressió, les seves bel·leses particulars, el seu dinamisme; són éssers vius que, quan s'hi opera per assolir un efecte ulterior, es tem ferir, deformar potser, que la manipulació pugui llevar-los allò que és essencial de la seva pròpia natura, la qual la creació artística no pot superar, i que, tancant els ulls i recorrent a la imaginació, un s'afigura allò que han de ser aquells éssers, quan, passat el temps, s'esborri la grollera petjada del treball i tornin a ordenar-se per ells mateixos, presentant les seves ingènites bel·leses.

Amb les obres de fàbrica del jardí passa el mateix; han de semblar com si fossin nascudes allà mateix, en harmonia amb els vegetals que les abracen i les vestiran; matèries inertes en les quals, aviat, la Natura incansable anirà dipositant gèrmens de vida, petits puntets grisos, vermells o verds, que s'estendran per les superfícies, i les acoloriran. La font del jardí es convertirà en un món; l'estàtua no serà la mateixa que la d'un saló o d'un carrer; res de l'ulterior en una obra de jardineria presenta la petjada de la mà del seu artífex. Només queda l'ordenació en què l'hagi encarrilat la intel·ligència.

Aquests dos textos introdueixen clarament la dimensió temps, que forma part del procés creatiu d'una obra d'art que està constituïda principalment per organismes vius, els quals tenen la seva pròpia evolució i, en determinades tipologies o estils de jardins, necessiten ser acompanyats permanentment pel jardiner, per mantenir-se com a obra d'art, atès que sempre tindran tendència a rebel·lar-se i a tornar al seu estat natural.

Dos conceptes i dues virtuts

La intervenció en jardins històrics és un exercici d'alta complexitat que no es pot fer sense humilitat, interdisciplinarietat, coneixement i prudència.

Intervenir en un jardí històric és actuar sobre l'obra d'altres, com ho fa, per exemple, un restaurador de quadres. No es tracta de deixar empremta, sinó de conservar i, si és possible, millorar aquest patrimoni públic, de tots. El paper del projectista o del gestor d'un jardí històric és equiparable al d'un conservador: ha de ser un enllaç entre el passat i el futur i vetllar perquè generacions futures en puguin gaudir com ho fem nosaltres. Massa vegades s'han vist intervencions on ha prevalgut la voluntat creativa del projectista que la de preservar o retornar al jardí el seu valor. En paraules de Mónica Luengo (2018, 45), la tasca del gestor «no consisteix a reinventar els jardins històrics, sinó a gestionar-los de manera que puguin adaptar-se als canvis sense perdre el seu esperit d'origen».

Pel que fa a la interdisciplinarietat, actuar sobre un jardí històric requereix professionals diversos —historiadors, historiadors de l'art, paisatgistes, arquitectes, biòlegs, agrònoms, treballadors agrícoles, arqueòlegs...—, el treball dels quals garanteix una visió holística de jardí. Tots els professionals han d'aplicar les seves disciplines en aquesta anàlisi i establir i acordar quins són els valors patrimonials d'aquell jardí, definir què és el que li dona valor i què és allò que, si es perd, fa que el jardí deixi de ser considerat patrimoni jardiner. El treball conjunt ha de revisar les propostes d'intervenció i analitzar les pertorbacions a curt, mitjà i llarg termini que impliquen cadascuna de les actuacions que es proposen, perquè analitzades una a una poden semblar insignificants, però llegides en la seva globalitat potser suposen una acumulació negativa per al valor patrimonial del jardí.

En referència al coneixement, sense saber-ne la història no es pot intervenir en un jardí històric. La ja citada Carta de Florència, en l'article 15, detalla que «cap treball de restauració, i sobretot de recuperació d'un jardí, es podrà abordar sense fer prèviament una àmplia recerca que inclogui tots els testimonis procedents de l'excavació i recopilació de totes les dades relacionades amb el jardí, i d'altres de semblants, a fi d'assegurar que aquest treball es fa amb una total garantia científica» (ICOMOS, 1981, art. 15). Abans de res, s'ha de conèixer el jardí: el creador o creadors, l'estil o estils artístics, l'evolució al llarg dels anys, el programa simbòlic i iconogràfic, el context històric i social, i la seva representativitat en el patrimoni jardiner del territori, perquè pot molt bé ser que aquest jardí sigui el darrer representant d'una manera de fer jardins, ja desapareguda.

L'aproximació històrica a un jardí no és fàcil: les fonts solen ser escasses i disperses. Fer un jardí no està subjecte a permisos municipals i, per tant, no es troben,

generalment, als arxius administratius. Això no obstant, existeix el suport de la cartografia històrica, que en una gran ciutat com Barcelona és una eina imprescindible. La seqüència cartogràfica disponible, juntament amb les ortofotografies històriques, permet constatar l'evolució d'un jardí. Això no passa, però, quan es treballa amb jardins d'entorns rurals o de ciutats més petites, on la cartografia és pràcticament inexistent.

Les fonts documentals amb les quals treballa un historiador de jardins són múltiples i complementàries, i a partir de totes elles s'intenta reconstruir la història del jardí. A banda de la cartografia i la fotografia aèria, les tipologies de documentació habituals són les fotografies familiars o de territori, els textos coetanis o les referències textuais posteriors, contractes, factures i, molt especialment, l'arqueologia, que treu a la llum la disposició de parterres, els sistemes de reg o fins i tot la flora de l'entorn i del jardí, aplicant tècniques com la bioarqueologia o la palinologia. Aquestes fonts ens constaten una evidència en un moment concret de l'evolució del jardí.

Altres fonts documentals són els pressupostos, gravats, pintures, projectes i testimonis orals, referències que cal prendre amb cautela perquè no sempre evidencien una realitat passada. Un gravat d'un jardí pot ser una idealització i no reflectir-ne un passat real. El mateix pot succeir amb els testimonis orals, perquè la memòria és selectiva i sovint no es recorda el que va passar realment, sinó el que es pot o vol recordar. Cal ser especialment prudent amb els projectes, perquè disposar d'un projecte d'un jardí no vol dir que s'arribés a executar; en conseqüència, plantejar una intervenció partint d'un projecte d'un jardí que no ha existit mai és fer un «fals històric», actuació no acceptada per cap convenció d'intervenció en patrimoni.

L'any 1916 el segon marquès d'Alella, Ferran Fabra i Puig, va encarregar al dissenyador de jardins Jean Claude Nicolas Forestier un projecte per a la seva casa del carrer de Muntaner, a Barcelona. El projecte va ser recollit en la publicació *Jardins, carnet de plans et de dessins*, el 1920, en què es presentava una planta general de la proposta del jardí i altres detalls complementaris (fig. 1 i 2).

Era pràctica habitual de Forestier presentar alternatives diverses als seus clients. La comparació amb unes fotografies del jardí, datades a principis de la dècada de 1920 (fig. 3), va permetre veure que l'execució del jardí no es corresponia amb la proposta inicial, sinó amb l'alternativa presentada; cal preguntar-se què hauria passat si hom hagués proposat restaurar el jardí original només a partir del projecte principal.

Als anys cinquanta, Joan Mirambell faria una reforma al jardí, per encàrrec del nou propietari, Julio Muñoz Ramonet; és el jardí que avui encara existeix, obert al públic.

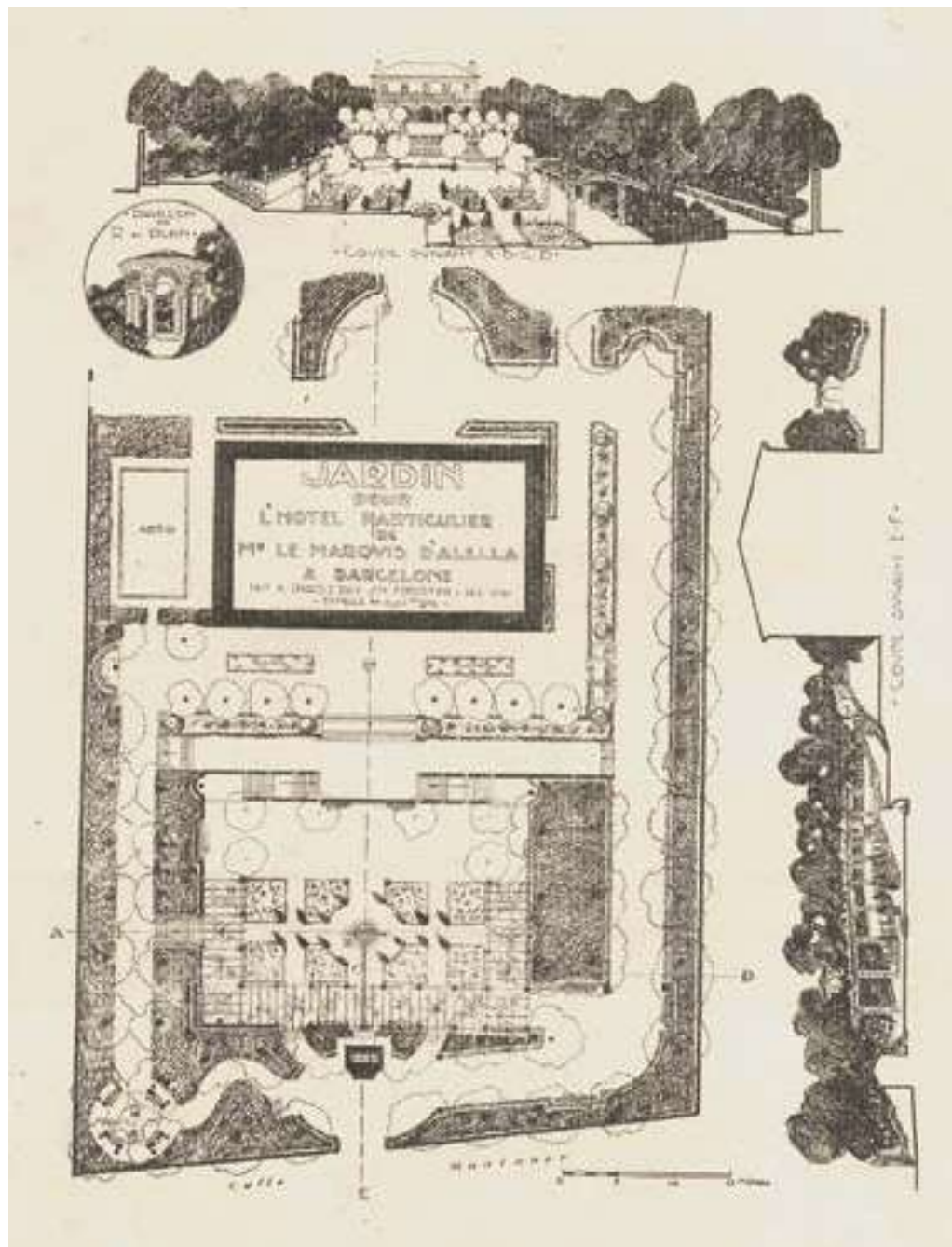


Fig. 1

Fig. 1. Planta general del projecte de Forestier, desembre de 1916. (Font: École Nationale Supérieure de Paysage, Versailles)

Fig. 2. Plànol del conjunt de l'estany. Jardí del marquès d'Alella. (Font: École Nationale Supérieure de Paysage, Versailles)

Fig. 3. Jardí del marquès d'Alella. (Font: Arxiu Nacional de Catalunya, Fons Brangulí, 1922-1923)

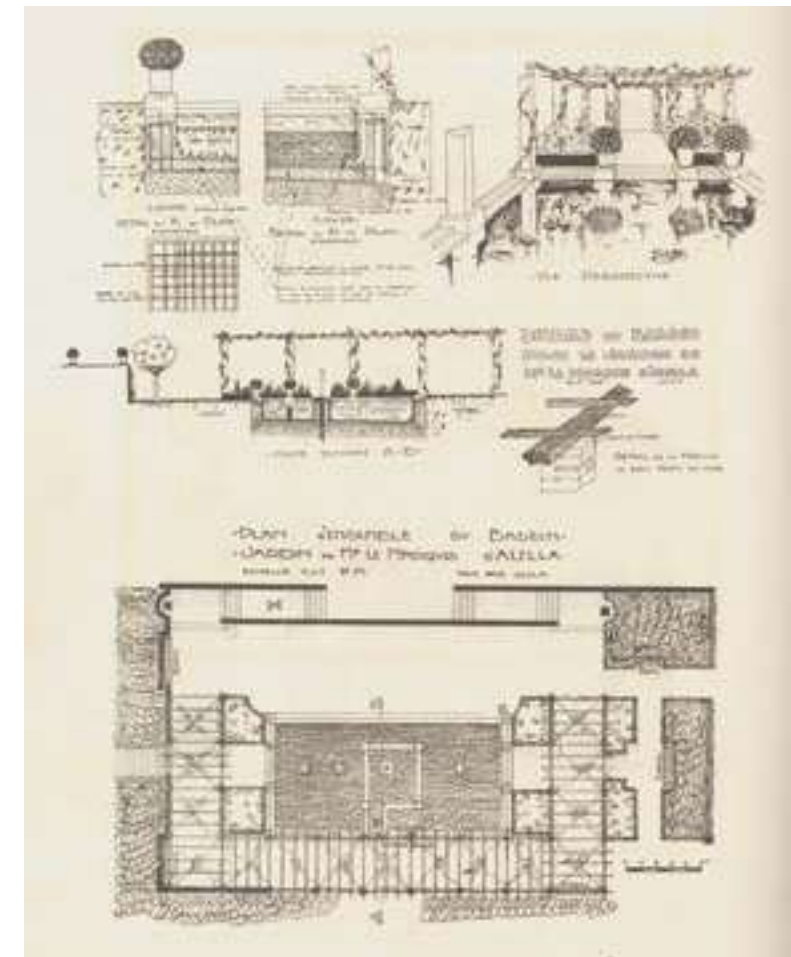


Fig. 2



Fig. 3

Reconstruir la història d'un jardí ens en dona claus, però no és suficient. Semblaria evident que com més informació disposem d'un jardí més fàcil hauria de ser la intervenció. Tanmateix, no sempre és així. Un cop coneguda l'evolució del jardí cal analitzar-lo, preguntar-se per què aquell arbre és allà, quina era la intenció de l'artista en crear aquella massa arbustiva o floral o aquella determinada perspectiva. Intervenir en un jardí històric vol dir fer-se preguntes concretes i cercar-ne les respostes.

Finalment, la prudència, una de les quatre virtuts del món clàssic, és especialment important quan parlem de jardins que han necessitat molts anys per assolir l'estat en què el troba el restaurador. Intervenir en un jardí històric necessita el seu temps per evitar prendre decisions que siguin irreversibles. Treballar amb elements peribles, com són les plantes, obliga a fer reposicions, és a dir, a substituir vegetals que han mort per altres exemplars de la mateixa espècie (diversos autors, 2019, 57). Cal parar atenció a la nomenclatura, perquè una reposició, en la terminologia de restauració de patrimoni inert, no estaria acceptada, però, en canvi, en un jardí, si no la fem, el perdem.

Ara bé, sovint aquesta reposició no és possible, atès que han canviat les condicions ambientals, l'espècie ja no s'adapta, bé sigui per canvi en les temperatures, per plagues o malures monoespecífiques o per canvis microclimàtics, com per exemple que la vegetació de l'entorn produeixi una ombra que li impedeixi créixer. Això obliga aleshores a fer una renovació de l'espècie, és a dir, a substituir l'espècie per una altra, que sigui més tolerant a les noves condicions (diversos autors, 2019, 57). L'elecció d'aquesta espècie és matèria delicada, perquè caldrà cercar-ne una que tingui una aparença, una textura, un cromatisme i una variabilitat estacional similars als de l'espècie que substituirà, i també, en la mesura que puguem, convindria que fos una espècie cronològicament contemporània al jardí.

Cal ser prudent en l'elecció d'aquestes espècies, perquè si l'actuació que es proposa és en grups florals de plantes anuals, vivaces o arbustives d'aparença petita, equivocar-se no té grans conseqüències, amb el benentès que són plantes de creixement ràpid i econòmiques i que la situació es pot revertir fàcilment, sense danys en la composició global del jardí. No passa el mateix quan s'intervé en els arbres, el paper dels quals és estructural en tots els jardins. Els arbres necessiten el pas de força temps per assolir el seu estat adult, per la qual cosa equivocar-se en l'elecció d'uns arbres, o també en la seva conservació —fent, per exemple, podes dràstiques—, pot significar un canvi important en la fesomia del jardí, que esdevé, de vegades, irreversible.

Anàlisi i lectura d'un jardí històric

Com en qualsevol situació analítica, afrontar l'actuació en un jardí històric necessita mètode, i també sentit comú. Les paraules de Nicolau Rubió i Tudurí (1934, 20-21) són reveladores quan diu:

Un arquitecte que fa jardins té una tendència a la composició de línies i eixos, si és home d'ambició limitada; de plans i nivells o de masses vegetals, si és home de més empena. És el vici professional. Els pintors veuen els jardins com problemes de valors, de colors, llums i perspectiva. És llur dret. Però hi ha una altra manera de fer jardins que és la que anomenaré d'hortolà, per entendre'ns. És difícil d'explicar-la amb paraules, perquè és alguna cosa molt lligada a la terra, a l'aigua, a la saba de les plantes, a l'aire que hi fa, a la llum del sol, als borinots, als cucs... i molt poc verbal i raonable. És un art que no fa d'«home superior»: fa de majordona de rector de poble. És indefensable amb arguments, no amb la regla i el compàs. Un jardí d'aquests, vist en pla i secció, és molt poca cosa. Un home voldria no haver-lo de dibuixar i fer-lo simplement amb una canya als dits, ratllant a terra entre els fems i les mosques. Dibuixat és una radiografia: els llavis, el somriure, la claror dels ulls, la pell, la tebior de la galta, tot això no hi és. Queden els ossos i unes foscors, que a la radiografia volen dir matèria animal, com al dibuix del jardí volen dir matèria vegetal. Però el problema és que d'aquesta mena de jardins d'hortolà, per a fer-los viure, cal enamorar-se'n, i d'una radiografia, si alguns se'n «admiren», ningú no se'n enamora.

El Document de Nara sobre l'autenticitat, de 1994, estableix que un jardí històric reuneix les condicions d'autenticitat si s'expressa de manera fefaent i creïble a través de diversos atributs, i ho concreta amb aspectes com la forma i el disseny, la materialitat i la substància, els usos i les funcions, i les tècniques i la gestió. Hi ha altres atributs, com per exemple l'esperit o la sensibilitat, que les directrius de la UNESCO reconeixen que no es presten amb facilitat a una aplicació pràctica de les condicions d'autenticitat, però, tanmateix, constitueixen un important indicador del caràcter i l'esperit del lloc (UNESCO, 2019, art. 83).

El procés d'anàlisi d'un jardí històric per determinar-ne el valor patrimonial de cara a una intervenció ha de permetre determinar l'autenticitat del bé, però també la seva integritat (UNESCO, 2019, art. 88).

El concepte d'integritat, més enllà d'entendre els components d'un jardí aïlladament, focalitza la relació entre ells. És en aquestes interrelacions on resideix la coherència de la lectura d'un jardí, que assegurarà la transmissió del seu significat. L'anàlisi de la integritat insta a comprendre el bé patrimonial des d'un punt de vista holístic, analitzant no només allò que es farà en cadascun dels seus components, sinó centrant-se en els atributs globals del jardí. (Luengo, 2019, 9-10)

Autenticitat i integritat són, doncs, els conceptes bàsics per determinar el valor patrimonial d'un jardí, i comporten analitzar diferents paràmetres i fer-se'n preguntes. Les que es detallen a continuació ni són absolutes, ni són les úniques.

Sobre el traçat i la composició, caldrà preguntar-se quina ha estat l'organització de la composició, entenent com a tal la disposició espacial dels elements estructurals del jardí (diversos autors, 2019, 55). Per traçat s'entén la descripció espacial del jardí que serveix per referenciar-ne, habitualment en planta, els elements principals, les línies, el dibuix sobre el terreny que en defineix la composició (diversos autors, 2019, 55). Sobre la topografia, caldrà veure quina és l'organització dels volums del terreny: és pla?, està estructurat en terrasses o disposat en volums còncavos o convexos?, o potser és una combinació de diversos?

L'estudi de la composició del jardí ha d'incloure'n l'anàlisi tridimensional. Cal saber aixecar mentalment el jardí cap als volums pretesos pel creador, construïts a partir de la vegetació. El coneixement de les plantes i el perquè de l'elecció d'aquestes i no d'altres, o de la seva geometrització volumètrica, són importants per decidir les intervencions futures. Cal estudiar els efectes creats per la distribució dels volums, dels arbres en conjunt o individuals i de la resta de tipologies vegetals.

L'anàlisi tridimensional del jardí implica, de fet, fer l'estudi visual i paisatgístic del jardí i qüestionar-se'n aspectes com l'organització espacial i com s'interrelacionen els espais. Com són els eixos? N'hi ha de predominants, de secundaris? Quin paper hi té l'edificació, si n'hi ha? Existeixen diversos ambients o és un únic espai? Segueixen un mateix estil o són espais que compositivament mostren un cert eclecticisme?

Tan important com la interrelació interna és l'anàlisi de l'entorn del jardí. Es tracta d'un jardí obert o, per contra, està totalment clos? És un jardí mixt? Quines vistes cal preservar?

Contestades aquestes qüestions, la lectura del jardí ha d'endinsar-se després en el món de les percepcions, els components intangibles que perceben els sentits i que, per tant, són sempre difícils d'objectivar. Així i tot, és essencial parar atenció als paisatges sonors que produeixen el moviment de les fulles pel vent o els cursos d'aigua, fonts i brolladors. La història de l'art dels jardins mostra que diferent que es tractava el recurs sonor de l'aigua als jardins italians del Renaixement o al jardí hispanomusulmà, on brolladors de poca alçària generaven una remor agradable d'aigua refrescant i relaxant, tot al contrari dels jardins irregulars de finals del segle XVIII i XIX, en què la sublimació d'una natura salvatge i violenta precipitava les aigües per cascades de grans roques, cosa que generava una sensació de desassossec en l'espectador.

Finalment, en aquest repàs no exhaustiu dels paràmetres a analitzar, cal dedicar atenció als usos que es feien i es faran del jardí i a les activitats desenvolupades, i establir-ne la capacitat de càrrega, per assegurar-se que no se'n malmeten els valors patrimonials. És important tenir en compte que bona part dels jardins històrics tenen un origen privat i que, per tant, van ser dissenyats per ser usats per a un nombre determinat de persones. Rehabilitar-lo i canviar-ne els usos pot suposar un impacte important, per a un jardí històric.

Accions de conservació. L'exemple del Laberint d'Horta

Un jardí es fa dia a dia gràcies als treballs de manteniment i de conservació, els quals, quan són fets amb coneixement, ajuden a millorar aquest patrimoni històric. Entenem per manteniment el conjunt de treballs sistemàtics destinats a tenir en bon estat els components d'un jardí, i per conservació, el conjunt d'operacions destinades a salvaguardar el jardí i els seus valors patrimonials, sense alterar-ne l'estètica ni la composició (diversos autors, 2019, 55-56).



Fig. 4



Fig. 5

A la part del jardí del Laberint d'Horta coneguda com el Jardí Romàntic, el temporal Gloria de febrer de 2019 va fer-hi notar els seus efectes. Partint de la base que es tracta d'un jardí obert al públic, una decisió ràpida d'intervenció hauria estat retirar els exemplars caiguts o tombats. Tanmateix, recorrent a la virtut de la prudència, els gestors del parc van decidir no retirar-los i aprofitar el que la «natura» havia aportat al jardí. Hi aplicaven també el coneixement de l'estil del jardí, prenent com a exemple les recomanacions de William Chambers, un dels exponents més destacats dels jardins

Fig. 4 i 5. Jardí Romàntic del parc del Laberint d'Horta. (Imatge: Montse Rivero, 2023)

irregulars, que deia: «Precipiteu les aigües en pendents abruptes a través d'obstacles de tota mena, trossos de pedres, troncs d'arbres caiguts...», i també: «Busqueu els arbres més retorçats i planteu-los de manera que semblin tombats per l'efecte incessant de les tempestes» (Ernouf, 1886, 114).

Finalment, prendre aquesta decisió va permetre reconnectar amb una de les recomanacions del Document de Nara: preservar la materialitat i la substància del jardí.

Mantenir aquests arbres no és, tanmateix, una acció gratuïta, ja que comporta tasques de manteniment i control periòdiques, com ara l'eliminació de pes i branques secundàries, i fer-ne un seguiment continu per anar-ne valorant el grau d'inclinació. S'ha estudiat també el radi de caiguda, per assegurar que no suposi perill per als visitants.

Com a conclusió final, cal dir que la intervenció en jardins històrics és una tasca complexa, que requereix coneixement, multidisciplinarietat i mètode per acompanyar i gestionar aquestes obres d'art que la natura i l'home han construït any rere any, i que han esdevingut un patrimoni a preservar per part de la societat.

Referències bibliogràfiques

- ANDRÉ, Édouard (1879). *L'art des jardins. Traité général de la composition des parcs et jardins*. París, G. Masson, Editeur.
- ANÓN FELIU, Carmen, i SANCHO GASPÀ, José Luis (1990). *Jardines clásicos de España, vol. 2. Notas sobre la vida y escritos de Xavier de Winthuysen*. Madrid, Doce Calles.
- DIVERSOS AUTORS (2019). *Jardins històrics a Catalunya: conceptes, criteris i pautes*. Barcelona, Jardins i Jardiniers: Art, Ciència i Ofici als Països Catalans – Institució Catalana d'Estudis Agraris – Institut d'Estudis Catalans.
- ERNOUF, Alfred-Auguste (1886). *L'art des jardins: parcs, jardins et promenades*. París, J. Rothchild, Editeur.
- FORESTIER, Jean Claude Nicolas (1920). *Jardins, carnet de plans et de dessin*. París, Émile-Paul Frères, Éditeurs. En línia: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k96934358> [consulta: 8 de desembre de 2023].
- ICOMOS [INTERNATIONAL COUNCIL OF MONUMENTS AND SITES] (1981). *Carta de Florencia Jardines Históricos*. En línia: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/gardens_sp.pdf [consulta: 5 de desembre de 2022].
- LUENGO, Ana (2019). «Informe sobre el proyecto de implantación de la biblioteca Sant Gervasi – Galvany en la finca de la Fundación Muñoz Ramonet». Encàrrec de l'Ajuntament de Barcelona.
- LUENGO, Mónica (2018). «La Charte de Florence: un défi face au nouveau Paradigma

du patrimoine», dins *Que deviennent les jardins historiques? Un état des lieux*, Milà, Silvana Editoriale, p. 37-45

RIVERO MATAS, Montse. (2015). «Jardins d'un passat recent: el jardí de la Fundació Julio Muñoz Ramonet», *Quaderns Agraris*, núm. 39 (desembre), p. 65-83.

RUBIÓ I TUDURÍ, Nicolau Maria (1934). «Un jardí d'hortolà», *Arquitectura i Urbanisme*, 2a època, núm. 2 (juny), p. 20-21.

– (1960). *El jardí obra d'art*. Barcelona, Gràfiques Laietana, p. 19; dins de Nicolau Maria Rubió i Tudurí (1891-1981). Barcelona, Fundació la Caixa de Pensions, setembre de 1985.

UNESCO (2019). *Directrices prácticas para la aplicación de la Convención del Patrimonio Mundial*. Juliol. En línia [consulta: 6 de desembre de 2002].



L'evolució dels jardins monàstics medievals: apunts i reflexions des d'Occitània

Alix Audurier-Cros | Professora emèrita d'arquitectura de la Universitat de Montpeller

Resum

S'ofereix una visió sintètica de l'evolució dels jardins monàstics durant l'edat mitjana, considerant les principals tipologies, significats i valors dels seus predecessors en l'Imperi romà. A partir de fonts històriques, documentals i arqueològiques, s'exposa l'evolució de les principals característiques d'aquests jardins singulars, dins del context medieval, diferenciant-ne els principals períodes així com els aspectes vinculats a diferents ordes monàstics. Es reconeixen les limitacions de coneixements entorn dels jardins medievals monàstics, i s'argumenta la necessitat d'impulsar-ne recerques multidisciplinàries. S'aporten alguns exemples de jardins de monestirs medievals d'Occitània, en una època en què estava estretament vinculada amb Catalunya, no sols culturalment i política, sinó també eclesiàsticament. Finalment, s'argumenta a favor de promoure restitucions de l'esperit del jardí monàstic, recolzades en coneixements històrics i arqueològics sòlids, sempre que evoquin un moment de la història del monestir o del lloc.

Paraules clau: *jardí, jardí medieval, jardí monàstic, Occitània, símbol.*

Preàmbul

Part integrant de l'extraordinària diversitat dels jardins de l'Europa medieval, els jardins monàstics constitueixen un tema d'investigació difícil i complex, encara insuficientment explorat. Les fonts solen ser escasses o disperses, relatives a llocs modestos per als quals no sempre es va considerar útil conservar els arxius, i les fonts arxivístiques manquen per a la majoria de períodes més antics. Les excavacions arqueològiques poden posar de manifest les parets de tancaments, les restes de basses, pous, recs, així com nivells de sòl que han conservat restes de les plantacions d'arbres fruiters o de vinya, en particular. Els mètodes i les eines de l'arqueologia són fonamentals per determinar també els tipus de cultius mitjançant estudis de laboratori (llavors, arrels, macrorestes diverses). L'arqueologia del jardí medieval encara es troba en les seves primeres etapes de desenvolupament i mostra les dificultats inherents a aquest camp essencialment interdisciplinari. El progrés dels coneixements agronòmics i la seva difusió, la construcció de models reproduïbles, les obres hidràuliques, la gestió dels recursos hídrics i les plantacions es van desenvolupar, en bona part, en connexió o a l'interior dels monestirs i abadies.

Les aproximacions al jardí monàstic es troben, doncs, a la cruïlla de ciències i tècniques de jardineria dominades per les comunitats religioses: mètodes de cultiu, eines, esmenes, hidràulica agrícola, horticultura i arboricultura, etc. Les pràctiques socials i culturals han estat estudiades a través dels sistemes d'usos i representacions de plantes i espais de producció típics, en els moviments artístics; la història de la botànica i els viatges de les plantes. Els intercanvis entre monestirs i abadies, amb múltiples contactes amb l'exterior, formaven part d'una xarxa de rutes marítimes i terrestres que explica l'evolució dels aliments i de la farmacopea, associats a creences religioses o màgiques, així com les representacions simbòliques del món i l'ideal de caritat en l'univers cristià medieval. Els antics jardins revelen com es treballava la terra dels recintes, com s'excavaven canals de reg, com es plantaven arbres o es cultivaven hortalisses, herbes, fruits i flors..., per a la glòria de Déu i la salvació dels homes.

Permanències i canvis de jardí

Des de l'antiguitat, els jardins han conservat les funcions de recintes sagrats i productors d'aliments; espais d'experimentació amb nous cultius o de demostració de bones pràctiques. Llocs de reflexió i meditació sobre l'art i les bel·leses de la natura, sobre les relacions entre déus i els homes, poders visibles i invisibles, formen espais de mediació simbòlica. En llatí, el terme *hortus* ('tancament') descriu el jardí associat a la llar i als déus protectors, els *lares* (Grimal, 1984). L'horta formava part del cor de l'herència romana, transmesa al si de la família. Lloc d'expressió de les forces de la natura i de la fertilitat de la terra, l'*hortus* estava sota la protecció dels déus i dels morts, perquè era un espai de transició entre els vius i els ancestres difunts. El recinte protector del jardí el convertia en un lloc agradable i tranquil, un espai de recer tranquil·litzador, en comparació amb un món exterior de vegades hostil. La funció del jardí de plaer, associada a la residència patrícia, esdevingué dominant durant l'Imperi romà, integrant-se com l'escenari luxós i monumental a la *domus* o *palatio*, dins del sistema de vil·les. Signe de poder i luxe, el jardí sempre apareixia, independentment de qui en fos el propietari, ric pagà o cristià, com un important espai de representació social.



Fig. 1



Fig. 2

Des de l'antiguitat, molt abans de l'edat mitjana, doncs, els jardins ja apareixien com a paradisos de felicitat i com a santuaris sagrats on es conservaven la innocència i l'antiga pietat, els vestigis de l'abundància d'una edat d'or original, símbols íntims dels avantpassats i dels déus de la llar. Més enllà del jardí de la *domus*, a partir del segle II aC es van formar cinturons de jardins, vergers, horts (*hortuli*), al voltant dels pobles i viles, amb unes construccions bàsiques (*tabernae*), una mena de petites cabanes rústiques, envoltades de murs o bardisses, que permetien passar unes hores al camp, a l'aire lliure i amb la família. El panteisme que impregnava la societat antiga vinculava la presència de déus i deesses a totes les formes i elements de la natura. A mesura que l'Occident medieval es va cristianitzar, el caràcter sagrat del jardí, així com el dels camps i els boscos, es va anar transformant progressivament (Goody, 1994).

Amb la llarga i difícil transició que va seguir el final de l'època romana i els inicis de l'edat mitjana (segles V-VIII), les herències llatines i les pràctiques culturals es van confirmar i perpetuar a les rares illes de seguretat on vivien les poblacions, amenaçades per freqüents invasions i repetides incursions. Encara avui en dia se'n sap poc, d'aquest llarg període.

El jardí medieval no pot ser objecte d'un plantejament excessivament reductor o simplificador, perquè aquest llarg període de deu segles (del V fins al XV) fou testimoni de profunds canvis, tot i que es va mantenir una notable permanència entre les funcions i els successius tipus de jardins. Cal recordar les anàlisis de Georges Duby (1995) sobre els fenòmens a llarg termini.

Fig. 1. Recreació d'un jardí interior d'una 'domus' romana, a Pompeia, la Casa dels Vettii. (Imatge: Flickr, 2007)

Fig. 2. La vista aèria de l'illa de Sant Honorat mostra els edificis de l'actual abadia cistercenca de Lerins envoltada d'hortos i jardins. (Imatge: abadia de Lerins)

No fou fins als segles XIV-XV que les profundes transformacions de la societat medieval van trencar els models antics i van començar a desenvolupar sumptuosos jardins de lleure i plaer al voltant dels castells; abandonaven, així, progressivament, la seva imatge de fortaleses. Aquests canvis també van afectar alguns jardins de les abadies més riques, que van crear jardins ornamentals vinculats a les estances dels abats i dels hostes il·lustres. Els quadrats de marqueteria vegetal prefiguraven els rics llits de brodat que més tard es convertirien en la característica dominant de l'art del jardí francès, als segles XVI i XVII.

Els primers establiments monàstics d'Occident

Quan els monjos cristians van arribar a la Mediterrània occidental, van fundar els primers monestirs a les illes Lerins (Costa Blava). Al monestir de l'illa de Sant Honorat, fundat al tombant del segle V, encara hi són visibles els tancaments del jardí, remodelats al llarg dels segles.

Sant Benet de Núrsia (480-543), aïllat a Subiaco, prop de Roma, va viure prop del seu famós roser (*roseto*) abans de definir la seva regla i de crear el monestir de Montecassino. L'hort monàstic formava part de l'exercici de la regla que es resumia en *ora et labora*. La jardineria i l'agricultura, lligades també a la ramaderia extensiva (proveïdora de fems), van fundar les bases de l'economia monàstica dels segles IV al VI, conservant tan bé com van poder els coneixements heretats de l'antiguitat.

Fig. 3. Aspecte de l'abadia de Santa Escolàstica de Subiaco (regió de Laci, Itàlia). (Imatge: Livioandronico2013)



Sant Columba (543-615), monjo evangelitzador irlandès, va demostrar una sorprenent activitat a l'Europa medieval, promovent la fundació de diverses abadies, com les de Luxeuil (França), Bobbio (Itàlia) i Sankt Gallen (Suïssa). De fet, el monacat irlandès va influir profundament en el cristianisme occidental abans de ser rebutjat al segle VI.

Als inicis, el claustre apareix com un derivat de l'atri romà, però amb una especificitat que li sol atorgar una funció més de connexió i distribució. Sembla clar que primer no va ser dissenyat per ser un jardí, sinó que va poder evolucionar cap a un jardí donades les circumstàncies favorables que hi conjugava: bona exposició, sòl profund, disseny d'espais de meditació i descans... Apareix com un sistema de servei i distribució dins del monestir, que canalitza els desplaçaments i les passejades de monjos i conversos per les seves galeries cobertes. Això també va lligat al desenvolupament dels cultes a les relíquies en particular, com enllaç entre l'entrada, la galeria del claustre i la cripta on es trobaven les precieuses relíquies que els pelegrins admesos a visitar-les anaven a venerar.

El claustre esdevé, doncs, un referent essencial en l'arquitectura monàstica i correspon a l'organització d'un espai connector al servei dels edificis principals. Més enllà del seu ús com a distribuïdor de funcions, era un espai de celebració. El jardí del claustre, emmarcat pels edificis del monestir, retallava una part del cel i acollia el pou i la font d'ablució, lloc d'un ritual de purificació. La percepció del món es basava en una mena de reflex d'ordre superior, impregnat d'una intel·ligència i bellesa d'origen diví. La planta del jardí del claustre dividia el món en quatre parts separades pels quatre rius del paradís. Els capitells, les gàrgoles, els pinacles, les cornises... podien estar decorats amb monstres i diables de pedra fent ganyotes, sovint aixafats sota l'emblema d'un sant o d'un apòstol, o atrapats en l'entrellaçat d'una escultura.

Els espais de conreu tancats acollien diferents tipus d'horts dedicats a la producció d'aliments i de plantes medicinals. Des dels orígens coneguts, el mur perimetral de l'hort ha estat alhora límit, protecció, implantació i seguretat per al creixement i la maduració accelerada de les verdures i fruites, i ha definit dins del recinte alguns dels espais amb més bona exposició.

Carlemany i el foment de les bones pràctiques

Sota el regnat de Carlemany, va créixer l'interès per les plantes i els cultius necessaris per al desenvolupament econòmic i social: fins a setanta-tres plantes i arbres fruiters van ser objecte d'una llista detallada d'espècies recomanades a diferents comunitats. L'orde benedictí es va imposar a l'Imperi franc. La curiositat i l'estudi, afavorits pels benedictins, van millorar les pràctiques culturals dels monjos i del seu seguici. La introducció de noves espècies vegetals i medicinals va facilitar la vida quotidiana de les comunitats i de les poblacions pobres que hi estaven més vinculades.

En el context del renaixement carolingi, el jardí monàstic va adquirir protagonisme, amb estanys de peixos i sistemes de reg per gravetat. El políptic de l'abadia de Saint-Germain-des-Prés, prop de París, escrit per l'abat Irminon (Ixès), cita una llista ben significativa dels conreus més habituals. Ho testimonien les traces medievals dels sistemes de jardineria a les terres de les abadies de Sant Salvador d'Aniana i Sant Guilhem del Desert (Gel·lona), a Occitània.

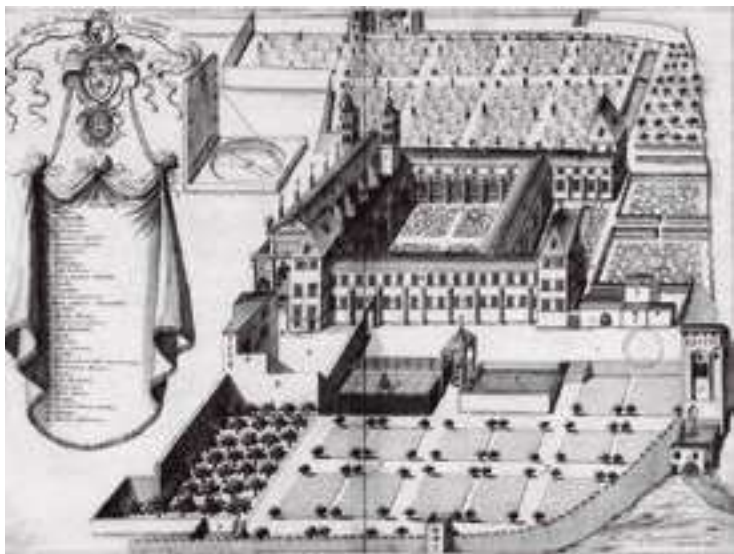


Fig. 4



Fig. 5

Fig. 4. Gravet del segle XVIII del monestir de Sant Salvador d'Aniana. (Font: Wikipedia Commons)

Fig. 5. Claustre del monestir de Sant Guilhem del Desert. (Imatge: Pancrat. Creative Commons)

L'any 795, el *Capitulare de villis vel curtis imperii* va aplegar un conjunt de normes sobre com administrar les ciutats del regne i conrear els jardins, i s'hi indiquen els noms de vuitanta-vuit plantes. Poc temps després, Walafrid Strabus, conegut com a Estrabó (809-849), monjo de l'abadia de Reichenau (en una illa del llac Constança), va descriure un petit jardí monàstic en el seu poema *Liber de cultura hortorum*, on va citar vint-i-nou espècies de plantes.

L'admirable plànol estàndard d'un monestir, datat d'inicis del segle IX i conservat a l'abadia de Sankt Gallen, fundada el 612 prop del llac de Constança, a Suïssa, sembla un diagrama ideal a partir de la regularitat del seu plànol i de la divisió dels jardins identificats: *herbularius*, per a plantes medicinals i de condiment; *hortus*, que combina els arbres fruiters i les sepultures del difunt, etc. El simbolisme de l'arbre de la vida es repeteix clarament aquí al voltant de la mort i el renaixement: ametllers, pomeres, figueres, magraners, nesprers, pereres, cirerers, codonyers, noguers, avellaners... apareixen en documents monàstics en una llista de les tretze referències dominants. En els parterres del pla de Sankt Gallen s'hi alternen verdures i herbes: pebrotera al costat de bledes; col amb xirivia i rosella...

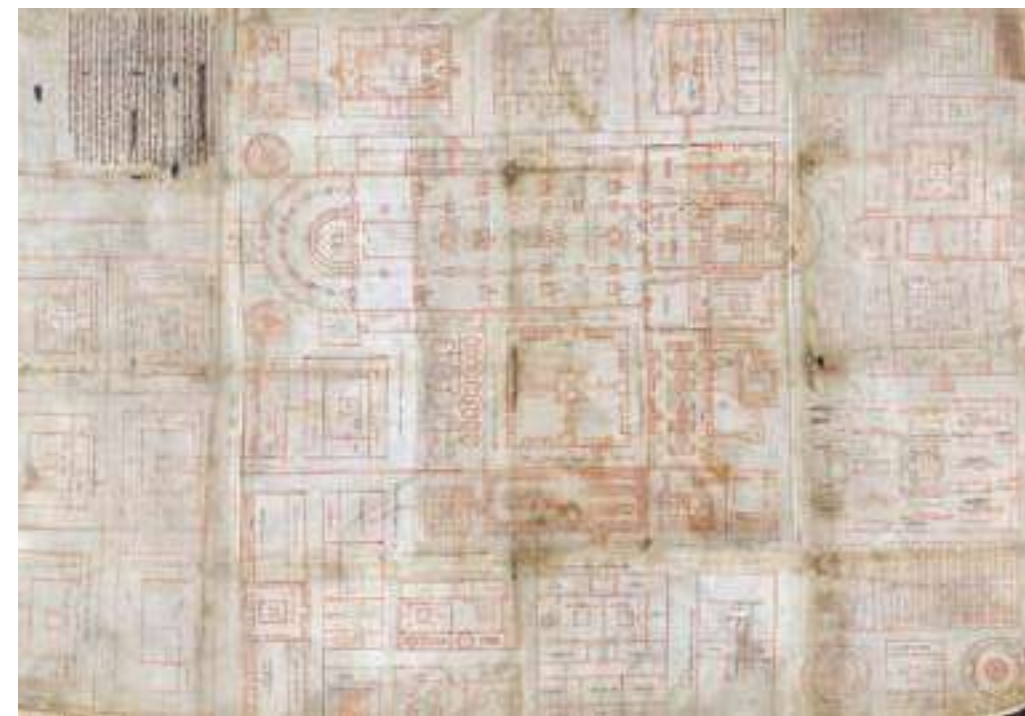


Fig. 6

Fig. 6. El primer plànol monàstic conservat a Europa, el de Sankt Gallen, que ja mostra la importància dels jardins claustrals i els horts del monestir. (Font: Creative Commons)

Grimald, abat del monestir de Sankt Gallen, és a qui va destinat el poema d'Estrabó que conté els consells molt valuosos sobre el conreu (gota a gota per no arrossegar les llavors fora de la línia de sembra, esqueixos, estratificació, aixecament de parterres, vores de tauler i enreixat, etc.) per a la gestió de plantacions.

L'hort monàstic apareix aleshores com l'espai essencial per abastir la comunitat de verdures i fruites, alhora que ofereix espai per a plantes medicinals, aromàtiques i condimentàries o per tenyir o plantes útils per a l'artesanía. Les espècies florides (acònits, alquemil·les, blauet, campànules, iris de marjal, lliris, roses, calèndules, peònies...) adornen els altars i oratoris de la Mare de Déu i dels sants. Durant les festes religioses, els rams i les garlandes, que havien estat prohibits pels primers bisbes occidentals entre els segles VI i IX, tornaven a acompanyar les processons, i hi havia estàtues decorades amb branques, corones, rams, trenes de fullatge i flors.

Formes, funcions i mètodes de gestió dels jardins monàstics entre els segles VI i XIII

L'hortus conclusus i el jardí del claustre, tancats al cor del conjunt arquitectònic monàstic, són un jardí real i simbòlic alhora, dedicat a la Mare de Déu, la font segellada, que se celebra per mitjà del desenvolupament dels cultes marians a partir del segle XI. Un monjo jardiner anomenat *hortulanus* assegurava el manteniment dels jardins florals i la decoració dels altars. Els horts envoltaven els edificis monàstics. Les flors no eren ofrenes, sinó ornaments i signes de la naturalesa benèfica de la Mare de Déu. El mes de maig li va ser dedicat des del segle XI, pel que sembla. Des de l'antiguitat, sant Jeroni (340-420) i sant Agustí (354-430) ja havien lloat en sengles escrits l'ús de bones plantes i flors per adornar capelles i esglésies de ciutats i camps (*La ciutat de Déu*, sant Agustí), i els bisbes no van deixar de recordar-ho, quan les plantes van tornar a la decoració de l'església (Goody, 1994).

Cal destacar que les diferents reformes monàstiques permeten entendre diferències importants en les concepcions del jardí i les relacions amb la natura. La fundació de l'orde del Cister l'any 1098 advocava per un disseny auster i refinat dels llocs de vida monàstica. Sant Bernat va continuar l'obra de Robert de Molesme i va criticar la dispersió dels esperits per l'ornamentació de capitells o la luxúria dels jardins del claustre, que considerava massa allunyats de les preocupacions que volia per als monjos del seu orde. Va manifestar-se en contra dels monstres i ornaments grotescos, freqüents aleshores en la decoració dels claustres. El jardí principal al cor del monestir cistercenc va entrar en el domini de la puresa i l'abstracció en relació amb les noves exigències espirituals: el claustre va esdevenir per als monjos cistercencs un espai de meditació i d'intercanvi, la funció essencial del qual de distribució dels espais permetia una fàcil agrupació.

Els pares cartoixans, gràcies a l'impuls de la regla, escrita no pel fundador del seu orde, sinó per Guieu, primer prior de la Gran Cartoixa, van organitzar un model de cel·la amb jardí privat que permetia l'aïllament voluntari dins de la seva pròpia cartoixa. Contigües, organitzades en sèrie al voltant d'un claustre, les cel·les van permetre mantenir la major part d'una vida d'aïllament darrere dels alts murs, a través d'aquest únic accés a la natura. El jardí va proporcionar al monjo un mitjà essencial d'evasió espiritual i de confort psicofisiològic. La Gran Cartoixa va ser fundada en una de les valls més inhòspites dels Alps de Savoia, l'any 1084. Les cartes de sant Bru, mort l'any 1101, permeten entendre elements essencials del paper de la natura i del paisatge en la seva contemplació: la contemplació de l'obra de Déu; la pregària i meditació sobre el seu paper d'intercessió, sobre la seva missió com a reclusos; les formes de testimoni de la seva fe i la seva opció de vida. La percepció de la funció consoladora i espiritual de la natura sempre apareix forta i contínua.

A més, l'obra de Marie-Thérèse Gousset (2001) ens recorda el paper de la il·luminació en la difusió d'imatges del jardí. Tanmateix, hi ha diferències significatives entre els jardins monàstics d'ordes contemplatius i els ordes regulars amb vida col·lectiva assertiva. Les formes i funcions dels jardins també es diferencien depenent del lloc que se'ls assigna en l'organització de l'espai i de la mobilització de la mà d'obra necessària per al seu manteniment.

Canvis en els jardins monàstics a partir del segle XIII

L'evolució de les formes de l'hort monàstic es va posar de manifest amb el progrés tècnic i científic de la societat, malgrat els períodes de malestar i inseguretat (guerres, fams...). L'aparició del carretó, que venia de l'Extrem Orient xinès a Occident, va alleugerir el treball, tant als jardins com a les obres. Una càrrega de cent quilograms aixecada només en representava uns deu, gràcies a l'efecte palanca de l'enginyós dispositiu (sistema roda/palanca). El collar del cavall de tir també va representar un gran progrés, i van aparèixer noves eines.

La planta dels jardins es dibuixava i ordenava segons una major regularitat en funció del quadrat o rectangle repetit i de l'ortogonalitat dels eixos. Aquest esforç de clarificació va modificar la feina dels jardiners i va permetre conrear millor totes les plantes útils i ornamentals — sovint barrejades —, perquè les seves funcions podien ser múltiples: vegetal, condiment, medicinal, colorant, etc. El fet d'especialitzar els parterres, cosa que Estrabó ja recomanava, va permetre una producció més diversificada i rica. Alçant-los de manera significativa, podríem suportar les vores d'aquestes petites eminències, regulades i redreçades per trenats o taulons de fusta. L'augment de l'altura del terra va facilitar el treball doblegat del jardiner. Sovint, les primeres representacions de l'horta medieval evoquen jardins modestos, circulars, amb voca-

ció vegetal, envoltats de petites séquies i tanques d'arbustos espinosos, com va escriure més tard Pietro di Crescenzi el 1305. Del segle XIII al XIV, els dissenys de jardins esdevenen més rics en referències i tipus. La protecció dels cultius avança. Els tancaments de jardins i horts, envoltats de bardisses o murs (maons o pedres seques), tanques verdes o enreixats vius, etc., variaven segons la regió. Als vergers, diferents segons el clima, s'hi alineaven avellaners, codonyers, pruneres, xiprers o els formidables barders, sobretot a la Provença.



Fig. 7

Els recintes no eren gaire diferents, si el jardí era religiós o laic. Envoltaven parcel·les de conreu. De vegades plantats per crear llocs separats per al descans i la meditació, incloïen bancs herbats i segats, prop d'un punt d'aigua. Les solituds van anar apareixent a poc a poc a l'espai dels parcs forestals dels monestirs.

Els tancaments d'horts es van expandir cap a terrenys agrícoles, reconeixibles a poc a poc per les seves portes, la qual cosa en va diversificar més clarament les funcions alimentàries, utilitàries, ornamentals... Les illes del jardí, després els quarters del jardí, els horts, etc., van aparèixer amb més claredat. La seva funció al voltant del poble i del monestir va ser molt important per a la construcció de nous paisatges. Alguns han sobreviscut, com a Coulommiers. A les ciutats, els recintes catedralicis incloïen quasi sempre jardins claustrals, a més d'altres tipus de jardins.

Fig. 7. Gravet del llibre V de Rustican, traducció francesa del tractat d'agronomia 'Opus ruralium commodurum', de Pietro di Crescenzi, redactat entorn de 1305. (Font: Creative Commons)

Fig. 8. Vista de conjunt dels jardins medievals rehabilitats al priorat de Notre-Dame d'Orsan, Maisonnais, a la vall del Loira. (Imatge: © josepmmompín - <http://www.visitandojardines.com>)



Fig. 8

L'horta també va avançar amb l'enriquiment de coneixements en els camps de l'empelt, una coneguda passió medieval, i la introducció de noves espècies de varietats cítriques i fruiteres, procedents del sud de la Mediterrània i d'Orient. Les tècniques de poda i d'empelt hàbil van avançar, la qual cosa va suposar la millora dels rendiments i l'abundància de conreus. Les croades havien accelerat el comerç mitjançant la mescla d'homes, i els ports mediterranis van experimentar un creixement considerable a finals del segle XIII, després de la mort de sant Lluís (1270) a Tunis. Pierre Lieutaghi o Josiane Ubaud, a través de les seves investigacions en etnobotànica, han revelat marcadors culturals essencials en el camp de les herbes, les plantes de condiment i les hortalisses (pèsols, mongetes, llenties, cigrons, cols, naps, xirivies...).

Ampliació de zones enjardinades i millora de sistemes hidràulics

A mesura que es desenvolupava l'economia d'un monestir, monjos i germans laics es van multiplicar i van participar en nous projectes. Els edificis i jardins van testimoniar ràpidament els estils escollits pels arquitectes, expressant aspectes regionals molt rics en les formes del romànic o el gòtic. Alguns jardins ocupaven diverses hectàrees (Aniana, Fontfreda, la Grassa, Sant Guilhem, Vilamagna, etc.) i configuraven autèntics paisatges. El monestir es va convertir sovint en un autèntic poble. L'orde de Cluny i la seva multitud d'abadies n'és una bona il·lustració, car va assolir més de dos milers de monjos i germans llecs en el seu apogeu.

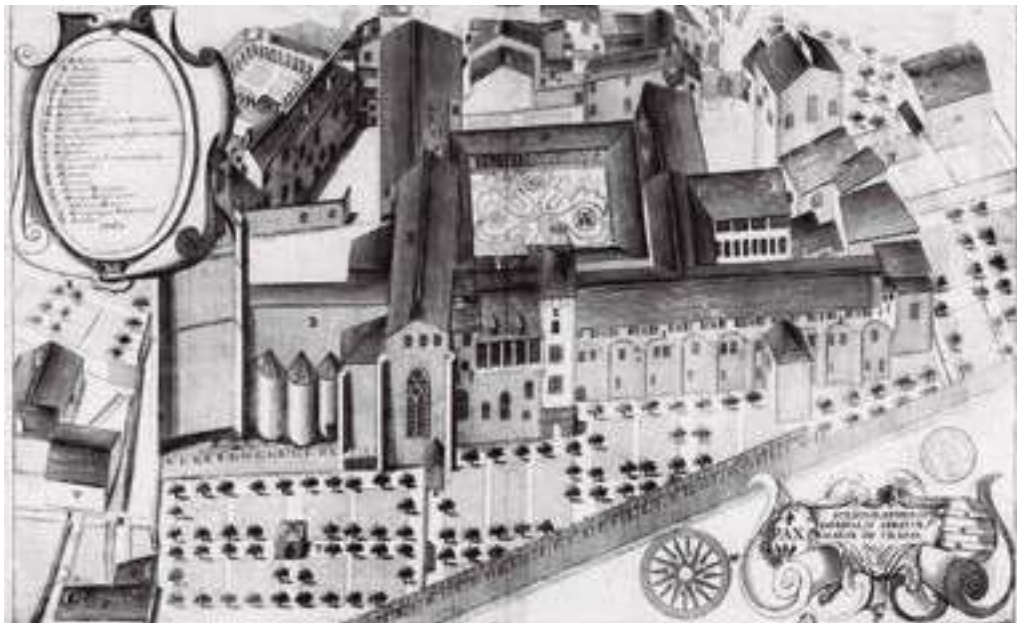


Fig. 9

Aleshores els jardins s'estructuraven en espais diferenciats, més o menys regulars, niats en terrasses o taulers d'escacs sovint envoltats d'alts murs de protecció, perforats amb portes. Els costats assolellats d'aquest últim, ben exposats, eren favorables a la maduració dels fruits i a la conservació de plantes fràgils. L'abundància es fa real i els excedents es reparteixen o s'estalvien per als mals dies de l'hivern. Els sistemes de regadiu dominaven al sud, i les seves xarxes de canals, molt ben comunicats per embassaments, van servir de model. Els canals de drenatge netejaven la terra en llocs humits i sòls pesats, saturats d'aigua durant les pluges d'hivern. Preses i carreteres asseguraven una retenció d'aigua útil per al reg i l'abastament: els topònims conserven aquests rastres: l'estany del Convent (Les Arcs), la plana de l'Abadia (Vilanova d'Avinyó), el Gran Jardí (Aniana).

Els sistemes hidràulics de les abadies mediterrànies de la Grassa, Valmagna, Villelongue, Vilamagna i Vignogoul, per citar-ne només algunes, competien en l'enginy, i les seves restes són testimonis notables del coneixement medieval i de les formes de gestió de l'aigua als jardins monàstics: retencions de preses, assuts i séquies, els molins d'aigua, els dipòsits d'emmagatzematge i les xarxes de distribució s'organitzaven en un sistema mantingut periòdicament per tasques de servitud. Els conreus i la jardineria van progressar en resposta al creixement demogràfic i a les noves necessitats. Les terres arrendades van augmentar i l'enriquiment de les comunitats monàstiques va créixer substancialment al segle XIII i primer quart del XIV. Els graners marquen els paisatges del Narbonès, o de la vall mitjana de l'Erau, com mostren, per exemple, les abadies de Fontfreda i Aniana.

Els grans sistemes hidràulics van experimentar la decadència i l'abandonament al segle XIV al Llenguadoc, arrasat per la pesta negra a partir de 1348. Faltava força per al manteniment de les obres i el desenvolupament del terreny, perquè la tribu va pagar per aquesta pandèmia, i va ser catastròfic.

A l'edat mitjana, tot és un signe. No és la identitat particular d'un objecte o d'una planta el que es destaca, sinó el símbol que transmet, una mena d'entitat abstracta que permet, o no, conciliar les forces obscures i preservar el futur. La natura va testimoniar l'esperança dels homes de poder teixir vincles profitosos amb l'invisible. Mentre en celebraven els beneficis, sovint deploraven les immenses dificultats per obtenir-los. Durant la primera edat mitjana, el claustre sembla haver estat una zona herbosa on creixien alguns arbres o plantes enfiladisses. Des del segle XIII, apareix dissenyat i decorat amb flors i arbustos. Al sud, molt més decorat del que ens pensàvem per abundants plantes i uns quants arbres simbòlics (xiprer, olivera, roure...), el jardí del claustre es podria considerar llavors com un fragment de bellesa còsmica i extensió del diví.



Fig. 10

Fig. 9. Plànol de l'abadia de Santa Maria de la Grassa, que mostra el jardí claustral quan tenia un disseny barroc. Una de les seves dependències era el priorat del Sant Sepulcre de Palera, al comtat de Besalú. (Imatge: Wikipedia)
Fig. 10. Imatge del jardí claustral de l'abadia de Santa Maria de Fontfreda, mare del monestir de Santa Maria de Poblet. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

Els jardins medievals representen un intent de l'home cristià de redescobrir el paradís perdut, el temps del primer jardí, el lloc de l'abundància, les alegries innocents i els plaers divins, abans de la caiguda d'Adam i Eva. Aquesta recerca està marcada per un profund respecte per l'obra de Déu, és a dir, per a tothom, del Creador. Participa en la construcció d'un imaginari individual i col·lectiu fèril. Conrear, cuidar plantes i animals, mantenir i magnificar l'obra divina... es pot considerar una celebració i un homenatge. El jardí monàstic participa plenament en aquest ideal de la natura a l'edat mitjana.



Fig. 11. Pintura de Stephan Lochner de la Mare de Déu del Roser en un 'hortus conclusus' florit, envoltada d'àngels (1450). (Font: Wikipedia Commons)

Representacions del jardí

Els monestirs no van escapar a desenvolupaments externs al seu univers, perquè els representants de la noblesa que constituïen una part important de la seva jerarquia van imprimir els seus ideals i els seus gustos en la composició d'espais de prestigi, com a la gran abadia benedictina de Cluny. Els seus convidats podien tenir cases particulars i criats. Les corts reials i senyorials també van evolucionar cap a un major refinament de la moral. Una altra imatge de dona es va formar sense modificar la tutela sota la qual se la situava, com recorda Georges Duby en la seva obra. L'ideal de la Mare de Déu no era aliè a la construcció d'una nova representació de la dona, perquè el culte a la Mare de Déu es va estendre sobretot a partir del segle XIII.

Els jardins tancats, les escenes religioses, els personatges llegendaris... que podem descobrir en les miniatures o il·luminacions dels segles XIV i XV fan referència a representacions al·legòriques i morals, destinades a edificar les persones i inspirar-ne la conducta a través dels ensenyaments de la Bíblia i els codis morals. La Bíblia històrica de Guyart des Moulins (segle XV) magnifica el Càntic dels Càntics i el jardí de l'edèn, on domina la silueta de l'arbre del coneixement del bé i del mal.

La plantació heretada de l'antiguitat era una pràctica habitual a l'edat mitjana, fomentada deliberadament perquè assegurava diverses collites a la mateixa parcel·la i preservava el sòl. Així, els jardins oferts per a la meditació de monjos o monges estaven impregnats de rusticitat i bellesa: la presència de la rosa, el llorer, l'olivera i el xiprer... encisava la vista.

No obstant això, nombroses devastacions (gelades, tempestes o malalties de plantes i animals...) assolaven regularment el camp i les terres monàstiques, per no parlar de mercenaris violents, pagesos rebels i saquejadors de tota mena. Les diferències de situació s'han d'apreciar segons l'evolució general de la societat i els fets dramàtics que poden haver afectat, directament i indirecta, la societat dels segles XIV i XV.

Conclusions

La riquesa i diversitat de l'univers monàstic medieval apareix així a través dels diferents tipus de jardins emmurallats. Els historiadors van centrar la seva recerca en les formes d'evolució de l'arquitectura, però van tenir moltes més dificultats per explorar les successives formes del jardí, que conserva un cert misteri. En efecte, aquest paratge artificial de la natura i les estructures i tècniques que van permetre que existís sempre han estat dependents del context d'evolució de tots els monestirs. Donat el seu caràcter efímer, commovedor, fràgil, modest en general, el jardí va quedar exposat a una manca de manteniment i a l'abandonament després de la dispersió, de l'afebliment o de la desaparició de la comunitat religiosa, durant els disturbis o les pandèmies.

Després d'una època d'abandó i de guaret, els jardins van viure un període més pròsper durant el Renaixement, gràcies al progrés del coneixement i a la circulació de les idees i dels homes. Importants trastorns van modificar profundament els espais enjardinats durant les grans reformes monàstiques, i el sistema de l'orde, on es va instal·lar, va provocar, en molts casos, excessos nocius per a les comunitats i l'afebliment dels seus mitjans. Només les subestructures (aqüeductes, conques, fonts captades, fonts, etc.), els tancaments i els sòls (poc retreballats) conserven gerros, terra, dipòsits o residus més o menys descompostos i transformats, que contenen elements botànics arqueològics (arrels, llavors, branques, etc.), vinculats a les diverses cultures que es van succeir en un lloc determinat. El sòl és un conservatori de rastres, i el jardí pot revelar així alguns dels estrats encara enterrats.

Davant dels trastorns causats per l'accelerada urbanització de la nostra societat i la seva constant necessitat de nous espais, l'hort monàstic no s'hauria de sacrificar impunement. És de gran interès que el patrimoni que representa sigui preservat i protegit. Els intents de restitució de l'esperit del jardí monàstic semblen, doncs, extremament útils, sempre que estiguin recolzats en uns coneixements històrics i arqueològics sòlids i que evoquin un moment de la història del monument o del lloc.

Referències bibliogràfiques

- AMARGIER, Paul; BERTRAND, Régis; GIRARD, Alain, i LE BLEVEC, Daniel (1988). *Chartreuses de Provence*. Ais de Provença, Edisud.
- AUDURIER CROS, Alix, i ÉQUIPE ARTOPOS (1993). *Les jardins de l'abbaye Saint André de Villeneuve les Avignon*. Vilanova d'Avinyó, DRAC du Languedoc Roussillon.
- (1999). *Approche historique des jardins de la Chartreuse du Val de Bénédiction à l'époque moderne et contemporaine*. Vilanova d'Avinyó, DRAC du Languedoc Roussillon.
- CHAMBLAS-LOTON, Mic, i LEROUX, Jean Baptiste (2004). *Jardins médiévaux*. París, Flammarion.
- DUBY, Georges (1995). *Le Moyen Age*. París, Editions du Seuil.
- ERLANDE-BRANDENBURG, Allain, i MÉREL-BRANDENBURG, Anne Bénédicte (2006). *Histoire de l'architecture française. Volume 1. Du Moyen Age à la Renaissance (IV – début XVIè)*. Mengès et Editions du Patrimoine.
- ESQUIEU, Yves (dir.) (1992). *Autour de nos cathédrales. quartiers canoniaux du sillon rhodanien et du littoral méditerranéen*. París, CNRS.
- GOODY, Jack (1994). *La culture des fleurs. Le librairie du XXè s.* París, Seuil.
- GOUSSET, Marie-Thérèse (2001). *Éden, Le jardin médiéval à travers l'enluminure XIIIè-XVIè siècles*. París, Ed. Albin Michel / Bibliothèque Nationale de la France.
- GRIMAL, Pierre (1984). *Les jardins romains*. París, Fayard.
- HARVEY, John (1982). *Medieval Gardens*. Londres, Timber Pr.

- LE DANTEC, Denise, i LE DANTEC, Jean Pierre (1987). *Le roman des jardins de France. Leur histoire*. París, Plon Éditeur.
- LIEUTAGHI, Pierre (1992). *Jardins des savoir, jardins d'histoire*. Les Alpes de Lumière.
- MOREAU, Marthe (1988). *L'âge d'or des religieuses. Monastère féminins du Languedoc Roussillon au Moyen Age*. Montpellier, Editeur Presses du Languedoc.
- PRESSOUYRE, Léon (dir.), et al. (1999). *L'espace cistercien. Colloque International d'Archéologie*. Ministère de la Culture / D. P. Abbaye de Fonfroide.
- SCHUTZ, Bernhart (2005). *Abbayes et monastères de l'Europe: histoire, art et architecture*. París, Citadelles de Mazenod.
- STAHL, Brigitte Uhde (1990). *Un plan inédit de l'abbaye d'Aniane*. Montpellier, Etudes sur l'Hérault.
- THACKER, Christopher (1985). *The History of Gardens*. Berkeley (Californie), University of California Press.
- UBAUD, Josyane (1997). *Des arbres et des hommes, architecture et marqueurs végétaux en Languedoc et Provence*. Ais de Provença, Edisud.



Els jardins dels recintes claustrals medievals de Catalunya: significació, estat i reptes

Jordi Díaz Callejo | Tècnic de la Direcció d'Arquitectura Urbana i Patrimoni de l'Ajuntament de Barcelona

Josep Maria Mallarach Carrera | Consultor ambiental

Resum

A partir del segle XII la cosmovisió cristiana va esdevenir dominant en la societat europea medieval. Les institucions eclesials, sobretot monàstiques, a més de ser centres d'irradiació espiritual, van esdevenir centres de cultura, d'estudi i de difusió de coneixements, no sols de les set arts liberals, sinó de molts altres àmbits d'interès en les societats rurals i urbanes de l'època. La concepció dels jardins claustrals de les catedrals, monestirs i convents s'ha d'inferir del context, car les fonts documentals són escasses i no és fàcil destriar el símbol de la seva materialització quan es parla de jardins. Sembla que el significat simbòlic de la vegetació dels jardins claustrals prevaluia a les raons ornamentals o productives. Fa sis segles, però, aquella visió dels jardins es va eclipsar d'Occident i els jardins que els han succeït en els claustres que tenim avui dia són ben diferents dels que hi havia en temps medievals, encara que l'arquitectura claustral s'hagi conservat amb canvis menors. Aquest article exposa els resultats del primer estudi fet sobre l'enjardinament dels cinquanta-vuit claustres romànics i gòtics (segles X-XV) que es conserven a Catalunya, des del punt de vista formal i paisatgístic. Se'n proposen quatre tipologies principals i es presenten alguns exemples representatius de cadascuna; se n'extreuen unes conclusions generals i es formulen propostes per desenvolupar aquest treball.

Paraules clau: *art, claustre, jardí, medieval, monestir, simbolisme.*

Introducció

L'edat mitjana comprèn tot el període que s'estén des del segle V fins al XV, en bona part del qual tres cultures i tres religions del mateix tronc es desenvolupen simultàniament en el territori de l'actual Catalunya: cristians, jueus i musulmans hi van conviure, de vegades amb avinença i intensos intercanvis culturals, artístics i tecnològics, i d'altres amb desconfiança i enfrontaments.

Al tombant del primer mil·lenni, la concepció de vida cristiana va esdevenir dominant en la societat medieval d'aquesta part de l'Europa occidental. La influència dels teòlegs, monjos i predicadors cristians va configurar la mentalitat social col·lectiva, divulgant i defensant la cosmovisió cristiana, per damunt de les altres dues religions a les quals

es vinculava encara una part de la població, i lluitant contra les tradicions espirituals anteriors, el paganisme decadent. Les institucions eclesials van esdevenir els principals agents culturals: les escoles catedralícies i monàstiques eren els centres d'elaboració i difusió de l'alta cultura, als escriptors monàstics es traduïen al llatí i es copiaven llibres de l'antiguitat clàssica, generalment des de l'àrab (Pladevall, 2007). Un element central, que estructurava tots els edificis que acollien aquests centres de coneixement eclesials, eren els claustres. I a l'interior, quasi sempre hi havia jardins, que han estat estudiats per nombrosos autors (Stokstad i Stannard, 1983; Landsberg, 2005; Hales, 2005).

Tots els claustres medievals que avui existeixen a Catalunya són cristians, encara que alguns tinguin influències ornamentals islàmiques. A mesura que la frontera dels comtats cristians amb els territoris regits per musulmans es desplaçava cap al sud, foren diversos els monestirs que s'hi van emplaçar. Durant els llargs períodes de bones relacions, van ser molts els bescanvis i les influències rebudes de la cultura islàmica, que era molt més cosmopolita i rica, amb nombroses aportacions en els dissenys, les pràctiques i tècniques hortícoles així com en la introducció d'un gran nombre d'espècies i varietats vegetals emprades als horts i jardins i la seva nomenclatura corresponent.

A partir del segle XI, l'expansió dels assentaments monàstics es va produir ràpidament, al territori dels antics comtats catalans. L'impacte de les comunitats monàstiques sobre espiritualitat, art, ciència i cultura ha estat àmpliament reconegut i documentat a Europa (Krüger i Toman, 2007), i el seu llegat ha estat, i encara és, un tema de recerca molt conreat. No obstant això, la influència d'aquestes comunitats en la gestió dels recursos naturals, l'ordenació del territori i del paisatge, i, més generalment, la conservació de la natura ha rebut molta menys atenció, malgrat que els monestirs sovint van desenvolupar amb èxit, i amb una admirable resiliència, el que avui anomenariem «bones pràctiques de sostenibilitat» (Mallarach, Corcó i Papayannis, 2015).

Jardins i vegetació medievals

Les fonts d'informació per conèixer la vegetació emprada i els jardins medievals són els textos documentals, les miniatures i les pintures sobre fusta i tela, que són escassos i referits a uns pocs jardins, espaiats en el temps (Hales, 2005). No hi ha cap jardí medieval, claustral o no, que hagi perdurat fins al present; només en tenim vestigis. El que se n'ha conservat en general és el recinte arquitectònic que defineix l'espai enjardinat, de vegades només parcialment.

La majoria dels treballs publicats sobre jardins medievals tendeixen a parlar indistintament de jardí i hort com una mateixa realitat. Se sap que la major part dels monestirs —si no tots— disposava d'horts, més o menys protegits per murs perimetrals, mentre que no es té la certesa que tots els claustres tinguessin jardí a l'interior (Martínez,

1992). A més, no és fàcil delimitar el que és real o imaginari en la interpretació dels textos i les imatges de jardins medievals (Díaz, 2016), particularment als recintes claustrals.

El marc literari que fa referència als jardins medievals comprèn des d'obres de botànica, agricultura i medicina a textos legislatius amb el rigor científic de l'època i també obres de literatura cortesana i cavalleresca on es barreja realitat i ficció; però quan se'n complica la interpretació és quan es parla de jardins o de vegetació des de la filosofia o la teologia, en què la realitat i el símbol esdevenen indestructibles. La majoria de les espècies botàniques estan clarament identificades i documentades per diversos autors, sobretot aquelles més emprades i especialment les incorporades en els recintes reials (Adroer, 2003).

En la societat medieval les espècies vegetals conegudes i usades des d'antic adopten uns significats simbòlics diferents (Luengo, 2007). L'ús de la vegetació no es pot interpretar sense context, i aquest, en l'època medieval, evolucionava per les noves ideologies que plantejaven canvis segons les diverses revisions i variants de les regles monàstiques i els nous tractats filosòfics. En general, el cristianisme incorporà nous valors simbòlics a la vegetació per aproximar-los a la seva visió del món.

Per altra banda, la simple enumeració d'espècies i la seva determinació pot portar a equívocs. Algunes plantes que ara s'usen com a ornamentals a l'edat mitjana eren considerades medicinals, o algunes de medicinals d'aquell moment ara formen part dels nostres horts, com la pastanaga o la carxofa. Les espècies no són, per si mateixes, ni ornamentals, ni guaridores, ni culinàries, sinó que és la cultura de les diferents societats qui les qualifica pel seu ús.

Un dels estudis més interessants de la vegetació dels jardins claustrals medievals va ser fet per definir l'enjardinament dels claustres romànics instal·lats a The Cloisters, part del Museu Metropolità de Nova York, un dels quals prové del monestir de Sant Miquel de Cuixà (Bayard, 1985).

Els jardins claustrals medievals

Es considera que l'arquetipus de jardí claustral és un espai quadrat, amb una font al centre, organitzat en quatre quadrants separats per camins que formen una creu. Simbòlicament, s'interpreta que els quatre camins representen els quatre rius sagrats, esmentats a la Bíblia: «Un riu sortia d'Edèn per regar el jardí, i allà es destriava en quatre braços. El primer s'anomena Fison [...]. El segon riu s'anomena Guihon [...]. El tercer riu s'anomena Tigris [...]. El quart és l'Euftrat» (Gènesi, 2,10-14). L'aigua simbolitza el centre de la vida. Es considera que l'origen d'aquesta configuració es basa en models àrabs i romans, que alhora s'havien inspirat en antics models perses.

Normalment, l'aigua d'una font o d'un pou ocupa l'espai central del jardí. Una característica dels claustres cistercencs és la font lavatori, coberta amb una petita construcció de planta hexagonal, situada a l'ala que hi ha davant del refectori, per facilitar la higiene abans i després dels àpats, la col·locació de la qual reforça el simbolisme de l'encarnació.

La selecció d'arbres, arbusts i plantes arbustives i herbàcies amb flor es feia, principalment, en funció del seu significat simbòlic, que va anar experimentant certs canvis al llarg del període considerat, amb noves atribucions simbòliques a certes espècies.

El fet que la vegetació no tingués una funció productiva no vol dir que no hi hagués alguns aprofitaments secundaris, com ara decorar l'església o la capella amb les flors, aromatitzar licors, o plantes medicinals amb propietats digestives, plantades a prop del refectori per a ús lliure dels monjos (Páez de la Cadena, 1982).

Els claustres dels monestirs

El concepte medieval del monestir, tal com el defineix la regla de sant Benet, és orgànic, conté un territori definit, amb conreus, pastures, boscos, aigua i edificis per acollir una comunitat i sovint treballadors i animals. El nucli principal d'edificis s'organitza al voltant del claustre. Aquest és el centre a partir del qual s'ordenen la resta de les dependències monàstiques i la vida interna de la comunitat, a excepció de la cura dels malalts i el repòs de la mort —tret de cas de les cartoixes, en què un quadrant del claustre té la funció d'acollir el cementiri de la comunitat.

El mot *claustre* procedeix del llatí *CLAUSTRUM*, és a dir 'tancat'; en sentit genèric, designa el clos o clausura d'on no havien de sortir els monjos o les monges, per mantenir-se aïllats del món. El claustre no sols té la funció de connectar les principals dependències del monestir, sinó també permet deambular, en el sentit de pensar, meditar o contemplar les realitats espirituals. Es tracta d'un espai que permet materialitzar el silenci físic i espiritual que la vida monàstica necessita per poder-se desenvolupar. Des del punt de vista arquitectònic, el claustre ha estat l'opció més freqüent en els monestirs de la cristiandat occidental, mentre que és excepcional en els monestirs de les esglésies ortodoxes o orientals, on els edificis monàstics solen envoltar l'església, que se situa al centre (Krüger i Toman, 2007).

L'estructura bàsica la van establir els benedictins, segons queda descrita en la regla de sant Benet de l'any 543, on es determina quines són les estances d'un monestir i com s'han de situar. S'estableix, així, un model per a tots, tret de quan les circumstàncies de terreny o clima obliguin a variacions, com per exemple en el cas del monestir de Pedralbes, que està girat quaranta-cinc graus respecte del nord, per facilitar-ne l'adaptació a l'orografia preexistent.

Posteriorment, l'orde del Cister, seguint la reforma de sant Bernat, al segle XIII va reorganitzar la vida monàstica i introduí algunes modificacions en la distribució de l'esquema arquitectònic. El recinte claustral típic es distribueix, funcionalment i simbòlicament, de la manera següent (Kinder, 2002): l'ala septentrional, on se situa l'església, es vincula a la dimensió espiritual de l'home, i, significativament, és la més assolada; l'ala oriental s'identifica amb la dimensió de l'ànima i s'hi situen la sala capitular, l'escriptori i la biblioteca; l'ala meridional es vincula amb la dimensió corporal, per això s'hi situen el refectori, el celler i la cuina, i sempre és ombrívola i fresca; l'ala occidental, vinculada a la dimensió social, és on hi ha la porteria, els espais d'acollida de visites i l'hostatgeria.



Fig. 1. Jardí del claustre del monestir de Santa Maria de Ripoll. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

El claustre és, a més, un espai sagrat, un símbol del microcosmos i del paradís. En cert sentit representa l'espai perdut i enyorat. De la mateixa manera que la natura és per a l'home medieval el reflex de les realitats divines, el jardí del claustre es torna un cosmos organitzat: cada forma, cada nombre, cada color, s'omple de significats simbòlics (Shimmel, 1993; Portal, 1996), més enllà de la seva òbvia dimensió funcional.

Existeix una similitud simbòlica entre els jardins reclosos en les tradicions cristiana i islàmica. En efecte, a semblança dels jardins claustrals monàstics, els patis enjardinats interiors dels grans edificis musulmans simbolitzaven també els jardins paradisiacs

(*jannat al-firdaws*) i els representaven per mitjà de la clàssica divisió quadrangular d'origen persa (*chagar-bagh*), que evoca els quatre rius del paradís, amb una atractiva combinació d'espècies florals i aromàtiques, juntament amb fonts, safareigs o piscines (Clark, 2004). I és ben sabut que el refinament artístic i estètic de la civilització islàmica andalusina no sols era admirat, sinó sovint emulat, als territoris cristians del nord durant aquella època (Burckhardt, 1977), i en tenim evidències, a Catalunya, en múltiples àmbits, fins als més interiors, com poden ser els reliquiariis o el vestuari litúrgic.

Un altre aspecte important a considerar és l'emplaçament geogràfic dels monestirs i les preferències dels principals ordes establerts a Catalunya:

- Els benedictins, l'orde monàstic més antic d'Occident, situà molts dels seus monestirs en llocs aïllats a les muntanyes, amb les limitacions climàtiques que pot comportar per al cultiu d'algunes espècies.
- La reforma cistercenca, que va donar més valor al treball agrícola, va promoure fundacions en valls sobre terres riques i fèrtils.
- Els cartoixans, un orde contemplatiu que sintetitza la vida cenobítica i l'ermítica, escollia llocs apartats i fondals, amb miradors al paisatge des de les mateixes cel·les.
- Els ordes actius (predicadors, mendicants, etc.), com els franciscans, dominics o agustinians, adapten el pla arquitectònic dels monestirs contemplatius a la seva missió. Com que la seva funció principal és la predicació i l'organització dels laics cristians, la seva activitat es desenvolupa en gran part fora del recinte conventual. Per això funden els convents a les viles i ciutats, i els seus claustres tenen una funció més pràctica, com a espai de trobada i acollida.

Els jardins actuals en els claustres medievals de Catalunya

Des del seu origen, el significat del recinte claustral és diferent segons la seva funció. Aquest estudi es limita als jardins que es troben actualment als claustres bastits entre el segle x i el xv, d'estils romànic o gòtic, tot i que la majoria han sofert intervencions o restauracions posteriors, situats en l'àmbit dels antics comtats medievals catalans. Una primera classificació permet diferenciar entre els jardins claustrals catedralicis, els dels monestirs dels ordes contemplatius i els dels ordes actius.

Cal remarcar que, a partir de les desamortitzacions de 1830-1835, la gran majoria dels monestirs i convents dels territoris espanyols van ser expropiats per l'Estat, que en va posar alguns en venda. Van ser comptats els que van continuar en poder de comunitats monàstiques, entre els quals destaca la singularitat del monestir femení de Vallbona de les Monges. Alguns van ser comprats o recuperats més tard per ordes religiosos, com fou el cas de Santa Maria de Montserrat. Actualment, molts de monestirs són de propietat pública, sigui de l'Estat espanyol (com el de Santa Maria de Poblet),

de la Generalitat de Catalunya (com Sant Pere de Casserres), de consells comarcals (com el de Sant Miquel de Cruïlles) o d'ajuntaments (com la cartoixa de Vallparadís a Terrassa). Uns pocs monestirs van ser adquirits per particulars, i continuen en mans privades, bé de fundacions (com el de Sant Benet de Bages) o de particulars (com el convent de l'església del Carme, a Peralada, o el monestir de Santa Maria de Gualter, a la Baronia de Rialb). La majoria de comunitats monàstiques no es van recuperar.

Fins un segle més tard no es van començar a recuperar algunes comunitats contemplatives. Durant els darrers decennis, la majoria han viscut un fort procés d'envelliment i declivi per manca de relleu generacional, fenomen que augmenta la proporció de monestirs que es preveu que esdevinguin propietat de fundacions o regits per aquestes, com apunta el cas dels monestirs medievals de les benetes de Sant Daniel de Girona o de les caputxines de Manresa.

Anàlisi

Al llarg de l'any 2022 Jordi Díaz va dur a terme un primer reconeixement dels claustres construïts durant l'edat mitjana, entre els segles x i xv, situats geogràficament als antics comtats catalans. L'anàlisi feta va incloure tots els claustres catedralicis, monacals i conventuals. Es van identificar un total de cinquanta-vuit claustres, dels quals sis van ser descartats per haver perdut la major part de l'estructura arquitectònica que els defineix. Per tant, l'estudi es va centrar en cinquanta-dos casos on l'espai potencialment enjardinat del claustre ha conservat un grau suficient d'integritat.

Les dades recollides comprenen: la localització; l'estil artístic principal; l'orde religiós fundador; el gènere; les mides i la forma del claustre; la presència i citació dels elements i les construccions inclosos al recinte, si n'hi ha; la vegetació existent; una breu descripció de la composició formal del jardí, i la data de la darrera transformació, quan es coneix. Atenent la seva característica fundacional, s'han diferenciat tres conjunts de claustres: els catedralicis (nou), aplegats a la taula 1; els monàstics contemplatius (vint-i-cinc), aplegats a la taula 2, i els conventuals, incloses les canòniques agustinianes (quinze), aplegats a la taula 3.

La morfologia actual del jardí claustral ha estat el criteri bàsic per establir la classificació, tant l'ordenació i la distribució de la vegetació com si presenta algun tractament jardiner particular en funció del tipus de vegetació, i la seva relació amb la geometria del recinte i les seves divisions, la presència o absència de pous, fonts o altres construccions que condicionen la distribució de la vegetació.

Atenent criteris de jardineria i paisatgístics, se n'han identificat quatre tipologies principals:

1. Claustres amb enjardinaments diversos

Representen el grup més nombrós, amb composicions formals molt variades. La majoria (quinze claustres) té l'estructura clàssica de l'element d'aigua central amb els camins que divideixen l'espai en quadrants; sis claustres mostren variants d'aquest model en què falta algun quadrant, incorpora camins secundaris o té camins en forma d'aspa; uns altres sis tenen una configuració enjardinada aliena a aquesta formulació. En total, doncs, agrupen vint-i-set claustres, que equivalen al 52 % del total. Aquest grup inclou la majoria dels claustres catedralicis i dels claustres monàstics de dimensions més grans i de més qualitat arquitectònica de Catalunya, com els de Pedralbes, Poblet, Santes Creus o Vallbona de les Monges, a més d'altres claustres més petits, com el del convent del Carme de Peralada o la canònica de Vilabertran.



Fig. 2



Fig. 3

2. Claustres amb gespa

En aquest grup s'hi troben tant els jardins claustrals amb gespa o prat que tenen arbrat com aquells que no en tenen. Se n'han comptabilitzat dotze, que equivalen al 23 % del total. En són exemples els jardins dels monestirs de Sant Cugat del Vallès (parcialment excavat per mostrar les ruïnes d'una església visigòtica), el monestir de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes, així com la canònica de Santa Maria de Mur.



Fig. 4



Fig. 5

Fig. 2. Jardí del claustre de la catedral de Tarragona. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

Fig. 3. Jardí del claustre major del monestir de Santes Creus. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

Fig. 4. Jardí del claustre de la catedral de la Seu d'Urgell. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

Fig. 5. Jardí del claustre del monestir de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes. (Imatge: Maria Rosa Farré)

3. Claustres pavimentats

Són els que tenen el sòl impermeabilitzat amb lloses de pedra, material ceràmic, sauló o altres materials. Alguns poden tenir testos amb vegetació, circumstancialment, però que mai caracteritzen l'espai. Se n'han identificat vuit, que equivalen al 15 % del total. Aquest grup comprèn els claustres més antics, com els dels monestirs de Sant Pere de Rodes, Sant Pere de Casserres o Sant Pau del Camp, i d'altres com Santa Maria de Lluçà. Alguns tenen cisterna per recollir les aigües pluvials a sota.



Fig. 6. Claustre enllosat del monestir de Sant Pere de Casserres. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

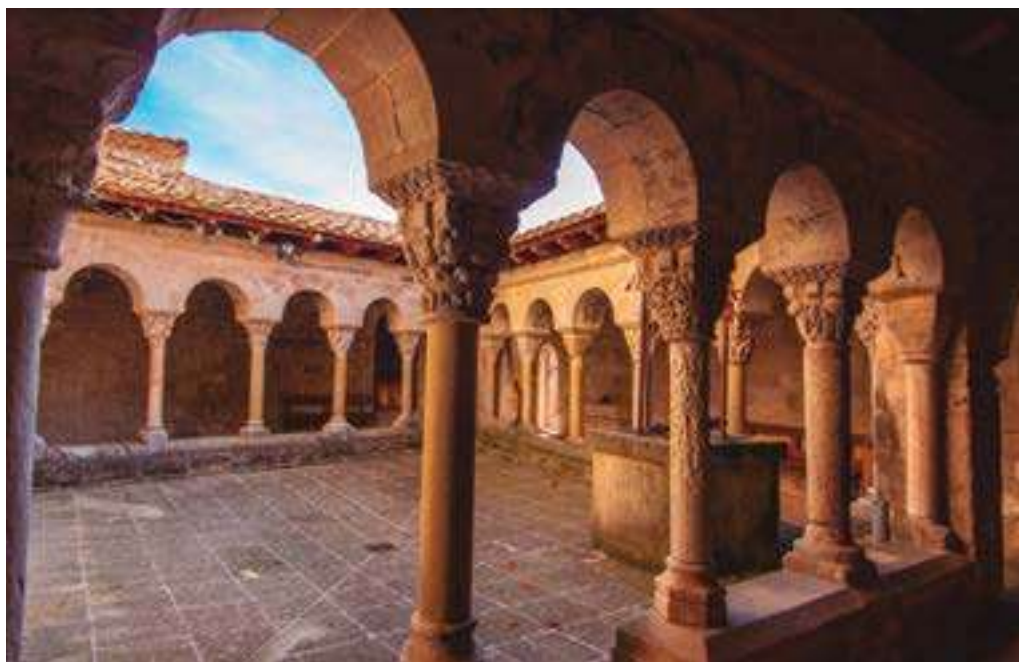


Fig. 7. Petit claustre enllosat de Santa Maria de Lluçà. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

4. Claustres pavimentats amb arbrat

Es diferencien dels anteriors pel fet que la presència dels escocells o parterres que acullen els arbres determina l'espai enjardinat del claustre. Se n'han identificat només cinc, que equivalen al 10 %. En són exemples el monestir de Sant Daniel de Girona i el convent de Sant Domènec de Peralada.



Fig. 8. Jardí del claustre del convent de Sant Domènec de Peralada. (Imatge: Jordi Díaz)

La gestió i el manteniment dels jardins claustrals medievals examinats a Catalunya són molt diversos. La propietat i la gestió no sempre coincideixen, i hi ha exemples de totes les combinacions possibles: els claustres catedralicis continuen essent propietat dels bisbats, però reben ajuts dels poders públics que poden condicionar-ne la gestió i el manteniment. Alguns claustres monàstics són en mans d'ordes religiosos, tot i que la gestió pot ser pròpia, mixta o laica. Altres monestirs són propietat del Govern, però són gestionats per comunitats religioses o laiques, etc. En qualsevol cas, com que tots els claustres medievals estan classificats com a béns patrimonials, nacionals o locals, totes les actuacions que s'hi duen a terme han d'estar tutelades per les administracions públiques responsables: el Ministeri de Cultura, el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya o les entitats locals.

Les tres taules següents resumeixen la informació aplegada:

Taula 1. Els jardins dels claustres catedralicis medievals

NOM DE LA CATEDRAL	ESTIL	VEGETACIÓ	ESTAT ACTUAL
Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Gòtic	Magnòlies, palmera de Canàries, datilera, <i>Livistona</i> , llimoners i taronger. La vegetació, endreçada segons pautes geomètriques.	Un terç del rectangle, pavimentat amb font i safareig. La resta, amb graves i blocs esparsos. Un mòdul de WC.
Santa Tecla de Tarragona	Transició romànic a gòtic	Xiprer, teix, magnòlia, llorers, tarongers, rosers, acants, evònims, boixos, llessamí, etc., distribuïts als parterres, etc. Als estanys de les cinc fonts, lliris d'aigua, joncs florits i nenúfars de diversos colors. Al voltant, testos amb <i>Pelargonium citriodorum</i> .	Font central amb tres vasos superposats, situada dins d'un estany de planta octogonal, amb quatre fonts més, al mig de les diagonals, que despleguen el tema central, totes amb brolladors i estanys, d'època renaixentista. Camins en diagonal i perimetrals enrajolats.
Seu Vella de Lleida	Gòtic	Plantes arbustives baixes, naturals o retallades, formant coixinets en colors gris i verd.	Claustre-mirador, obert al paisatge. Intervenció recent que ha confinat la vegetació en parterres petits, separats per camins i una superfície pavimentada en forma de creu al centre.

Santa Maria de Girona	Romànic	Tots els quadrants recoberts de gespa. Una magnòlia isolada i jove.	Planta trapezoidal. Estructura de pou central amb quatre camins pavimentats amb vorada de pedra i interior de petits còdols. Paviments perimetrals de quadrats amb lloses amb petits còdols a l'interior.
Santa Maria de la Seu d'Urgell	Romànic	Gespa amb cleda de boix retallada amb formes geomètriques simètriques, i heura als peus.	Camins que es creuen al mig, enllosats. Gespa als quadrants, amb cleda arbustiva retallada.
Santa Maria de Tortosa	Gòtic	Gespa.	Planta trapezoidal, amb un pou al centre dels camins que s'hi creuen.
Sant Pere de Vic	Base romànica, gòtic	Alzina?, llorer? i arbusts.	Enrajolat en gran part, quadrants amb gespa/prat i caminals en creu enllosats en pedra.
Santa Eulàlia i Santa Júlia d'Elna	Romànic/gòtic	Arbusts mediterranis d'espècies aromàtiques: ginesta, lavanda, romaní i altres.	Dividit en nou quadrants per caminals de lloses i una pica de pedra al centre.
Sant Joan Baptista de Perpinyà	Gòtic	Sense enjardinament.	Claustre funerari parcialment pavimentat.

Taula 2. Jardins de claustres de monestirs medievals

NOM DEL MONESTIR	ESTIL	VEGETACIÓ	ESTAT ACTUAL
Cartoixa de Vallparadís (OCart)	Gòtic	Té una franja d'aspidistres perimetrals i, en dos dels vèrtexs, palmeres petites.	Codolat amb un pou en un angle.
Sant Benet de Bages (OSB)	Romànic	Xiprers i arbusts de diverses espècies, coberta herbàcia.	Força vegetació, sense canvis des que va esdevenir part del Món Sant Benet.
Sant Cugat del Vallès (OSB)	Romànic	Coberta de gespa. Tres xiprers en un angle.	Font-pica rodona de pedra amb dos nivells, al centre. Amplis camins enllosats. Una part del jardí, excavada per mostrar restes arqueològiques d'un temple visigòtic.
Sant Daniel de Girona (OSB)	Romànic	Un xiprer, vegetació arbustiva al costat del pou i testos amb flors.	Empedrat, amb un pou situat en un angle.
Sant Genís de Fontanes (OSB)	Romànic	Parterre de gespa central vorejat de boixos retallats discontinus, amb una vorada de plantes herbàcies florals.	Camí perimetral, entre el parterre central i la vorada florida.
Sant Jeroni de la Murtra (OSJ)	Gòtic	Olivera, llimoner, mimosa, llorer, a més de murta i altres arbusts.	Dividit en nou parterres. Al centre hi ha un brollador en forma d'estrella vuitavada sobre tres esglaons i un pou en una ala.
Sant Joan de les Abadesses (OSB)	Gòtic	Gespa. Freixe de fulla gran.	Pica de pedra al centre, que sosté vegetació floral.

Sant Miquel de Cuixà (OSB)	Romànic	Coberta de gespa.	Només romanen dues ales dels claustres, les altres dues són al museu The Cloisters (Nova York).
Sant Pau del Camp (OSB)	Romànic	Inexistent.	Cobert de graves.
Sant Pere de Rodes (OSB)	Romànic	Xiprer i heura en diversos murs.	Gran pica de pedra barroca al centre.
Sant Pere de Casserres (OSB)	Romànic	Testos amb flor de temporada.	Cisterna coberta original restaurada.
Sant Pere de Galligants (OSB)	Romànic	Coberta de gespa, amb algun arbust. Testos amb plantes herbàcies.	
Santa Clara de Tortosa (OSC)	Gòtic	Arbres: magnòlies, tarongers, xiprers. Arbusts: rosers, evònims i altres. Coberta de gespa.	Font circular al centre de la creu formada pels quatre camins, que defineix els quatre quarterons.
Santa Maria d'Arles (OSB)	Gòtic	Parterres radials amb vorada de boix retallat i plantes arbustives al mig. Xiprers.	Creu central amb una peanya de pedra circular amb tres graons.
Santa Maria de Cervià (OSB)	Romànic Gòtic	Coberta de gespa. Alzina? i arbusts retallats.	Només conserva dues ales originals. Vorera ampla enllosada. Piques de pedra rectangulars i rodones.
Santa Maria de Gualter (OSB)	Romànic	Coberta de gespa. Testos amb flors.	Només conserva dues ales, amb un pou en un angle.
Santa Maria de Jonqueres (OSB)	Gòtic	Magnòlia, tarongers, palmera datilera, palmera excelsa, diversos arbusts i plantes de flor.	Es va desmuntar del seu emplaçament original i es tornà a muntar, en un format més reduït, on és actualment.

Santa Maria de Pedralbes (OSC)	Gòtic	Grans xiprers (<i>C. semper-virens</i> i <i>macrocarpa</i>), tarongers, nesprer i alzina. Pitòspors amb serpentine entorn de la font central. L'interior d'alguns parterres, amb gespa, i els altres, amb galzeran, capa de reina, lliri sagrat, heura, agapant, sàlvia, romaní reptant i iris. Dos parterres contenen una cinquantena de plantes medicinals i remeieres medievals.	Gran font-safareig barroca, en un angle, envoltada de paviments, bancs i pedrissos ceràmics ornamentats. Font-brollador amb vas, al centre del jardí. Caminals pavimentats amb mosaic ceràmic que defineixen els parterres i els envolten. Intervenció feta l'any 2010 que destinà dos parterres del lateral sud-est a jardí de plantes medicinals, vinculat a una exposició sobre el tema.
Santa Maria de Poblet (OC) Claustre major	Transició romànic a gòtic	Intervenció de 2011: reinterpretació de l'enjardinament medieval, amb rosers al centre i una cinquantena d'espècies arbustives i herbàcies distribuïdes per colors, segons el simbolisme de les ales del claustre.	Templet hexagonal del lavatori, adjacent al refector. El 2011, recuperació dels camins en creu, amb còdols de marbre blanc. Font de l'Abat Garriga aïllada en un quarteró.
Santa Maria de Poblet (OC) Claustre de Sant Esteve	Romànic	Xiprers, grèvol, hortènsies, ciques, acants. Els parterres, coberts d'heura.	Quatre parterres amb camins de grava. Font central, amb tres nivells i capçal octogonal, té tres cercles concèntrics, per on flueix l'aigua que cau del brollador.
Santa Maria de Poblet (OC) Claustre de l'Abat	Romànic	Llorer, margallons de la Xina, ginebre xinès, iuca, tuia, peònia, rosers. Tots els parterres, amb coberta d'heura. A més: tres torretes amb aspidistra i una jardinera amb heura de Virgínia que puja per la finestra de l'abat.	Té tres ales d'origen, car és adossat a la sala capitular. Conté sis parterres triangulars, disposats de manera capicuada. Font-brollador i estany central. Camins de grava.

Santa Maria de Ripoll (OSB)	Romànic Renai-xentista	Quatre parterres coberts de gespa, vorejats per tanques de boix retallades, amb xiprers i arbusts (<i>Hibiscus</i>) a cada parterre.	Al mig, una font-brollador, amb un estany rodó, vorejada d'un camí circular, que enllaça els quatre camins que defineixen els quadrants.
Santa Maria de Vallbona de les Monges (OCist)	Gòtic	Xiprers i diversos rosers.	Parcialment enllosat.
Santes Creus (OCist) Claustre major	Gòtic	Distribució en parterres de planta adaptada a la geometria del recinte, amb vorades d'evònims retallats, tarongers, tamaris i rosers.	Templet del lavatori de planta hexagonal, adossat a l'ala del refector.
Santes Creus (OCist) Claustre posterior	Gòtic	Xiprers, tuia, heures i arbust. La major part, amb terra batuda nua de vegetació.	Al mig, estany en forma de creu amb vorada de marbre i, al centre, una font de plat.

Sigles dels ordes religiosos que van promoure la construcció dels claustres

OCart: orde de la Cartoixa (cartoixans)

OSJ: orde de sant Jeroni (jerònims)

OSB: orde de sant Benet (benedictins i benedictines)

OCist: orde del Cister (cistercencs i cistercenques)

OSC: orde de santa Clara (clarisses)

Taula 3. Jardins de claustres de convents o canòniques medievals

NOM DEL CONVENT I CANÒNICA	ESTIL	VEGETACIÓ	ESTAT ACTUAL
Carme de Peralada (OC)	Gòtic	Parterres amb vorada de boix retallat, recoberts d’heura. Xiprer i llorer.	Divisió quaternària amb camins en creu. Una creu de terme, una font de plat al centre, sarcòfags.
Sant Bartomeu de Bellpuig (OPM) Claustre de la cisterna	Gòtic	Absent.	Cisterna coberta de llosa.
Sant Bartomeu de Bellpuig (OPM) Claustre menor	Gòtic	Gespa amb un xiprer a cada cantonada.	Quatre parterres als angles dibuixant una circumferència al centre. Font-safareig octogonal i brollador de plat al centre.
Sant Domènec de Balaguer (OP)	Gòtic	Avet, teix, palmera excelsa, washingtonia, <i>Juniperus</i> de jardí, baladre. Parterre central amb flors i coberta de gespa a tota la resta.	Escultura de sant Francesc sobre pedestal. Caixa central amb una claraboia, i construcció petita amb teulada.
Sant Domènec de Girona (OP)	Gòtic	Coberta de gespa amb xiprers i un ginkgo.	Ampla vorera enllosada perimetral.
Sant Pere d’Àger (CA)	Gòtic	Prat.	Només queden parts de dues ales.
Sant Vicenç de Cardona (CA)	Gòtic	Xiprers.	Enllosat, amb un pou central. Sostre de la cisterna.
Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes (OPM)	Romànic	Gespa.	Pedestal amb una escultura al centre.
Santa Maria del Camp (CA)	Gòtic	Arbusts retallats al centre.	Coberta de grava.

Sant Sepulcre (OS) (Ara, Santa Anna)	Gòtic	Palmeres canàries, tarongers, magnòlies, nespres i aspidistres. Dos parterres amb coberta d’heura.	Quatre parterres rectangulars amb simetria quaternària, gran pou-cisterna a un costat, brollador barroc de planta quadrangular, envoltat d’un paviment de llosa. Camins coberts d’escorça de pi.
Santa Maria de l’Estany (CA)	Romànic	Vegetació herbàcia, amb espècies aromàtiques i ornamentals.	Intervenció feta el 2018. Quatre petits parterres trapezoidals que deixen un quadrat al centre (cisterna?). Camins estrets enllosats, disposats en diagonal.
Santa Maria de Lillet (CA)	Romànic	Prat.	Espai claustral ben definit, però el claustre quasi absent.
Santa Maria de Lluçà (CA)	Romànic	Testos amb flors.	Molt petit. Completament enllosat. Un pou en un angle (cisterna a sota?).
Santa Maria de Vilabertran (CA)	Romànic	Coberta de gespa. Llorer (amb molts de tanys), xiprer, boixos retallats.	Un pou-cisterna.
Santa Maria de Montsió (OP)	Gòtic	Washingtonia, aucuba, clívia, xiprers, ciques, magnòlia i heures.	Desmuntat i muntat en un emplaçament diferent dues vegades (1888-1890 i 1948-1949). El claustre actual és més petit que l’original i hi manca un temple.

Sigles de l’orde religiós que va construir el claustre

OC: orde dels carmelites descalços (carmelites)
CA: orde dels canonges agustinians
OP: orde dels pares predicadors (dominicans)
OS: orde del Sant Sepulcre

Conclusions i propostes

El treball dut a terme permet extreure'n unes primeres conclusions, que s'exposen tot seguit, sense que l'ordre en què apareixen impliqui cap precedència.

A diferència dels claustres, els jardins claustrals de Catalunya es coneixen poc; no es disposa d'inventaris, s'hi ha fet poca recerca i són comptats els jardins que tenen estudis multidisciplinaris. En general, els jardins han estat menystinguts en la majoria de projectes de rehabilitació dels claustres on es troben, tant si es tracta de catedrals com de monestirs o convents. La majoria de projectes de jardins que existeixen avui han estat realitzats pels mateixos arquitectes que han dirigit la restauració dels edificis medievals, i han prioritzat la visibilitat de l'edifici des de les galeries.

S'han identificat una seixantena de claustres medievals, construïts entre els segles x i xv als antics comtats catalans. La configuració característica d'aquests jardins claustrals és l'arquetípica divisió quaternària, amb un pou o font central, i quatre camins que s'hi creuen en forma de creu llatina o grega. No ha romàs cap jardí claustral medieval, en sentit estricte. Tots els jardins claustrals han sofert successives transformacions al llarg dels segles, la majoria de les quals no han deixat constància documental.

La gran majoria dels jardins claustrals actuals no corresponen a l'època de la construcció del claustre, sinó a estils o modes posteriors, amb un predomini de finals del segle XIX i inicis del XX. La vegetació actual respon a criteris pragmàtics o ornamentals, fet que explica que la majoria de jardins claustrals continguin espècies que se sap que no eren presents als jardins medievals. Alguns jardins claustrals han estat pavimentats, parcialment o totalment, per facilitar els usos i les activitats que acullen avui dia, ignorant el valor del jardí.

Les espècies arbòries més comunes als jardins claustrals són els xiprers, seguits dels tarongers, les magnòlies i les palmeres. La comparació amb imatges de fa un segle, o anteriors, ha permès constatar tres tendències: (a) l'ampliació d'espais pavimentats o amb graves o sorres, nus de vegetació; (b) la limitació de l'arbrat en les noves intervencions, sobretot pel que fa als fruiters, mentre que es mantenen els exemplars més grans, amb independència de l'espècie, i (c) la incorporació de plantes de port baix, amb predomini d'espècies aromàtiques, formant agrupacions per colors, alçàries i textures.



Fig. 10



Fig. 11

Fig. 9. Jardí del claustre del monestir de Sant Cugat del Vallès. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

Fig. 10. Jardí del claustre de Santa Eulàlia d'Elna, amb plantes mediterrànies, 2021. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

Fig. 11. Jardí del claustre menor del monestir de Santes Creus. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

El manteniment de la majoria dels jardins claustrals de Catalunya és a càrrec d'empreses o d'entitats que desconeixen la jardineria medieval i que no tenen formació en el manteniment de jardins històrics.

Aquesta primera diagnosi general de l'estat dels jardins als claustres medievals de Catalunya permet plantejar les propostes següents:

- La Direcció General del Patrimoni Cultural podria impulsar la confecció de l'inventari dels jardins claustrals de Catalunya, prioritzant els medievals, i dotar-los d'una regulació que n'afavoreixi la restauració i conservació.
- En els projectes d'enjardinament als claustres medievals, caldria vetllar per la coherència i l'adequació a la significació de l'edifici i el lloc, que el manteniment sigui viable i que s'hi integrin criteris de sostenibilitat ambiental.
- Abans d'intervenir en un jardí claustral medieval, caldria dur a terme les recerques i els estudis multidisciplinaris indispensables per garantir l'adequació del projecte d'intervenció a les particularitats de cada cas.
- En les intervencions als jardins claustrals medievals, caldria emprar materials naturals i primaris com els originals; mantenir o recuperar les superfícies permeables tant com sigui possible, i prioritzar les espècies i varietats tradicionals conegudes.
- Un grup d'experts podria elaborar unes directrius d'intervenció als jardins dels claustres medievals, adaptant a la nostra realitat els criteris de la Carta de Florència o dels jardins històrics (ICOMOS, 1981) d'una manera participativa, publicar-les i difondre-les.

Referències bibliogràfiques

- ADROER TASIS, Anna Maria (2003). «Barcelona: jardins medievals i renaixentistes», dins *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta. XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 483-492.
- BAYARD, Tania (1985). *Sweet Herbs and Sundry Flowers. Medieval Gardens and the Gardens of the Cloisters*. Nova York, The Metropolitan Museum of Art of New York.
- BECK, Bernard (2000). «Jardin monastique, jardin mystique. Ordonnance et signification des jardins monastiques medievau», *Revue d'Histoire de la Pharmacie*, núm. 327, p. 377-394.
- CLARK, Emma (2004). *The Art of the Islamic Garden*. The Crowood Press.
- DÍAZ CALLEJO, Jordi (2016). «Mite i natura al jardí medieval», dins Pilar Giráldez i Màrius Vendrell (coord.), *Transformació, destrucció i restauració dels espais medievals*. Barcelona, Patrimoni 2.0 Consultors Edicions, p. 323-342.
- Gènesi, 2,10-14. La Bíblia. Versió dels textos originals i notes pels monjos de Montserrat (1992). En línia: www.cervantesvirtual.com/portales/abadia_montserrat/

- obra-visor/la-biblia--0/html/0006ab60-82b2-11df-acc7-002185ce6064_378.html#I_10_ [consulta: 8 de novembre de 2022].
- HALES, Mick (2005). *Monastic Gardens*. Hay-on-Wye, Regne Unit, Stewart Tabori & Chang.
- HUCHARD, Viviane, i BOURGAIN, Pascale (2002). *Le jardin médiéval: un musée imaginaire. Cluny, des textes, des images, un pari*. París, Presses Universitaires de France.
- ICOMOS [INTERNATIONAL COUNCIL OF MONUMENTS AND SITES] (1981). *Carta de Florencia Jardines Históricos*.
- KINDER, Terry N. (2002). *Cistercian Europe: Architecture of Contemplation*. Grand Rapids (Michigan), William B. Eerdmans Publishers.
- KRÜGER, Kristina, i TOMAN, Rolf (ed.) (2007). *Monasteries and Monastic Orders: 2000 Years of Christian Art and Culture*. Königswinter, Alemanya, Tandem Verlag GmbH.
- LANDSBERG, Sylvia (2005). *The Medieval Garden*. Toronto, University of Toronto Press.
- LUENGO, Ana, i MILLARES, Coro (2007). *Parámetros del jardín español. Naturaleza. Paisaje. Territorio*. Madrid, Ministerio de Cultura.
- MALLARACH, Josep Maria (2016). «Recreació del jardí del claustre major i transformació de la jardineria del monestir de Poblet: sostenibilitat, bellesa i significat», dins Pilar Giráldez i Màrius Vendrell (coord.), *Transformació, destrucció i restauració dels espais medievals*. Barcelona, Patrimoni. 2.0 Consultors Edicions SL, p. 343-362.
- MALLARACH, Josep Maria; CORCÓ, Josep, i PAPAYANNIS, Thymio (2015). «Christian monastic communities living in harmony with the environment: an overview of positive trends and best practices», *Studia Monastica*, núm. 56, fasc. 2, p. 353-392.
- MARTÍNEZ, Artemio Manuel (1992). «El jardín monástico medieval s. IV-XI», *Codex Aquilarensis*, núm. 7. www.romanicondigital.com/otros-contenidos/revista-codex-aquilarensis/revistas/codex-aquilarensis-7 [consulta: 7 de novembre de 2022].
- PÁEZ DE LA CADENA, Francisco (1982). *Historia de los estilos en jardinería*. Madrid, Ediciones Itsmo.
- PARÉS, Margarita (2005). *Guia de natura de Barcelona. Aproximació a la història de la natura a la ciutat*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona / Linx Edicions.
- PÁEZ DE LA CADENA, F. (1982). *Historia de los estilos de jardinería*. Madrid, Ediciones Itsmo.
- PLADEVALL, Antoni (2007). *Història de l'Església a Catalunya*, 3a ed. Barcelona, Claret.
- PORTAL, Frédéric (1996). *El simbolismo de los colores, en la Antigüedad, la Edad Media y los tiempos modernos*. Palma, José J. de Olañeta, Editor.
- SHIMMEL, Anne Marie (1993). *The Mystery of Numbers*. Nova York / Oxford, Oxford University Press.
- STOKSTAD, Marilyn, i STANNARD, Jerry (1983). *Gardens of the Middle Ages, a Garden History*. Lawrence, Spencer Museum of Art, University of Kansas.



Claustre del convent de Santa Caterina, 1823. (Dibuix: Maria Rieradevall)

Els jardins claustrals de Barcelona: història i reptes

Margarita Parés Rifà | Membre de l'equip de Parcs i Jardins de l'Ajuntament de Barcelona

Resum

L'article s'enfoca als jardins claustrals de la ciutat de Barcelona, que mostren unes característiques força diverses, segons quin sigui l'espai que ocupen, la història de l'enjardinament que han contingut, i els usos actuals. La catedral de Barcelona, el monestir de Pedralbes, l'església de la Concepció i l'església de Santa Anna tenen els més destacats. Els claustres presenten unes característiques ambientals especials per a la flora i la fauna. La tradició ha anat configurant diferents èpoques pel que fa a l'estructura del jardí i a les plantes escollides. Els tarongers són un llegat de l'època medieval, mentre que les palmeres i les magnòlies són aportacions del segle XIX. A més de les espècies plantades, el jardí claustral acull fauna i plantes espontànies, segons l'ús que tingui i la gestió que se'n faci. Els claustres enjardinats actuals són el resultat de la seva història, un lloc de trobada del patrimoni cultural i natural, introduït i espontani, i de la vida humana. La biodiversitat que contenen és una modesta contribució a la biodiversitat de la ciutat de Barcelona. Conscients d'això, la gestió es va fent més ecològica amb conceptes com ara *evolució*, *conservació*, *connexió* i *custòdia*.

Paraules clau: *Barcelona, claustre, jardí, tradició.*

Els jardins claustrals constitueixen un patrimoni històric alhora que natural. Aquest article tracta sobre els jardins claustrals de la ciutat de Barcelona, posant un èmfasi especial en el claustre com a lloc on hi ha natura i, per tant, com a lloc vinculat a la natura de la Terra.

Barcelona disposa actualment d'alguns claustres enjardinats, i cadascun mostra unes característiques ben diferents, en relació amb el tipus d'espai que ocupa, la història de l'enjardinament que ha contingut, i els usos actuals. Bàsicament, trobem claustres enjardinats a la catedral de Barcelona, al monestir de Pedralbes, a l'església de la Concepció, a l'església de Santa Anna i a Sant Pau del Camp.

Històricament, a Barcelona hi havia hagut més claustres enjardinats en monestirs o convents ara desapareguts: el monestir benedictí de Santa Maria de Jonqueres, el convent dominicà de Santa Caterina, el convent de Santa Clara, el convent de la Mare de Déu del Carme i el convent de Sant Francesc o dels Framenors.

De manera general, els claustres tenen unes característiques ambientals especials, un microclima singular per a la vida vegetal i animal. El fet d'estar limitats per parets fa que el sol hi arribi menys, sobretot a l'hivern. Hi fa poc vent i l'ambient és ombrívol, constant i humit, però no especialment fred. És important la presència de sòl i d'aigua, dos recursos clau per a la vegetació i per a la fauna. Quan no hi ha terra, es necessiten recipients per contenir-ne, la qual cosa implica que les plantes es poden moure d'un costat a l'altre del claustre, buscant al llarg de l'any el millor racó. La tranquil·litat de l'espai afavoreix la fauna urbana. De la mateixa manera que en tots els jardins, les plantes sembrades o plantades per enjardinar es barregen amb les que hi arriben, i la fauna és gairebé tota espontània.

Cada claustre disposa d'unes característiques ambientals en funció de la seva ubicació, de les dimensions i de determinants físics. Així, podem dir que el claustre de Pedralbes és de grans dimensions per ser a la ciutat, i per tant té bona insolació, bon sòl i aigua, i aquests fets, conjuntament amb la seva ubicació a prop d'espais naturals externs, fan que la natura hi pugui ser més rica. Allí hi destaquen els xiprers i els tarongers. La composició florística s'amplia amb plantes ornamentals o útils per a la cuina, medicinals, o per fer rams. A l'edat mitjana, els convents i monestirs solien fer de floristeries per a la ciutat, però el lloc on es conreaven les flors depenia de les possibilitats de cada convent. En canvi, a l'altre extrem hi trobaríem el claustre de Sant Pau del Camp, molt petit i amb un recobriment de pedres on hi podria haver hagut el jardí. En aquest cas, la riquesa de flora i fauna actual és molt menor, si bé algunes espècies de fauna hi fan estada.



Fig. 1

A les característiques de l'espai s'hi suma la tradició que ha anat configurant diferents èpoques pel que fa a la manera d'enjardinar els claustres a Barcelona. Així, els tarongers són una herència o llegat de l'època medieval, i les palmeres i les magnòlies són aportacions del segle XIX. Cada claustre va seguir el seu propi camí; per exemple, els claustres de la Concepció i de Santa Anna van mantenir algun taronger i hi van afegir palmeres i magnòlies. Al claustre de la catedral, la substitució va ser total, però més endavant es va recuperar un taronger –vegeu l'article «La restauració del claustre de la catedral de Barcelona» en aquest mateix volum.

Pel que fa a les plantes en testos, abunden les clíviies, les falgueres d'espasa i les aspidistres, totes amants d'ambients ombrívols. La seva introducció correspon a la mateixa època que la moda de magnòlies i palmeres, una tendència que denota l'interès que van generar les espècies introduïdes provinents d'ultramar.

La composició florística dels claustres barcelonins s'assembla a la dels patis i a la dels petits jardins. En analitzar-ne quaranta-sis descripcions des del segle X fins a la segona meitat del segle XIX (Parés, 2005), es descobreixen les espècies de plantes més citades, i per tant segurament més freqüents o més prestigiades, i el seu origen. Eren espècies escollides per la seva utilitat, per la seva bellesa i per la seva bona aclimatació.

LES PLANTES MÉS CITADES					
21 plantes citades un total de tres vegades o més, a les 46 descripcions analitzades, fins a la segona meitat del segle XIX.					
Planta	Autoctona o no	Nombre de vegades	Planta	Autoctona o no	Nombre de vegades
Taronger	no A	28	Murta	A	5
Palmera	no A	13	Alzina	A	4
Llimoner	no A	12	Llorer	?	4
Vinya	?	12	Poncemer	no A	4
Presseguer	no A	7	Cirerer	A	4
Figuera	no A	7	Gessami	no A	4
Magraner	no A	6	Roser	no A	4
Olivera	?	6	Magnòlia	no A	3
Pins	A	5	Roure	A	3
Xiprer	no A	5	Morera	no A	3
Noguera	no A	5			

Fig. 2

Fig. 1. Claustre de la catedral de Barcelona. (Imatge: Sílvia Parés)
Fig. 2. Les plantes més citades als claustres de Barcelona. (Font: Margarita Parés)

Els arbres més esmentats són els tarongers. Després hi trobem les palmeres (tot i que no són arbres, tenen port arbori), algunes vegades amb la concreció de palmera datilera, i el llimoner. En el món dels arbusts, la vinya i la murta són els més esmentats. Els ceps i les parres enfilant-se són molt freqüents, probablement per motius simbòlics —l'evangeli de Joan (15,5) posa en boca de Jesús aquestes paraules: «Jo soc el cep i vosaltres les sarments. Aquell qui està en mi i jo en ell dona molt de fruit, perquè sense mi no podeu fer res»—, a més de per la seva utilitat i com a ressò de la seva importància en l'ambient rural del pla de Barcelona. Pel que fa a la murta, apareix en jardins almenys des de fa dos mil anys; ajuda al dibuix geomètric, suporta bé les podes, és bonica i aromàtica. El gessamí també era molt apreciat, i les roses apareixen repetidament.

En l'actualitat cadascun dels claustres enjardinats barcelonins té un ús diferent, i aquest fet en condiciona també la flora present. Així, els claustres de Pedralbes, de la Concepció i de la catedral fan un servei de tipus religiós, espiritual i turístic, la qual cosa fa que s'esmercin recursos especials en la cura de l'enjardinament. En el cas de Santa Anna, les seves funcions són sobretot de tipus religiós i d'assistència social, mitjançant el projecte «Hospital de campanya», que cada dia facilita centenars de serveis a persones amb necessitats. Això implica un ús intensiu del claustre, i també hi ha aportat un aspecte d'espai cuidat i de lloc de trobada quotidià que el fa una mica diferent.



Fig. 3



Fig. 4

Les característiques ambientals de l'espai creen un hàbitat per a la fauna i per a plantes espontànies. Aquestes espècies ocupen un lloc en trobar-hi allò que necessiten per viure. Als claustres hi ha sòl, aigua, pedra, plantes introduïdes i altres recursos que formen un hàbitat, que en cada cas serà més o menys favorable a les espècies candidates a establir-s'hi.

Així, hi ha tota mena d'ocells que hi troben refugi, llocs per nidificar, aliment i aigua; la majoria d'aquests ocells compten amb una protecció legal. Al claustre de Pedralbes, per exemple, s'hi pot observar el falcó i el berrat pescaire, entre altres aus més petites. D'altres són espècies que han esdevingut massa abundants, com els coloms i les cotorres. També s'hi veuen amb facilitat rèptils, com ara sargantanes i dragons; mamífers, com ratpenats, i insectes molt diversos, com per exemple papallones i abelles. Els llocs amb aigua tenen una fauna rica i diversa: peixos introduïts, granotes, tòtils, libèl·lules i altres invertebrats aquàtics.

Així doncs, els claustres enjardinats actuals són el resultat de molts anys d'història, un lloc de trobada del patrimoni cultural, del patrimoni natural introduït i espontani, i de la vida humana que s'hi ha anat desenvolupant. Antigament, eren espais per a la vida espiritual, i podien ser també espais de seguretat i de subsistència, on es tenia a

Fig. 3. Claustre de l'església de la Concepció. (Imatge: Sílvia Parés)

Fig. 4. Claustre de l'església de Santa Anna. (Imatge: Sílvia Parés)

prop el més necessari i millor. Actualment, se n'estan diversificant les funcions, coincidint amb un moment de reflexió sobre aquestes, i sobre el millor abordament del patrimoni històric i natural que contenen.

Pel que fa al component natural, la jardineria en general està passant a tractar la natura com una contribució per a la vida humana a la Terra. Ha assumit el repte d'evitar al màxim impactar negativament en el medi ambient, i de promoure la biodiversitat, tenint sempre present que qualsevol espai natural, més o menys conduït per la mà humana, forma part de la natura, en la qual vivim i de què formem part.

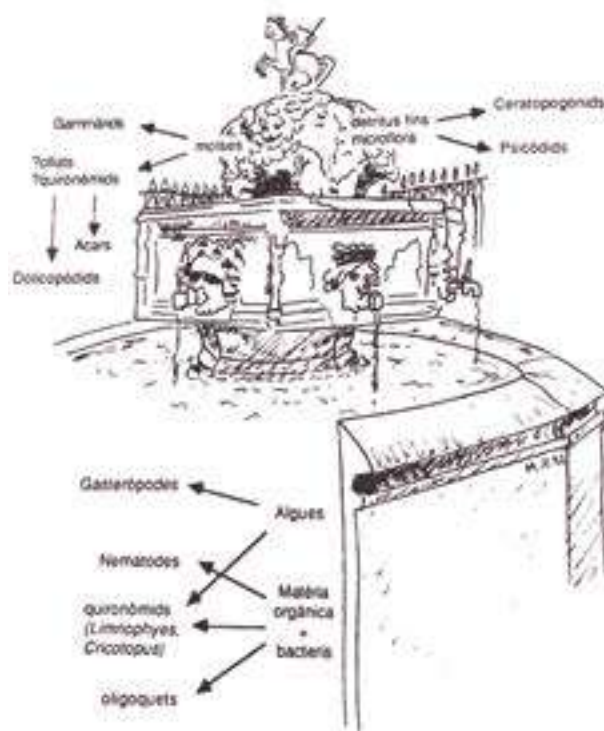


Fig. 5. Font de Sant Jordi, al claustre de la catedral de Barcelona. (Imatge: Silvia Parés)

En aquest sentit, la gestió dels claustres enjardinats es va fent més ecològica, incorporant-hi idees com ara *evolució*, *conservació*, *connexió* i *custòdia*. Un jardí no és un espai inert, és un món viu; tan aviat com la mà humana configura un espai amb components inerts i vius escollits expressament, immediatament altres espècies vegetals i animals s'hi establiran. Allí s'hi produirà una barreja, la natura farà el seu curs, i al llarg dels anys hi haurà una evolució en l'estructura i en els components vegetals i animals. És important assenyalar que un dels valors dels jardins històrics és contenir molta biodiversitat, ja que amb els anys s'enriqueixen, i es van establint les interrelacions ecològiques entre el medi i les plantes i els animals.

Els jardins claustrals han de poder trobar bones condicions per a la vida de la flora i de la fauna. D'aquesta manera, la biodiversitat que acullin serà una contribució a la biodiversitat de l'entorn i de la Terra. La biodiversitat és la infraestructura essencial que sosté totes les formes de vida. Les llavors, els ocells, les papallones, els insectes, el món microbià... es mouen i formen un conjunt connectat. La conservació de la vida vegetal i animal és necessària i possible en qualsevol espai, per més humanitzat que estigui.

El reconeixement del deure moral de custodiar el que ens ha arribat, per poder-ho lliurar en bones condicions als que vindran, pren sentit també en els enjardinaments dels claustres. Així, és important no impactar-hi; usar bé els recursos com l'aigua, els sòls o l'energia; evitar residus i gestionar-los amb cura; compostar; evitar productes contaminants de jardineria... Es tracta d'espais, a més, on tenir sensibilitat per les espècies de flora i de fauna forma part dels valors a transmetre; així, per exemple, es pot afavorir la fauna que, a més, donarà una qualitat especial al lloc. A més, l'alt nombre de visitants que reben els converteix en uns espais amb gran potencial demostratiu. D'aquesta manera, considerar els valors naturals dels jardins claustrals, reconèixer la vida que contenen i tenir-ne cura enriqueixen qualsevol projecte per reivindicar-los i seran una contribució a tractar la Terra com el lloc viu que volem que sigui sempre.

No hi ha jardí, sinó la Terra. L'artista jardiner de l'era ecològica no es pot reduir al recinte que fins ara la història havia anomenat *jardí*. El vent, els animals, les formigues, els humans, en els seus moviments, [...], tot s'aplega en el mestissatge planetari de les espècies, en una dinàmica d'intercanvi que els espais tancats no poden contenir. (Clément, 2019, 103)



Fig. 6. Pintura dels entorns del monestir de Pedralbes, obra de Joan Llimona.

Referències bibliogràfiques

- CLÉMENT, Gilles (2019). *Una breve historia del jardín*. Barcelona, Editorial Gustavo Gili.
- PARÉS RIFÀ, Margarita (2006). *Guia de natura de Barcelona. Aproximació a la història de la natura a la ciutat*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona / Lynx Edicions.



La restauració del claustre de la catedral de Barcelona: recuperar el vincle entre arquitectura, vegetació i aigua

Victòria Bassa Garrido i Roser Vives de Delàs | Lliquen, Patrimoni i Paisatge

Resum

El claustre de la catedral de Barcelona ha tingut durant segles, des de la seva construcció al segle XIV, un paper vital en el conjunt patrimonial catedralici i, per tant, de la ciutat. Després d'unes consideracions introductòries i contextuals, s'exposa un resum dels estudis històric i arqueològic del jardí claustral, que les autores han dut a terme en el marc d'un projecte de restauració que es troba actualment en curs. Aquests estudis han permès conèixer molts aspectes de l'evolució d'aquest jardí tan singular, sobretot els vinculats a l'aigua (conduccions, fonts, bassa) i també a les espècies vegetals que s'hi han plantat i a les aus que s'hi han criat en diverses èpoques. El coneixement de l'evolució detallada d'aquest espai singular, tan intensament visitat, permet proposar una diagnosi de l'estat actual que ajudi a orientar-ne el projecte de restauració i les intervencions futures.

Paraules clau: *claustre, patrimoni, paisatge, arquitectura, vegetació, aigua, hort, verger, cementiri, espiritualitat.*

Introducció

Qualsevol intervenció en un espai central enjardinat de la categoria del claustre de la catedral de Barcelona ha d'aconseguir que no es desvinculi de l'edifici, que es pugui llegir conjuntament com a espai vertebrador, complementari i per això únic, tal com va ser concebut, recuperant la importància de l'aigua i la vegetació, sovint menys tingudes. La fragilitat dels espais enjardinats és elevada, principalment pel caràcter dinàmic de la seva pròpia naturalesa. Són espais proclius a l'abandó, i fins i tot a la segregació, ja sigui per la modificació d'usos, per desconeixement o per pèrdua d'interès. La protecció patrimonial ha d'incloure i valorar aquests espais oberts, que complementen els monuments, els contenen o els acompanyen de manera indissoluble. Més enllà del gaudi tradicional dels sentits que aporta un espai enjardinat, la societat valora ara també aquests espais en termes de qualitat de vida: de salut i benestar, com a espais d'espiritualitat i de pau, com a espais on desenvolupar una dimensió artística i, és clar, com a part del compromís amb un món més sostenible.

El projecte de restauració del claustre de la catedral de Barcelona respon a la necessitat d'analitzar aquest espai actualment; aprofundir el llarg recorregut històric, el protagonisme indiscutible que té en el conjunt patrimonial de la catedral i la seva evolució en cadascun dels períodes històrics. Es pretén recuperar i visibilitzar la importància del conjunt pel que fa a l'arquitectura i la decoració escultòrica, la vegetació (estudi aprofundit de l'estat actual i la possible recuperació d'espècies) i l'aigua (les fonts, la bassa, les oques, analitzant la presència i l'ús de l'aigua en aquest espai), i analitzar l'ús més adequat del dit espai en relació amb el turisme diari, massiu, en un context en què s'han d'equilibrar la sobreexplotació i l'ús davant de la capacitat de càrrega del monument i de la seva protecció patrimonial, sense oblidar la relació intrínseca del patrimoni arquitectònic amb el patrimoni natural.

El projecte general de restauració s'ha dividit en quatre grans capítols: l'estudi històric, l'anàlisi i la diagnosi de l'estat actual, els treballs arqueològics, i el projecte de restauració pròpiament dit, que proposa les intervencions necessàries. La recopilació de dades i investigacions permetrà establir les bases i el punt de partida per proposar, finalment, la intervenció de recuperació i adequació d'aquest espai claustral de màxim interès, amb la voluntat de treballar amb i des de criteris de sostenibilitat en tots els sentits i amb la màxima transversalitat. Actualment s'ha dut a terme l'estudi històric i el projecte arqueològic, així com la diagnosi de l'estat actual, i és el nucli del que recull el present article.

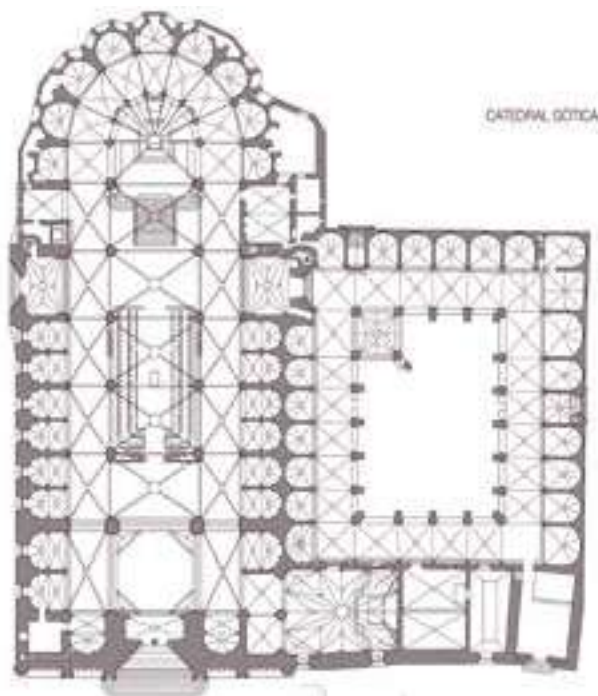


Fig. 1. Planimetria de la catedral. (Álvarez Marín, 2017, p. 30)

Context històric

Abans d'examinar la documentació d'arxiu i de la investigació històrica pròpiament dita, val la pena posar en context el jardí claustral i fer una pinzellada sobre com eren concebuts aquests espais. Catalunya té jardins monacals de gran importància, com són els dels claustres de Poblet i Santes Creus i, principalment, el del monestir de Pedralbes, a la mateixa ciutat de Barcelona, que ha acollit aquestes Primeres Jornades sobre Jardins Claustrals.

L'estudi més detallat ens permet anar més enllà del que sovint es descriu com a jardí medieval monacal en relació amb el jardí del paradís i la divisió en quarts per a diferents tipus de cultius. Si bé aquesta divisió formal és una característica molt comuna tant en jardins monacals com en cortesans, el tractament de la vegetació era diferent segons el cas concret. Uns claustres tenien tarongers; d'altres, flors; d'altres, herbes medicinals, i altres eren horts pròpiament dits.

En els conjunts catedralicis, sense comunitat associada, el claustre prenia el valor simbòlic de relació amb Déu, però per a tota la feligresia, que aleshores significava que era per a tothom. Sovint també eren cementiris, com és el cas de Barcelona, i llavors s'acostumava a plantar-hi fruiters; seria el que podríem anomenar de manera més apropiada un verger: verger-cementiri.

Els claustres eren l'espai de connexió entre el temple i la trama urbana, espai de passeig habitual per visitar els difunts i on es feien la major part de les festes, sempre relacionades amb el calendari religiós.

Tot i que a Catalunya no hi ha cap jardí de confecció àrab, la seva influència segur que va arribar igualment, ja que la relació era intensa. N'hi ha bells exemples a Mallorca i a València, i en algunes cartes escrites pel rei Martí l'Humà s'hi constata la seva gran admiració per la vegetació (tarongers, llimoners, gessamins, murtes, etc.), característica d'aquests jardins, així com la influència que van tenir en ell els jardins del Real de València, on va passar llargues temporades. El seu epistolari dona diverses referències del verger del Palau Reial Major, veí del claustre de la catedral i creat a la mateixa època.

Investigació d'arxiu: arquitectura, vegetació i aigua

La documentació arxivística investigada recull totes les fonts històriques consultades de la ciutat de Barcelona, tots els protagonistes que van descriure el claustre, que el van dibuixar, el van pintar i el van fotografiar. S'han analitzat amb profunditat tots els documents per conèixer com va ser i com va evolucionar aquest espai: els elements que el configuren, l'origen, l'ús a què eren destinats i els canvis soferts per adaptar-se a les diferents necessitats al llarg dels segles.



Fig. 4



Fig. 5

Uns dels elements a destacar també, que sovint passen més desapercebuts, són les reixes que tanquen les capelles del claustre, que són de manufactura antiga, majoritàriament del segle xv, i que mostren el gran treball a la forja artesana de l'època. Les reixes als arcs ogivals cap al jardí són posteriors, dissenyades el 1866 per Josep Oriol Mestres.

Actualment, el claustre presenta patologies principalment derivades de la contaminació ambiental, que ha cobert aquest espai amb una pàtina grisa i està provocant alteracions a la pedra. Els canvis de nivell del jardí han provocat filtracions puntuals en tancaments. Les lloses dels vasos funeraris (actualment desocupats) pateixen el desgast del seu ús diari a les galeries perimetrals.

En termes generals, i malgrat el deteriorament descrit, podem dir que des del punt de vista arquitectònic el claustre de la catedral de Barcelona es conserva tal com va ser.

Evolució del jardí

L'estudi de les diferents fonts i bibliografia consultades mostra que la presència de tarongers, llimoners i xiprers ja està documentada el 1494 i és constant al llarg dels segles, gairebé sense variacions. La cura, el manteniment i la reposició són constants fins a la remodelació completa del jardí el 1877, quan, seguint l'estil de l'època, s'hi introdueixen magnòlies, palmeres i parterres elevats. Les magnòlies són avui dia exemplars centenaris i catalogats, que han sobrepassat l'alçària del claustre i han fet del recinte un espai d'ombra completament diferent del jardí original.

Fig. 4. Aspecte del claustre de la catedral de Barcelona l'any 1888. (Imatge: Centre Excursionista de Catalunya)

Fig. 5. Fotografia del claustre de la catedral de Barcelona presa el 1915. (Font: Arxiu Nacional de Catalunya, ANC-726-N-655, 2019)



Fig. 6. Aspecte actual de les oques del claustre. (Imatge: Lliquen, Patrimoni i Paisatge, 2019)



Fig. 7. Aspecte actual de la bassa. (Imatge: Lliquen, Patrimoni i Paisatge, 2019)

També es posa de manifest la presència d'oques i de diverses aus al llarg de la història, ja documentades el 1480, tant per la referència a la compra d'animals com pel subministrament de menjar per a aquests.

Evolució dels elements d'aigua

La bassa de les oques i la font de Sant Jordi són dos elements característics i molt representatius al claustre. La bassa apareix ja referenciada des dels inicis del nou claustre gòtic, tot i que no n'hi ha pràcticament cap descripció arquitectònica en les fonts consultades.

La recerca a l'arxiu catedralici així com la transcripció del *Llibre de les fonts* de la ciutat de Barcelona, del mestre Socies, que descriu mil·limètricament la distribució de l'aigua dins la seu, han estat les fonts principals d'informació. El dit *Llibre* descriu també la intervenció de 1621, quan Socies fa l'obra dels nous repartidors i el nou recorregut de les canonades del sortidor major i de la bassa. Detalla i enumera, en llocs estratègics del recorregut, la presència d'una sèrie de creus esculpides en diverses zones del claustre —com a la façana, al costat d'accés a la capella de Santa Llúcia; a la paret del jardí, o al tancament de la font de Sant Jordi, entre d'altres— com a marques del recorregut de les canonades, i s'ha pogut comprovar que aquestes creus efectivament encara existeixen, tal com el mestre Socies les va descriure detalladament.



Fig. 8



Fig. 9



Fig. 10

La font de Sant Jordi es va construir l'any 1448, en substitució d'una d'anterior. Es va cobrir amb una volta de creueria suportada per un gran pilar de diagonal. Va ser construïda pel mestre d'obres Escuder, amb una clau de volta amb l'escena de sant Jordi, obra dels escultors Antonio i Juan Claperós. L'escultura de sant Jordi que actualment decora el sortidor va ser realitzada per Emilio Colom el 1970.

Durant les festes del Corpus, al mes de juny, aquesta font es decora amb flors i s'hi fa «l'ou com balla» (fig. 10), seguint una antiga tradició, documentada des de 1636.

Recull de notícies del claustre de la catedral de Barcelona

La recerca històrica exhaustiva de tota la documentació de l'arxiu catedralici ha permès llistar una sèrie de dates importants per entendre l'evolució del claustre en tot allò que fa referència a l'evolució arquitectònica, de l'aigua i de la vegetació i fauna, que es detalla genèricament a continuació:

Fig. 8. Portada del 'Llibre de les fonts' de la ciutat de Barcelona (1650) de l'Arxiu Històric de Barcelona.

Fig. 9. Litografia del llibre 'Galerie du jardin de la Cathédrale, Barcelonne' (1843).

Fig. 10. La font del claustre l'any 1929. (Font: Centre Excursionista de Catalunya)

- 1403: el bisbe i el capítol atorguen concessions de sepulcres a les capelles (Carreras, 1980).
- 1412: es fan obres per cobrir el claustre damunt de la capella de Sant Sever (Carreras, 1980).
- 1421: es construeixen parets provisionals de tàpia per tancar el claustre. Es planten tarongers a l'hort central del claustre. L'obra general de la seu fa que durant alguns anys s'abandonin els treballs al claustre (Carreras, 1980).
- 1430: mor el patriarca Saperà, entre 1420 i 1430, el gran impulsor de l'obra de la seu, i deixa un llegat especial per acabar les obres del claustre.
- 1431: es parla del claustre vell, que fou cementiri del paradís: «Tot lo terror del Claustre que abans fou cementiri, continuà des del primer moment com a cementiri, enfondint-lo i construint carners per a ciutadans distingits». Es fa la coberta amb teules.
- 1441-1442: s'omple la volta de davant de Santa Llúcia. S'acaben dues voltes. Pere Oller treballa activament a la seu i talla claus de volta del claustre. El pintor Huguet pinta la clau de volta del bateig de Jesucrist.
- 1448: el 26 de setembre es completa la construcció de l'última volta del claustre de la seu, i se celebra amb el cant de «Te Deum laudamus».
- 1457: s'arrangen les gàrgoles i el portal i s'enrajola el terrat de les Verges i el de la capella de Sant Gabriel o del Sant Esperit.
- Agost de 1481: s'arregla el cavall de sant Jordi de coure, a la font del claustre.
- Març-juny de 1621: es fan obres al safareig, es rebleix un clot davant la casa del cor, es retallen les clavegueres del claustre, es fa la canonada de la fonteta i s'amplia la bassa amb quatre peces noves. Es fan constar tots els materials que han servit per fer el safareig: gafes de coure per lligar pedres, calç, arena, llambordes, reble, plom, pedra, llosa, rajoles, canons de coure, carbó per emplomar pedres i gafes, llaca per embetumar les pedres.
- Juny-juliol de 1621: s'adoba la canonada de la fonteta del claustre; coladors d'aram per a la pica que va del safareig a la fonteta, canó de la font per a les dues aixetes noves de la fonteta, es netegen i s'adoben totes les aixetes de la font; es fan quatre sortidors i una bola d'aram per al sortidor i un canal d'aram per sobre el claustre que cau al safareig.
- 1622: es fan noves reparacions i millores, com una aixeta a la font del claustre; s'adoba i es neteja la claveguera; es muden els sortidors; s'adoben canonades del safareig-font; s'assenten aixetes, etc.
- Octubre de 1732: s'amara la calç a la bassa del claustre.
- Abril de 1780: es fa la comuna al clot de les oques.
- Juny de 1799: es piquen les pedres noves del pedrís del claustre.
- Agost-desembre de 1874: es fan diverses obres de manteniment al sortidor del claustre, es posa la canonada al brollador de sant Jordi, i s'afina i arregla l'aixeta del sortidor de les oques i una vàlvula del sortidor per sobreixidor.

Vegetació i fauna

- 1480: al llibre de rebudes i dates de l'obra de la seu hi consta que hi havia gallines, corbs, cigonyes, oques, «cirlots» (probablement torlits), gavines, fotges, cignes i altres ocells cantadors (Parés, 2005).
- 1482: es construeix una caseta al mig del jardí per resguardar-hi les aus en dies de pluja o fred (Fàbrega, 1983).
- 1494: el viatger alemany Jerónimo Münzer, en el seu itinerari hispànic, descriu els jardins del claustre plantats de tarongers, llimoners i xiprers.
- 1677: apareix documentada la primera oca al claustre (Fàbrega, 1983).
- 1806: es proposa plantar-hi rosers en simetria i diverses herbes oloroses.
- 1823: el viatger anglès Henry Swinburne explica que hi havia diverses gàbies amb aus exòtiques al claustre.
- 1863: l'anglès George Edmund Street descriu el pati ple de flors i tarongers i tres fonts (la de la glorieta, la de l'estany de les oques i una tercera al centre del claustre). Diu que la imatge de sant Jordi era a l'estany de les oques. Remarca les tretze oques tancades, blanques i cridaneres, i l'abundor de gats. En un gravat hi mostra els tarongers i una pita.
- 1874: el baró Charles Davillier també descriu els tarongers i les fonts del claustre.
- 1877: es planten magnòlies i palmeres als jardins del claustre, segons Duran i Sanpere.
- 1884: es fan arranaments al jardí central del claustre, amb parterres; havien desaparegut els tarongers (Piferrer i Pi i Margall, 1884).
- 1903: el claustre havia romàs inacabat, tant en la part sobirana com en l'ornamentació interior de les arcades, i no és fins aleshores que s'acaba totalment, seguint l'estil dels claustres gòtics.
- 1974: es planten un taronger i un cirerer per recuperar quelcom de l'antiga tradició, que no han perdurat.
- 1979: es compren dotze oques de raça de Figueres, procedents de Sant Gregori (Girona), amb la seva característica cresta de plomes (Fàbrega, 1983).

La investigació es va aturar en aquest any, perquè la revisió de la resta de llibres no va aportar cap informació rellevant per a l'estudi històric sobre els orígens del jardí del claustre.

Recerca arqueològica

La recerca en totes les fonts consultades sobre cada un dels elements destacats del conjunt del jardí del claustre i el descobriment de les creus marcades als paraments perimetrals del tancament de l'espai enjardinat, seguint la descripció del *Llibre de les fonts* del mestre Socies, van permetre fixar una sèrie de sondejos estratègics que ajudarien a aprofundir el coneixement i funcionament del jardí del claustre, a conèixer el sistema original d'aportació i evacuació d'aigua de la font i la bassa, així com a obtenir dades

per resoldre el problema d'humitats actuals del claustre. D'altra banda, es pretenia, si era possible, trobar dades arqueològiques del jardí, o jardins, anteriors a l'actual configuració del pati, tant des del punt de vista de la seva estructura compositiva com de la vegetació històrica.

El projecte d'intervenció arqueològica va ser redactat i dirigit per l'arqueòleg Josep Maria Vila, amb l'assessorament d'investigadors del Grup de Recerca d'Arqueologia Agrària de l'Edat Mitjana de la UAB i de la Facultat Antoni Gaudí. Es fer realitzar sondejos als punts estratègics sol·licitats per les tècniques redactores de l'estudi històric, els quals van permetre arribar a unes conclusions generals, entre les quals destaquem les que han permès complementar i corroborar la informació de l'estudi històric.

El *Llibre de les fonts* descriu que l'entrada de l'aigua neta al claustre es feia per la galeria occidental, en un punt que apareixia marcat amb dues creus incises a la paret de la banqueta del claustre. En aquest punt, sota les creus existents, la intervenció arqueològica (sondeig 4) va permetre detectar-hi dos conductes sobreposats: un de superior, de manufactura moderna, de plom, i un d'inferior més antic, ceràmic, en la mateixa direcció que la conducció de plom. Aquest fet confirmava que aquest era el punt d'entrada d'aigua al claustre. La mateixa conducció va aparèixer al centre del pati, des d'on segurament continuava cap a la font del claustre, on no es va arribar a localitzar.



Fig. 11

En referència al sistema general d'evacuació d'aigües, la intervenció arqueològica ha permès documentar el circuit original de desguàs del pati del claustre, que ha estat alterat amb noves conduccions, especialment en la intersecció amb el volum dels lavabos que estan ubicats a l'espai enjardinat.

S'ha comprovat que el punt de partida inicial de la instal·lació de desguàs era al peu de la paret de tancament del recinte de la font de Sant Jordi, assenyalat amb una creu al mur. Un cop passat el volum dels lavabos, on quedava molt alterat, la conducció antiga continuava paral·lela a la paret de tancament de la galeria del claustre, travessant per sota dels contraforts, fet que denota que aquests podien haver-se construït amb posterioritat al conducte en el moment de l'edificació del claustre gòtic, a partir de finals segle XIV. Aquesta canalització, un cop arriba a la cantonada del claustre, gira



Fig. 12



Fig. 13

i continua per sota de la galeria en direcció a l'interior de la catedral, on se'n perd el rastre, tot i que amb tota seguretat deu anar a enllaçar amb el clavegueram actual.

Pel que fa a l'estructura i als usos del jardí del claustre, un dels objectius importants era l'obtenció d'informació sobre l'estructura de l'enjardinament en els diferents moments històrics, tenir dades sobre les plantacions que s'hi havien fet al llarg del temps i, finalment, arribar a entendre l'ús que històricament s'havia donat a aquest espai. Malauradament, l'excavació ha constatat un important grau de moviment de les terres del jardí que ha desaconsellat la presa de mostres per ser analitzades, ateses les poques probabilitats d'obtenir-ne dades fiables a partir de la seva anàlisi.

Sobre l'ús del claustre com a cementiri, la documentació històrica ja fa referència al fet que el claustre romànic i en general els entorns de la catedral havien estat històricament zona de cementiri, així com a la funció de necròpolis del claustre, tant a la zona de les galeries, amb els vasos sepulcrales excavats al subsol que encara es mantenen, com al jardí central. A partir de 1806 ja no es van fer més enterraments al pati del claustre, i per aquest motiu es van poder fer altres plantacions, incorporant al jardí altres espècies que fins aleshores eren incompatibles amb els moviments de terra generats pels enterraments.

Conclusions generals

El claustre de la catedral de Barcelona és un espai únic i irrepetible, d'aquells dels quals la ciutat té la immensa sort i el privilegi de gaudir. Acompanya i complementa el mateix edifici, d'inigualable valor patrimonial, però que, sense aquest espai enjardinat interior-exterior, no seria el mateix. La història acompanya aquest conjunt des de la col·locació de la primera pedra fins a la configuració actual, i aquest fet li confereix el màxim valor arquitectònic i, per tant, tangible, així com el pròpiament intangible que li confereix el coneixement de la mateixa evolució històrica.

Fig. 11. Una de les creus al parament del claustre. (Imatge: Lliquen, Patrimoni i Paisatge, 2019)

Fig. 12 i 13. Vegetació del jardí claustral de la catedral de Barcelona. (Imatges: Josep Maria Mallarach, 2018)

Aquesta evolució, succeïda al llarg dels segles, amb períodes de bonança i de penúria, no n'ha modificat el protagonisme i la voluntat de ser l'eix vertebrador entre l'espai de culte de la catedral i la ciutat. Ha estat sempre un espai concorregut, on la vida social i les festes relacionades amb el calendari religiós tenien i continuen tenint l'epicentre.

La seva arquitectura s'ha mantingut intacta. El transcurs del temps hi ha deixat una patina grisa i apagada, i es fa evident el desgast general del conjunt, però sense desmerèixer-ne la majestuositat volumètrica i l'enorme qualitat escultòrica i d'acabats.

El jardí del claustre ha estat durant segles plantat de tarongers, amb algun altre cítric, xiprers i probablement alguna palmera datilera. Pel que fa a les espècies arbòries, se sap que el 1494 hi havia tarongers, llimoners i xiprers. La remodelació de 1877 va introduir-hi les magnòlies i palmeres exòtiques, com les *Livistona*, que avui dia tenen valor com a exemplars anyencs. Actualment, el jardí presenta seriosos problemes de decadència i necessita un projecte global que, més enllà de la vegetació, solucioni problemes de les instal·lacions, la gestió de l'aigua i la compatibilitat amb els usos requerits avui dia.

Sobre les aus del claustre, se sap que ja n'hi havia de diverses espècies el 1480, i des de 1621 s'hi citen oques i com eren alimentades diàriament. L'aigua en aquest espai és un element fundacional vital, l'origen del qual es remunta a 1431. Les fonts ornamentals estan en bon estat de conservació, però l'aigua ha de recuperar el seu paper protagonista, imprescindible al claustre, on les oques continuaran gaudint de la seva presència.

L'estudi històric i arqueològic ha permès conèixer amb profunditat el claustre i aclarir els dubtes sorgits durant la investigació documental, i, per tant, ha donat les eines adients per prendre les decisions necessàries per afrontar el projecte de manera respectuosa. Aquesta restauració és una aposta per a la recuperació patrimonial, per visibilitzar-ne acuradament el gran potencial, per aconseguir difondre'n els valors culturals i artístics, donant resposta, així mateix, a les necessitats de la societat actual, sense perdre l'esperit i l'essència d'aquest magnífic espai. La intervenció potenciarà de manera clara el vincle indissoluble que sempre l'ha caracteritzat entre l'arquitectura, la vegetació i l'aigua.

Referències bibliogràfiques

- ADROER TASIS, Anna Maria (1978). *El Palau Reial Major de Barcelona*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona.
- AINAUD, Joan; GUDIOL, Josep, i VERRIÉ, Frederic-Pau (1947). *Catálogo monumental de España. La ciudad de Barcelona*. Madrid, Centro Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Diego Velázquez.

- ÁLVAREZ MARÍN, Julio (2017). *De derecha a izquierda. Superposiciones de la catedral de la Santa Creu i Santa Eulàlia a través del barrio de la Catedral*. Projecte Procés Programació, Departament de Projectes Arquitectònics i Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona i Universitat Politècnica de Catalunya.
- BASSEGODA I NONELL, Joan (1995). *El treball i les hores a la catedral de Barcelona. Un quart de segle d'estudis, projectes i obres (1969-1994)*. Barcelona, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi.
- CARRERAS CANDI, Francesc (1980). *Geografia general de Catalunya: reproducció facsímil de la primera edició*. Barcelona, Edicions Catalanes.
- DURAN I SANPERE, Agustí (1952). *La catedral de Barcelona: itinerarios artísticos*. Barcelona, Aymá.
- FÀBREGA, Àngel (1983). Article publicat al diari *La Vanguardia*, 5 de juny.
- GOUSSET, Marie-Thérèse (2003). *Jardins médiévaux en France*. Rennes, Editions Ouest-France.
- LABORDE, Alexandre (1474-1974). *Viatge pintoresc i històric. El Principat*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Libros de obras. Periodos 1421-1817*. Archivo Capitular de la Catedral de Barcelona.
- MARTÍ BONET, Josep Maria (2010). *La catedral de Barcelona: història i històries*. Barcelona, Editorial Museu Diocesà.
- MÜNZER, Jerónimo (1924). *Viaje por España y Portugal en los años 1494 y 1495. Versión del latín por Julio Puyol* (Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2010). Edició digital a partir del *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tom 84, p. 32-119.
- PARCERISA, Francisco Javier. (1838). *La importancia de la catedral en el perfil urbano*.
- PARÉS, Margarita (2005). *Guia de natura de Barcelona. Aproximació a la història de la natura a la ciutat*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona/ Linx Edicions.
- PIFERRER, Pablo, i PI I MARAGALL, Francisco (1884) *España sus monumentos y artes-su naturaleza é historia. Cataluña*. Barcelona, Est. Tip. Edit. Daniel Cortezo y C^a.
- RIBAS I PIERA, Manuel, i VIDAL I PLA, Miquel (1991). *Jardins de Catalunya*. Barcelona, Edicions 62.
- RIGALT FERRIOLS, Luis (1868). *Vistes catedral de Barcelona* [aquarel·la]. Galeria Palau Antiguitats, Albert Martí Palau.
- SOCIES, Francesc (1650). *Llibre de les fonts de la present ciutat de Barcelona*. Fons del l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona / Consorci de Comerç, Artesania i Moda a Catalunya.
- VILA I CARABASA, Josep Maria (2021). «Memòria de la intervenció al carrer del Bisbe, 10 / carrer de la Pietat, 1 / carrer dels Comtes, 1 / pla de la Seu, 3 / carrer de Santa Llúcia, 2 / claustre de la catedral de la Santa Creu i Santa Eulàlia». Codi Servei Arqueologia Barcelona: 001/20. Núm. intervenció Generalitat: 27831.



Els jardins claustrals de la cartoixa d'Escaladei: de la recerca a la rehabilitació

Carles Brull Casadó | Arquitecte redactor del pla director de la cartoixa d'Escaladei
 Josep Maria Vila Carabasa | Professor associat a l'Àrea d'Història Medieval, UAB
 Josep Maria Mallarach Carrera | Consultor ambiental

Resum

Una vegada presentada la singularitat dels espais claustrals cartoixans, amb funcions ben diferenciades, s'exposa el cas de les obres de rehabilitació dutes a terme a la cartoixa d'Escaladei, concretament al claustre major i a la cel·la C, on hi havia hagut jardins històricament. Es descriu el plantejament interdisciplinari de la recerca feta, que en la intervenció arqueològica ha abastat totes les restes arquitectòniques, les anàlisis de sòls i carpòlica i les datacions de carboni, a més dels estudis històrics de la mateixa cartoixa, de les representacions gràfiques dels jardins d'altres cartoixes coetànies i de l'estudi del simbolisme de la vegetació. S'expliquen els criteris d'intervenció aplicats tant en la rehabilitació de l'arquitectura dels claustres i la seva xarxa hidràulica com en la vegetació dels seus jardins, i les principals actuacions que s'hi han dut a terme durant els darrers anys.

Paraules clau: *arqueologia, cartoixa, Escaladei, jardins, rehabilitació.*

L'especificitat conceptual de l'orde cartoixà, en el qual es combinen els dos grans sistemes del monaquisme cristià —eremitisme i cenobitisme—, ha comportat la formulació d'una arquitectura pròpia que també afecta els jardins claustrals. A les cartoixes podem distingir-hi tres espais que podem considerar claustres: en primer lloc, els grans patis porxats al voltant dels quals es distribueixen les petites ermites en què viuen els monjos; en segon lloc, el claustre menor com a peça central de la zona cenobítica, i, finalment, els petits jardins que trobem a l'interior de les ermites. D'aquests només els primers i els darrers disposen de zona enjardinada, mentre que el claustre menor acostuma a tenir una font d'aigua al centre, motiu pel qual no se'n tracta en aquest article.

En el cas de la cartoixa d'Escaladei, a aquesta diversitat cal afegir-hi la superposició cronològica d'aquests elements, ja que el monestir va patir diverses ampliacions que van comportar modificacions i trasllats d'alguns dels claustres, que en part han quedat superposats els uns sobre els altres.

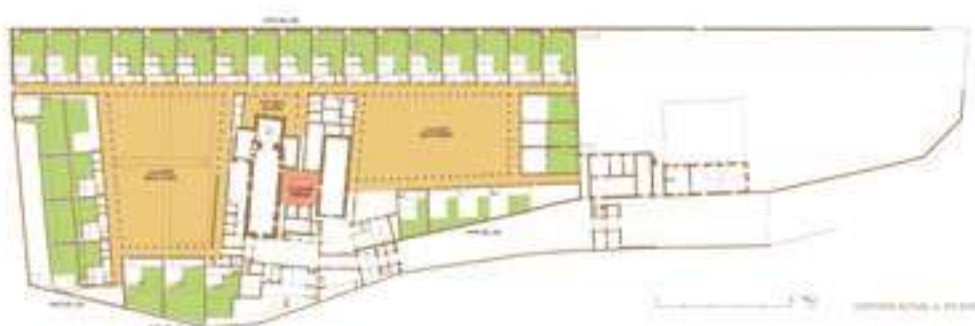


Fig. 1. Planta general de la cartoixa actual amb indicació dels tres claustres. A l'esquerra, el claustre major.
(Font: Carles Brull)

Des de fa més d'una dècada, l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya està duent a terme un procés de rehabilitació del conjunt monàstic per tal de recuperar més espais per a la visita pública i impulsar-ne la museïtzació. El Pla director de la cartoixa, redactat el 2008, va marcar unes pautes generals d'actuació que s'han anat aplicant de manera sistemàtica en els projectes desenvolupats amb posterioritat. Aquests criteris estableixen la necessitat de conèixer prèviament les característiques dels espais a rehabilitar, normalment mitjançant una intervenció arqueològica que en defineixi l'estructura física: zones de pas, zones de jardí, estructura del rec, etc. Per altra banda, allà on és possible, s'hi fan anàlisis sistemàtiques per aproximar-nos a les plantacions dels jardins i establir l'ambient vegetal no solament dels jardins claustrals, sinó del seu entorn immediat. Aquestes anàlisis abasten estudis carpològics, pol·len, carboni 14, anàlisi de sòls, etc. A més, s'ha tingut en compte la informació dels jardins aportada per gravats i pintures de l'època, així com el simbolisme de les plantes i els colors en la tradició cristiana.

Amb tots aquests elements s'afronten les actuacions de rehabilitació dels espais, tant dels enjardinats com dels que no ho són, de manera que el resultat final del procés de recuperació sigui el més aproximat a la seva realitat històrica. A continuació s'exposa, a partir de l'exemple de dos claustres, la metodologia emprada i alguns dels resultats obtinguts.

La intervenció al claustre major (2020-2021)

Al nord de les dependències de l'església, i ocupant tot l'espai disponible, s'estén l'anomenat *claustre major*, al voltant del qual se situen dotze cel·les o ermites en les quals vivien els pares cartoixans en complet aïllament. A les cel·les s'hi accedia des de sengles galeries, cobertes amb voltes de creueria i obertes a un gran pati central mitjançant alineacions d'arcades de mig punt. Aquest darrer és un espai de planta quadrangular amb els costats desiguals i una superfície d'uns 2,22 m². Les seves grans dimensions responen a l'amplitud i al nombre de les estances que es disposen al seu voltant.

El grau de destrucció que havia patit el claustre d'ençà de la desamortització era molt gran, ja que de les galeries només en quedava un petit tram de tres arcades prop de la cantonada nord-est. La resta de les arcades que originàriament vorejaven tot el perímetre havien estat espoliades, així com bona part dels carreus de la banquetta i la totalitat de la coberta de les galeries. Els paviments eren colgats sota una potent capa d'enderroc. Tot i l'elevat grau de destrucció, es conservaven traces que permetien identificar la presència de quatre portes que devien connectar cadascuna de les galeries amb el pati central, una aproximadament al centre de cada ala. Aquest fet permetia intuir l'existència de dos corredors que travessaven el centre del claustre de nord a sud i d'est a oest, de manera que dividien el pati en quatre sectors de mides lleugerament diferents. L'existència d'aquesta compartimentació també servia per compensar el desnivell natural del terreny, ja que cada quadrant se situava a una cota una mica diferent.



Fig. 2. Vista general del claustre major abans de la intervenció. (Imatge: Josep M. Vila.)

Pel que fa a la funció del pati, sabem per la tradició cartoixana que un dels quadrants era utilitzat com a cementiri dels monjos (pares i llecs), mentre que la resta eren espais enjardinats. Tot el pati va ser usat com a hort després de la desamortització (1835) i fins ben entrat el segle XX.

Una segona qüestió és que, sota la meitat oriental del pati, era d'esperar trobar-hi les restes de les cel·les del primer claustre medieval, de dimensions més petites que l'actual, aquest darrer vinculat a la gran ampliació de la cartoixa efectuada sobretot al segle XVII.



Fig. 3

En vista d'aquestes problemàtiques, el projecte de restauració del claustre preveia una doble actuació: per una banda, la recuperació de les traces que permetessin refer l'estructura dels quatre quadrants i confirmar la presència del cementiri en un d'ells; per l'altra, l'excavació de dues de les cel·les medievals que es trobaven colgades a la meitat oriental de pati, una de les quals havia de quedar a la vista per a una futura museïtzació.

L'any 2020 es va executar el projecte que va permetre recuperar bona part de les traces dels corredors centrals del pati, i delimitar tant els espais que havien d'anar enjardinats com la zona de cementiri, que es va localitzar al quadrant sud-oest. L'objectiu d'aquesta actuació era doble: fer accessible al públic la part del pati del claustre, que fins aleshores no ho era, i fer entenedors els seus elements constructius i el seu caràcter original, a fi de garantir la conservació de les restes que havien perdurat fins als nostres dies.

Un cop completada la intervenció, es va poder estudiar l'estructura interior del pati del claustre. Es va comprovar que el pati es trobava compartimentat en quatre quadrants delimitats pels dos corredors que el travessaven, un en direcció nord-sud i l'altre, est-oest. Aquests corredors connectaven amb les galeries corresponents mitjançant portes que l'excavació ha permès delimitar en tots quatre casos. Els corredors centrals fan uns 2,5 metres d'amplada i estan delimitats per murets de paredat que s'havien conservat de manera precària o que pràcticament havien desaparegut. No es van poder recuperar els nivells de circulació associats.

Al punt d'encreuament dels dos corredors, aproximadament al centre del pati, s'hi van localitzar els graons que permetien regular la cota de les galeries i dels quadrants, que eren bastant horitzontals en relació amb el pendent natural de la zona. En sentit sud, el fort pendent va obligar a acabar el corredor central amb una escala de vuit graons que donava pas a la porta que comunicava amb la galeria sud del claustre i amb la zona de l'església que es troba a una cota més baixa, ja que manté el nivell de circulació medieval.



Fig. 4



Fig. 5



Fig. 6

A banda d'aquests corredors centrals, la intervenció ha permès identificar un passadís perimetral situat entre el pati i la galeria, que estava separat dels quadrants mitjançant un petit mur. Aquests corredors perimetrals, d'aproximadament un metre d'amplada, estaven pavimentats amb rajola ceràmica i, a banda de facilitar la transició entre les rasants dels quadrants del pati i les més inclinades de les galeries, servien per recollir les aigües pluvials de les cobertes i conduir-les cap al sistema de clavegueram, del qual s'ha identificat un dels embornals a la cantonada sud-oest.

Pel que fa als usos, el quadrant sud-oest es va identificar com a cementiri, ja que s'hi van localitzar restes d'inhumacions. Els altres tres devien estar destinats a jardí, com és habitual als claustres cartoixans. El fet que des de la desamortització el pati fos usat com a hort, amb la consegüent alteració dels nivells de cultiu originals, va desaconsellar fer-hi anàlitzes per estudiar la vegetació que hi havia hagut durant el segle XVIII.

La rehabilitació d'aquest espai va incloure l'adequació de les galeries oest, nord i est del claustre; la consolidació i restauració del tram d'arcuacions conservades a la galeria est; la recuperació de l'estructura aterassada del pati del claustre, i el seu enjardinament.

Fig. 3. Restitució hipotètica, prèvia a l'execució de l'excavació, de la posició dels claustres medievals d'Escaladei en relació amb l'estructura actual. S'hi observa que, sota el claustre major actual, hi havia el medieval i part de les seves cel·les. (Dibuix: Carles Brull)

Fig. 4. Vista de les traces del corredor central est-oest del pati del claustre. S'hi observa el punt d'encreuament dels dos passadissos i els canvis de nivell entre els quadrants. (Imatge: Josep M. Vila)

Fig. 5. Detall de l'escala que permetia salvar el desnivell a l'extrem meridional del corredor nord-sud i que donava pas a la galeria de migjorn del claustre. (Imatge: Josep M. Vila)

Fig. 6. Vista del corredor paral·lel a la galeria occidental del claustre. (Imatge: Josep M. Vila)

Pel que fa a les galeries, es van consolidar els paviments d'alfardons i cairons quadrats originals, i completar les llacunes existents amb peces noves de les mateixes característiques. També es van restaurar les restes originals de les banquetes de les arcuacions que delimitaven aquests corredors amb el pati, refent-ne amb maó ceràmic massís manual de format especial ($17 \times 36 \times 4$ cm) l'alineació interior, i amb fragments de maons massissos originals recuperats en els treballs de desenrunament, col·locats per testa a l'exterior. Aquesta última operació, a banda de contribuir a la sostenibilitat ambiental de la intervenció, millora la integració visual de les parts noves amb les existents.

L'actuació sobre els tres arcs de tancament de la galeria conservats n'incloïa la restauració i consolidació per garantir-ne l'estabilitat (precària fins aleshores) i una correcta conservació. Per contribuir a això també es van reconstruir la cornisa, les voltes i la coberta d'aquest tram de galeria. S'aconseguia, així, que el resultat de la intervenció tingués la funció didàctica de mostrar al visitant de manera entenedora com havia estat la seva morfologia original.

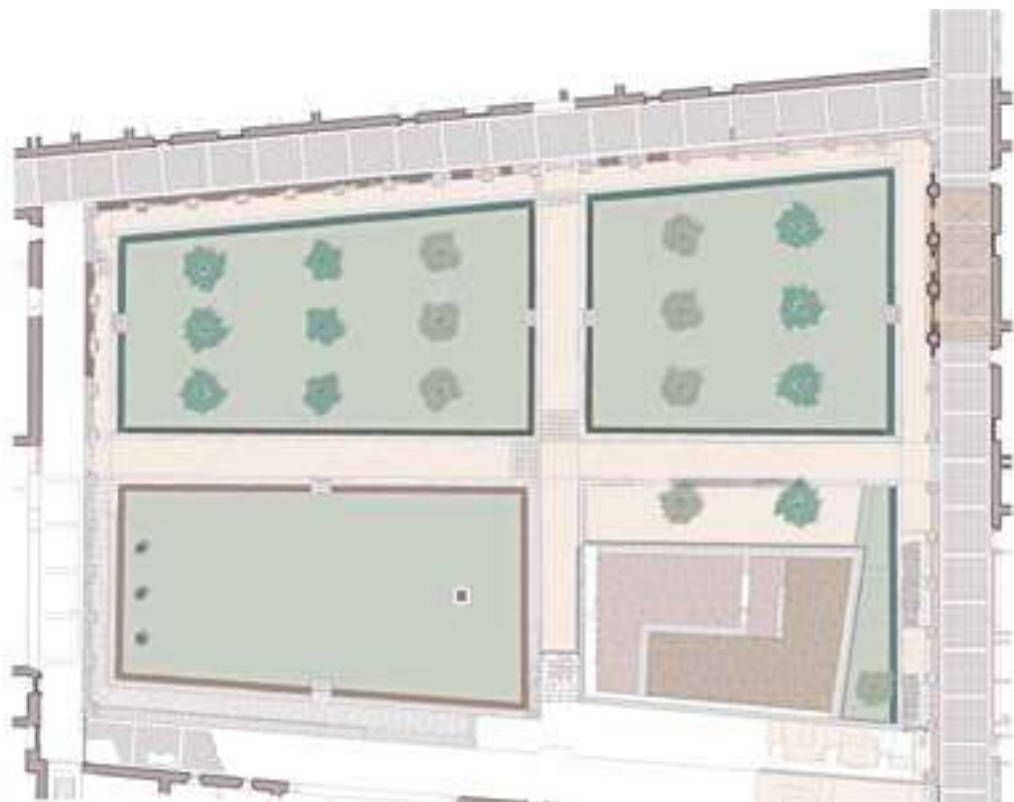


Fig. 7. Planta general de projecte del claustre major. (Dibuix: Carles Brull)



Fig. 8. Vista del claustre al final de l'obra. En primer terme, el quarteró que mostra l'excavació arqueològica. (Imatge: Josep M. Vila)

En la reconstrucció dels murets que delimiten els corredors centrals i perimetrals del pati es va utilitzar fàbrica de maó massís manual vist, amb coronaments de pedra natural, per completar les parts perdudes o escapçades de les estructures originals documentades en els treballs arqueològics. Pel que fa als terres, només es van mantenir, adientment consolidats, els paviments ceràmics originals conservats en determinats corredors, i a la resta s'hi va disposar un paviment terròs estabilitzat amb aglomerant (calcina de vidre). L'interior dels quadrants es va anivellar i es va acabar amb una capa de terra adobada, apta per facilitar la instauració d'un recobriment herbaci.

No es coneix cap gravat ni descripció fiable que pugui informar de l'aspecte que havia tingut aquest jardí claustral abans de la seva destrucció l'any 1835. No va ser possible, doncs, proposar la restauració del jardí històric — tal com el defineix l'ICOMOS —, sinó una recreació o reinterpretació. La intervenció duta a terme combina tres criteris: el que se sap dels jardins cartoixans del segle XVIII i inicis del XIX, l'ús públic que actualment té assignat aquest espai dins del monument, i l'opció de jardineria mediterrània i ecològica (baix consum d'aigua, adobs i fitosanitaris) i sostenible (baix cost de manteniment).

La informació històrica prové de *Les cartes de Chartreuse*, una col·lecció de setanta-nou pintures, conservades a la Gran Cartoixa (Alps de Savoia), que mostren l'aspecte que tenien les cartoixes europees entre la darrerïa del segle XVII i els inicis del XIX (Paravy, 2010). Tot i que la cartoixa d'Escaladei no hi és present, les pintures mostren que els jardins de les cartoixes de l'època seguien la moda europea d'aquell moment. Als jardins claustrals hi predomina la divisió quadrangular, amb variants de disseny interior d'estil renaixentista o barroc, sovint definits per tanques arbustives adjacents.

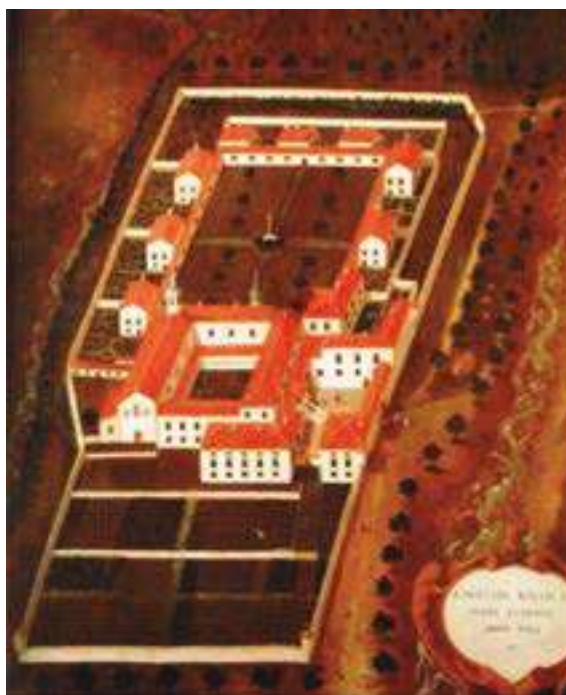


Fig. 9. 'Les cartes de Chartreuse'. (Paravy, 2010)

La diversitat vegetal es limitava a uns pocs arbres, amb un clar predomini de la vegetació herbàcia, tret de les tanques arbustives perimetrals, retallades amb formes geomètriques ben definides. Els arbres també es disposaven seguint composicions simètriques, sigui al centre del jardí o en fileres. Les comprovacions efectuades palesen que la majoria d'aquests «cartes» corresponen amb fidelitat a l'aspecte que tenien les cartoixes quan foren pintades, tret d'algun cas que mostrava projectes que no van arribar a ser executats.

Als quadrants septentrionals, la tanca vegetal perimetral instaurada a la vorada és de murta (*Myrtus communis* subsp. *tarentina*), varietat molt perfumada, amb florida primaveral, emprada en la jardineria mediterrània des de l'època grecoromana pel seu simbolisme i per les propietats medicinals. La destil·lació de fulles i flors dona l'«aigua d'àngel», beuratge medicinal per als ancians. És citada en la Bíblia com una de les quatre espècies indicades per celebrar la festa dels Tabernacles, al costat de l'olivera, l'ullastre i la palmera.

Pel que fa a les varietats locals dels fruiters, la recerca duta a terme per Ferran Mestres (2017) va permetre proposar les següents varietats locals de fruiters: perera (*Pyrus communis*), de la mateixa varietat (suposadament, cuixa de dona) que la que sobreviu al claustre dels Rosers; cirerer (*Prunus avium*), varietat cor de sucre; pomera



Fig. 10. Plantació de marfull i xiprers al quadrant del cementiri rehabilitat, juliol de 2021. (Imatge: Josep M. Vila)

(*Pyrus malus*), varietat verdonzella, amb abundosa florida, clàssica als jardins claustrals medievals i posteriors fins al barroc; magraner (*Punica granatum*), varietat mollar d'Elx o vinós, per mantenir el mateix nombre de cada espècie de fruïter en el quadrant nord-est, molt emprat en jardineria medieval per la seva bellesa i pel seu simbolisme.

Els arbres es disposen en fileres simètriques (fig. 7). La cota del nivell arqueològic inferior es troba aproximadament a un metre de fondària respecte de la superfície del jardí, motiu pel qual no era de preveure que fos afectada per l'excavació ni per les arrels.

Tot el perímetre del quadrant del cementiri s'envoltà d'una tanca arbustiva de marfull (*Viburnum tinus*), per diferenciar-lo dels altres dos quarterons, seguint, en aquest sentit, la diferenciació que exhibeix avui dia el quarteró del cementiri a la cartoixa de Montalegre, única que continua viva a Catalunya. El marfull és una espècie mediterrània, amb floració a les darreries de l'hivern o inicis de la primavera. Les seves fulles, els fruits i la tintura tenen propietats medicinals. A la banda de ponent s'hi van plantar tres xiprers (*Cupressus sempervirens*) per marcar el cementiri. Es proposà que fossin de la varietat present a les ermites del Montsant, una varietat resilient, longeva i ufanosa, amb una capçada molt compacta que deixa la part inferior del tronc nua i visible, i que és possible que hagués estat seleccionada pels antics cartoixans.

La intervenció al jardí de la cel·la C (2015)

L'any 2015 es va executar el projecte de restauració dels jardins posteriors de l'anomenada cel·la C de la cartoixa, situada a la cantonada nord-oest del claustre major. La part construïda d'aquesta ermita, juntament amb el jardí interior, ja havia estat objecte d'una restauració el 1998 que pretenia reconstruir l'ambientació interior d'una de les cel·les per permetre al visitant una millor percepció de la vida dels monjos. Aquesta reconstrucció va incloure la rehabilitació del jardí de la planta baixa, seguint els models del segle XVIII.



Fig. 11. Vista del jardí de la cel·la restaurada per sobre del qual hi ha les dues terrasses objecte de la intervenció. (Imatge: Josep M. Vila)

Aquesta cel·la disposava, com totes les que es troben a la galeria septentrional, de dos nivells de terrasses amb uns miradors superiors, que van ser excavades però no restaurades el 1998. La part més occidental d'aquestes terrasses està ocupada, en aquest cas, per l'anomenada *bassa de les Tortugues*, un dipòsit d'aigua per a la neteja del clavegueram, que funcionalment queda fora de l'àmbit propi de la cel·la.

El projecte afectava, per tant, les dues terrasses superiors. Com que aquest espai ja havia estat excavat amb anterioritat, la intervenció es va limitar a la reexcavació de tot l'àmbit i a l'estudi de l'estructura dels espais enjardinats.

En paral·lel, també es van analitzar les canalitzacions d'aigua que permetien regar tant les terrasses superiors com els seus jardins.

1. Terrassa inferior

Se situa just per darrere de la part construïda de la cel·la, en un nivell més alt. S'hi accedeix des del jardí interior mitjançant una escala que arriba fins a la terrassa superior, i l'alçària de la inferior s'amplia amb un graó lateral que dona pas a l'hort d'aquest nivell. Sota la volta de l'escala hi ha una cisterna de planta rectangular, que pot contenir uns 1.700 litres d'aigua.

Al peu de l'escala s'hi documenta un corredor d'uns 82 centímetres d'amplada, fet amb paredat de pedra i maons lligats amb morter vermellós, pavimentat amb rajoles quadrades de 36 centímetres de costat. A l'interior d'aquesta estructura s'hi identifica una conducció paral·lela a l'escala, de traçat irregular i d'entre 12 i 18 centímetres d'amplada segons els trams, delimitada amb els mateixos maons del massissat de l'estructura, amb base de rajoles de 31 x 3 centímetres.

Al peu de la paret de contenció que separa les dues terrasses hi ha una estructura adossada que servia de corredor. Fins a la meitat del seu recorregut aproximadament, dins d'aquesta estructura, hi ha una canalització de 22 centímetres d'amplada i 8 centímetres d'alçària, que surt d'un pericó situat a tocar de la cisterna. A la banda de la paret està delimitada per una filada de maons de 40 x 6 x 19 centímetres posats de cantell i el terra de rajoles de 24 x 24 centímetres. El límit exterior és de maons posat de pla.

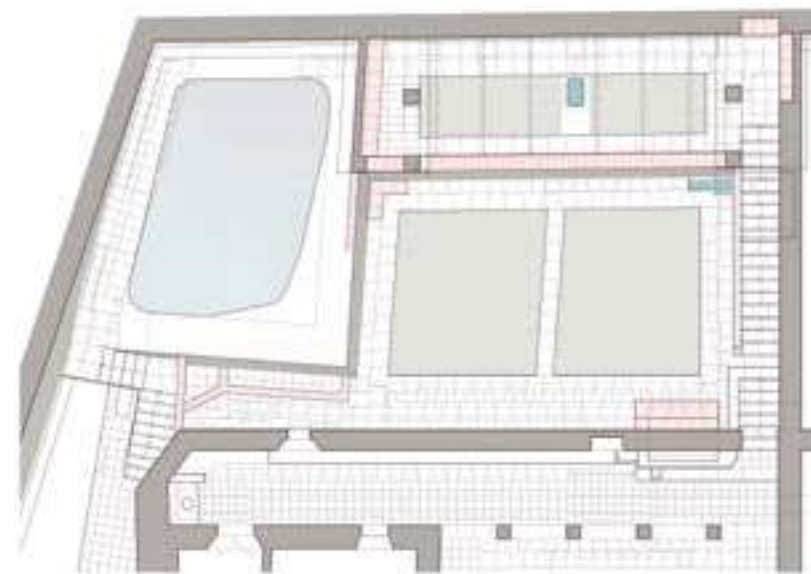


Fig. 12. Planta general de les dues terrasses de la cel·la C. (Dibuix: Carles Brull)



Fig. 13



Fig. 14

La coberta coincideix amb el mateix paviment de rajoles del corredor. La canalització presenta dues sortides, una a l'extrem de cada parterre, fetes amb una peça ceràmica de 21×40 centímetres amb un forat d'uns 6 centímetres de diàmetre. A tocar de la sortida més propera al pericó hi ha els encaixos d'uns estelladors que permetien desviar l'aigua a un parterre o altre, o bé a tots dos.

Entre els dos parterres es documenta un mur de 40 centímetres d'amplada, fet amb paredat comú. Al peu de la paret de la bassa hi trobem un altre petit corredor semblant al de la banda nord, del qual és la continuació i que completa el recorregut perimetral per a la terrassa de la cel·la al peu de la paret de tancament oriental de la bassa de les Tortugues.

2. Terrassa superior

Al peu de la paret de contenció que limita pel nord aquesta terrassa hi havia la canalització que portava l'aigua neta des de la mina i que es distribuïa per les dependències de la banda nord i occidental de la cartoixa.

El mur de tancament de la terrassa per la banda sud fa 70 centímetres d'amplada i està fet amb paredat comú de pedra i maons. A l'altura del nivell de circulació, el mur es fa més estret, fins a assolir una amplada de només 40 centímetres que forma la barana que marca el límit de la terrassa. L'excavació ha permès identificar el gruix del mur i també una banqueta de 20 centímetres d'amplada, afegida per davant del mur, que fa de tancament sud de les dues jardineres que ocupen el centre de la terrassa.

Fig. 13. Aspecte que oferien les dues terrasses superiors, abans de la restauració. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

Fig. 14. Vista general de la terrassa inferior de la cel·la amb la delimitació dels parterres i de les canalitzacions de reg. (Imatge: Josep M. Vila)

La suma d'aquesta banqueta i del gruix del mur formava un corredor de 50 centímetres d'amplada que segurament estava coronat amb maons que devien formar un passadís pavimentat en aquest costat de la terrassa.

Solidari amb aquesta bancada, hi ha un mur en direcció nord-sud situat aproximadament al centre de la terrassa, que fa 75 centímetres d'amplada i està fet amb paredat de pedra i calç.

S'hi vincula una pica de pedra de forma rectangular que s'omple a través d'una conducció que surt de la canalització principal mitjançant una peça ceràmica amb un forat central de 7 centímetres de diàmetre que aboca l'aigua a la pica.

Als extrems de llevant i de ponent s'hi conserven les traces de dues plataformes que servien de base a dues llotgetes cobertes que només són identificables per les empremtes visibles als murs perimetrals o per les restes conservades de les arrencades dels pilars i arcs que en configuraven les arcuacions. A la llotgeta de llevant estan ben documentats dos nínxols embeguts als tancaments est i nord que havien funcionat com a bancs, i que es repeteixen en totes les cel·les de l'ala nord del claustre gran. S'han identificat també sobre el mur del fons les empremtes de barrots de fusta que correspondrien al travessar horitzontal d'una pèrgola que devia cobrir l'espai comprès entre les dues llotgetes.



Fig. 15. Dibuix en secció del circuit de l'aigua dins la cel·la C. (Dibuix: Carles Brull)

3. La gestió de l'aigua

L'excavació de 2015 va permetre analitzar amb profunditat el sistema de gestió de l'aigua en una de les cel·les de l'ala nord del claustre major, la cel·la C. L'aigua arriba al circuit interior mitjançant la conducció general que la reparteix per totes les cel·les i altres dependències de les bandes nord i occidental de la cartoixa. Aquesta canalització se situa a la terrassa superior de la cel·la, on hi ha els miradors. Aquí es localitzen tres punts de captació. El primer, situat a tocar del mirador oriental, desvia l'aigua cap a la cisterna, sota l'escala que comunica les diferents terrasses de la cel·la. A continuació, es documenten dues captacions més, que permeten portar aigua a la basseta situada al centre dels parterres que configuren la terrassa i regar-los.

L'aigua de la primera captació arriba a la cisterna a través d'una canalització que ve de la terrassa superior i que passa a través del massís de l'escala. Probablement, la base de la conducció és una teula, ja que presenta un perfil semicircular, però actualment està massa reblerta de concrecions calcàries per poder-ho afirmar d'una manera prou fiable. La part superior de la conducció correspon a una rajola plana de ceràmica. Com passa a totes les cel·les, l'arribada de l'aigua és constant i es va acumulant a l'interior de la cisterna. Una vegada plena, vessa per un sobreixidor i cau en un pericó que fa de distribuïdor a l'exterior de la cisterna, a tocar de la paret de la terrassa superior.

Aquest pericó es correspon a una estructura quadrada de 37 × 38 centímetres, delimitada per rajoles ceràmiques posades de cantell. Per la banda oriental hi ha el forat de sortida de l'aigua del fons de la cisterna i de recollida de l'aigua sobrant d'aquesta. A la banda sud, hi ha una obertura de 14 centímetres d'amplada que connecta cap a una conducció que va paral·lela a l'escala i que condueix l'aigua fins a la cisterna del jardí de la cel·la. A la banda oest hi ha una segona obertura, més irregular, que condueix l'aigua a una canalització paral·lela a la paret de tancament nord de la terrassa i que serveix per regar les dues parades que ocupen la zona central de l'hort de la terrassa.



Fig. 16



Fig. 17



Fig. 18



Fig. 19

4. La rehabilitació arquitectònica de l'espai

L'objectiu principal d'aquesta actuació va ser la incorporació d'aquestes dues terrasses i el mirador als espais visitables de la cel·la, per tal que el visitant pugui entendre la dimensió completa de la unitat física en què es desenvolupava la vida del pare cartoixà. Més importat encara era la recuperació de l'abastament d'aigua procedent de la mina que històricament havia alimentat els espais interiors de la cartoixa i que feia temps que s'havia perdut.

La intervenció es va concretar en la reconstrucció dels elements arquitectònics que configuraven aquests dos espais, la reparació i posada en funcionament de la seva xarxa hidràulica històrica i l'enjardinament de les parts que originalment havien estat enjardinades. Així, a banda de recuperar els paviments que formaven les escales i els diferents corredors perimetrals amb peces de característiques i dimensions similars a les originals, es van reconstruir les dues llotgetes de la terrassa superior, d'acord amb la informació recollida a partir de la lectura arqueològica de les estructures conservades, que era molta: dimensió, alçària, sistema constructiu i posició de les arrencades dels arcs, cota, pendent i materials constitutius de la coberta, etc. Seguint els criteris exposats, per fer-ho es va utilitzar el maó manual vist per a l'execució dels pilars, arcs, parets i cornises, i una coberta inclinada de teules ceràmiques originàries, sobre l'estructura de biguetes de fusta, per al cobriment de les llotgetes.

Fig. 16. Vista de les terrasses mitjana i superior de la cel·la C, un cop acabada la restauració. (Imatge: Carles Brull)

Fig. 17. Gravet anònim del segle XVIII, que mostra el model de jardí de les cel·les cartoixanes, que va inspirar la intervenció.

Fig. 18. Vegetació establerta als jardins de la terrassa intermèdia. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

Fig. 19. Vegetació establerta als jardins del mirador. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

La rehabilitació de la xarxa hidràulica va resultar relativament senzilla gràcies al fet que una part important estava ben conservada, i només va caldre netejar-la i rejuntar-la de manera adient. El cobriment el formava, en la majoria dels casos, les toves del paviment restituït. La cisterna situada a sota de l'escala es va reparar i impermeabilitzar perquè pogués recuperar la seva funció original. També es va refer, sota una part pavimentada de la terrassa superior, l'antic registre que controlava la derivació d'aigua a la cel·la des de la canalització general, instal·lant-hi els nous mecanismes de regulació i control de l'aigua.

A l'interior de la cel·la cartoixana els jardins són espais de pregària, meditació i contemplació, on cada planta té un significat, a més de proveir de flors de tall els altars. L'enjardinament establert a la terrassa mitjana es va inspirar en el model representat en un gravat del segle XVIII que el mostra en detall. Es van mantenir dues pomeres, plantades anys enrere, la presència de les quals evoca la vida del paradís, tal com és descrit al llibre del Gènesi. Entorn de cada parterre quadrangular s'hi va posar una tanca perimetral de boix, com al jardí de la planta baixa, i a l'interior s'hi van plantar rosers de color groc i algunes plantes aromàtiques. Al jardí de la terrassa superior, on hi ha el mirador, s'hi van plantar rosers de flor blanca, i una parra perquè s'enfilés i cobrís la pèrgola recuperada, que oferirà ombra i raïms (un altre símbol de Crist), a més de llessamí, romanins, narcisos i altres plantes aromàtiques que evoquen els perfums espirituals.

En la mística cristiana, les roses tenen gran significació. Les famoses lletanies lauretanes (segle XVI), per exemple, anomenen santa Maria *Rosa mystica*, entre altres epítets. Així, doncs, els rosers evoquen l'espiritualitat mariana, tan significativa en la vida cartoixana. Pel que fa al simbolisme dels colors, al jardí inferior els rosers són de color roig, associat al nivell corporal, la carn i la sang. Al jardí de la terrassa mitjana, són de color groc, associat a l'ànima i la psique, que relliguen el cos i l'esperit, mentre que al jardí de la terrassa superior les roses són blanques, car aquest és el color que els conté tots, i simbolitza la plenitud de l'esperit. El simbolisme dels colors, tan present en els ornaments litúrgics, no podia deixar de reflectir-se en les roses del jardí.

Les analítiques als parterres de les cel·les romàniques

Com s'ha vist en tots els espais claustrals enjardinats als quals ens hem referit, només se n'ha pogut delimitar l'estructura arquitectònica, ja que els espais enjardinats pròpiament dits havien quedat molt alterats per les espoliacions i els usos moderns. Tanmateix, l'any 2020, en l'excavació per a la documentació de les cel·les medievals al pati del claustre major, es van poder delimitar alguns espais de jardí vinculats a aquestes cel·les que havien estat reblerts de manera uniforme quan es va fer l'ampliació del claustre al segle XVII, de manera que aparentment no havien estat alterats.

En aquest cas, doncs, es van analitzar les terres vegetals dels espais de jardí per posar a prova aquestes metodologies i comprovar si permetien identificar la vegetació que havien tingut els jardins de les cel·les medievals. Amb aquest objectiu, es van fer una sèrie de mostreigs dels parterres de la cel·la, que es va tornar a cobrir per refer el quadrant nord-est del pati. Es va optar per tres tipus d'anàlisis: la del pol·len, per determinar les espècies vegetals de la cel·la i del seu entorn; l'estudi carpològic i antracològic, per determinar les espècies vegetals carbonitzades presents a les terres, i la micromorfologia de dues mostres de sòl *in situ*.



Fig. 20. Detall de l'excavació arqueològica a la cel·la romànica. (Imatge: Carles Brull)

La major part dels elements carbonitzats recollits en les mostres corresponen a cendres i carbonets procedents de la llar de foc de la cel·la, que havien estat abocats als parterres com a adob. Per tant, les espècies identificades es relacionen més amb l'alimentació del monjo i la llenya que utilitzava per escalfar-se que no pas amb les espècies plantades al jardí. Pel que fa a la micromorfologia dels sòls, els resultats han estat poc rellevants, ja que els sediments analitzats han aparegut molt barrejats, segurament perquè la remoció de terres per airejar el parterre i afegir-hi les cendres devia ser relativament freqüent i no es va formar un sòl de conreu identificable. A més, la intervenció va permetre verificar arqueològicament que en el moment de l'abandonament de la cel·la es va extreure una bona part de la capa superior de les terres vegetals del parterre, segurament per reutilitzar-les als jardins de les cel·les noves.

En qualsevol cas, el que s'ha dut a terme fins ara és una fase molt preliminar de l'estudi, i la intenció és continuar insistint en aquesta línia en futures ocasions per mirar d'obtenir millors resultats en altres punts de la cartoixa.

Referències bibliogràfiques

- ANIEL, Jean Pierre (1980). «Els inicis de la cartoixa d'Escaladei (Scala Dei). Història i arqueologia». *Quaderns d'Estudis Medievals*, núm. 2 (novembre), p. 119-125.
- (1983). *Les maisons de Chartreux, des origines à la Chartreuse de Pavie*. Ginebra, Droz (Bibliothèque de la Société Française d'Archéologie, 16).
- BARLÉS, Elena (1999). «Las cartujas de la provincia cartujana de Cataluña: una aportación al estudio de sus vínculos y relaciones durante la segunda mitad del siglo XVI y los siglos XVII-XVIII», dins *Actes del Congrés Internacional Scala Dei, primera cartoixa de la península Ibèrica i l'orde cartoixà. Escaladei, 21-23 de setembre de 1996*, ed. a cura de James Hogg. La Morera de Montsant (Analecta Cartusiana, 139), p. 159-197.
- (2006). «La provincia cartujana de Cataluña», dins *La província cartoixana de Catalunya. La cartoixa de Montalegre. Actes del XXIII Congrés Internacional sobre la Cartoixa. 5-8 de maig de 2005, la Conreria, Tiana*. Barcelona / Salzburg, Diputació de Barcelona / Institut für Anglistik und Amerikanistik, Universität Salzburg (Analecta Cartusiana, 229), p. 291-337.
- BARRAQUER, Gaietà (1906). *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, vol. I. Barcelona, Imprenta de Francisco J. Altés y Alabart, p. 197-214.
- (1915-1918). *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*, 4 vol. Barcelona, Imprenta de Francisco J. Altés y Alabart, p. 797-798 (vol. I) i p. 248-299 (vol. II).
- DEVAUX, Augustin (1998). *L'architecture dans l'ordre des Chartreux*, ed. a cura de James Hogg, Alain Girard i Daniel le Blévec. Salzburg, Institut für Anglistik und Amerikanistik, Universität Salzburg (Analecta Cartusiana, 148).
- GORT, Ezequiel (1991). *Història de la Cartoixa de Scala Dei*. Reus, Fundació d'Història i Art Roger de Belfort.
- (2008). *Escaladei. La cartoixa de Montsant*. Albarca, Dalmau.
- HOGG, James (2006). «The cartusian province of Catalonia and La Grande Chartreuse», dins *Actes del XXIII Congrés Internacional sobre la Cartoixa: la província cartoixana de Catalunya. La cartoixa de Montalegre. 5-8 de maig de 2005*. Barcelona / Salzburg, Diputació de Barcelona / Institut für Anglistik und Amerikanistik, Universität Salzburg (Analecta Cartusiana, 229), p. 81-101.
- ICOMOS [INTERNATIONAL COUNCIL OF MONUMENTS AND SITES] (1981). *Carta de Florencia Jardines Históricos*. En línia: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/gardens_sp.pdf

- MANUEL, Pere de (2003). *Cartoixa de Santa Maria d'Escaladei. Guia històrica i arquitectònica*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- PARAVY, Pierrette (2010). *Les cartes de Chartreuse. Désert et architecture*. Grenoble, Glénat.
- RIU BARRERA, Eduard, i VILA I CARABASA, Josep Maria (2009). «Les excavacions de la cartoixa d'Escaladei i la seva arquitectura. Aportacions recents». *Tribuna d'Arqueologia* 2008, p. 275-298.
- VILA, Josep Maria (2011). «La configuració arquitectònica de la cartoixa d'Escaladei a l'edat mitjana. Organització inicial i primeres ampliacions», dins *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. Tarragona, 10-13 de juny de 2010*. Tarragona, Ajuntament de Tarragona, p. 751-768.
- (2022). «Els sistemes de captació, distribució i evacuació d'aigües de la cartoixa d'Escaladei (la Morera de Montsant, Priorat). Resultats de les intervencions dels anys 2010-2015», *Tribuna d'Arqueologia* 2018-2019, p. 90-121.



El jardí del claustre major del Reial Monestir de Santa Maria de Poblet: història, simbolisme i intervenció

Josep Maria Mallarach Carrera | Consultor ambiental

Resum

Projecte de reinterpretació d'un jardí medieval del claustre major del monestir cistercenc de Santa Maria de Poblet, construït entre els segles XII i XIII. S'explica el context de l'establiment dels jardins actuals, al llarg del darrer segle, de bracet amb les obres de restauració arquitectònica del monestir. Es diferencien els tres jardins claustrals que han pervingut, i es resumeix l'evolució històrica del claustre major i el seu jardí, fent èmfasi en la situació anterior, hereva d'una intervenció realitzada a inicis del segle XX. L'any 2011, en el marc d'un projecte de sanejament d'humitats del claustre major, es va plantejar la recuperació del disseny tradicional del seu jardí i la vegetació. S'exposen i es justifiquen els criteris que s'hi van aplicar, en particular les concordances entre el simbolisme dels colors de les plantes i les funcions de les ales del claustre cistercenc, les obres realitzades per instaurar la vegetació. Acaba amb unes reflexions derivades de l'experiència d'aquesta intervenció singular i del seu manteniment.

Paraules clau: jardí, Cister, claustre, medieval, Poblet, simbolisme.

Context històric del monestir i els seus jardins

Des dels seus inicis al segle XII, el monestir cistercenc de Santa Maria de Poblet ha tingut sempre jardins i horts (*hortus conclusus*, no diferencia entre uns i altres), amb plantes medicinals, ornamentals o comestibles. Ara bé, de tots els jardins actuals, només quatre són històrics: el jardí del claustre major, el del claustre de Sant Esteve o de la Infermeria, el del claustre de l'Abat o del Locutori (fig. 1, núm. 1-3), a més d'una peça estreta entre el refetor i el claustre del Noviciat, que té una sola ala (fig. 1, núm. 4). A banda hi hauria el jardí del cementiri, annex als absis. Fora de la muralla interior, sota de la torre del Prior, per la banda de ponent, hi havia hagut el jardí de l'apotecari, però l'espai fou enllosat quan es va crear la plaça Major de Poblet, al segle passat.

Per tant, tots els altres jardins i parterres enjardinats que actualment es poden veure dins del recinte murallat i el seu entorn provenen d'una successió d'intervencions fetes durant el procés de restauració del conjunt monumental, al llarg del segle XX, i van ser dissenyats i configurats amb un propòsit ornamental: embellir l'aspecte dels edificis històrics i els seus entorns.

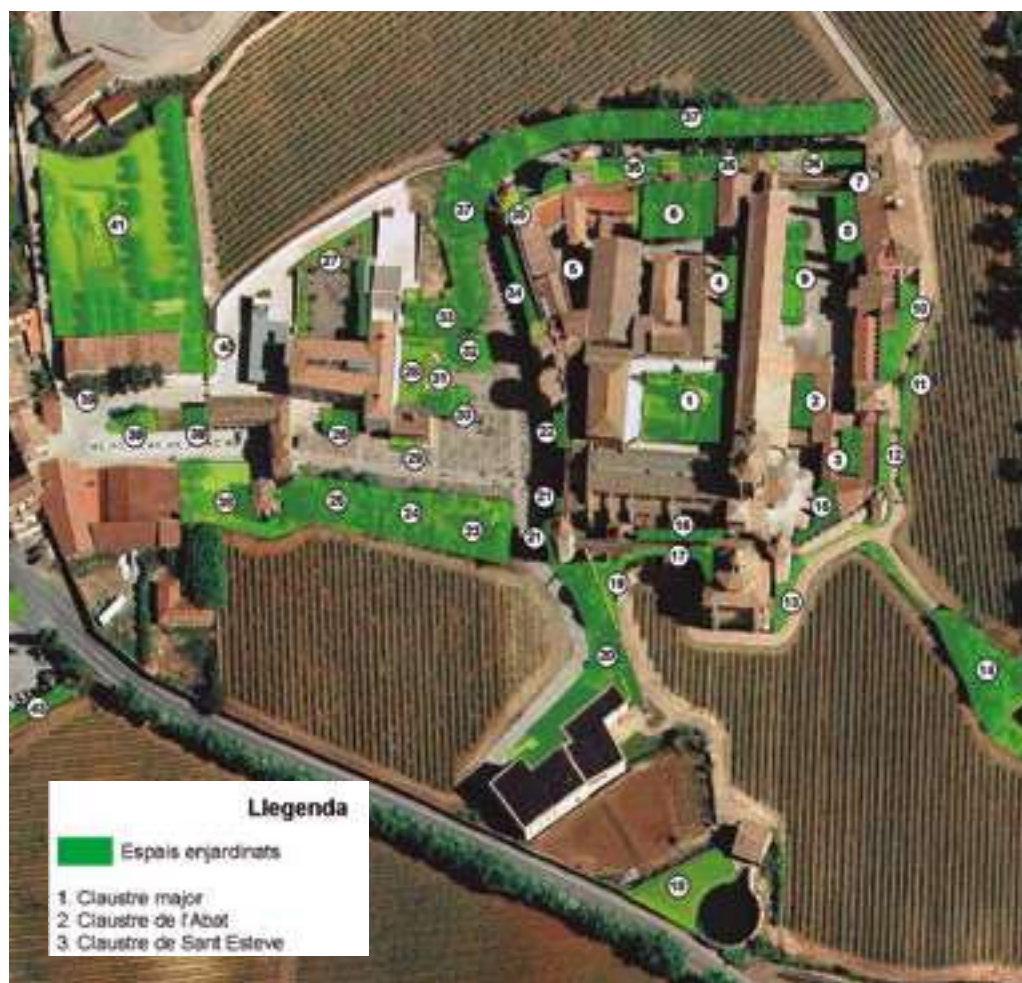


Fig. 1. Ortoimatge del monestir de Poblet que mostra la localització dels jardins l'any 2010 i dels quatre històrics.
(Autor: Josep Maria Mallarach)

La superfície conjunta dels espais enjardinats actuals s'ha calculat que és d'uns 22.500 m² dins de l'àmbit inscrit com a Patrimoni Mundial Cultural, que es troben repartits en una quarantena d'unitats, amb mides i formes molt diverses. La comunitat monàstica cistercenca és responsable de la gestió i el manteniment, però la majoria dels jardins, inclosos tots els històrics, són propietat de l'Estat espanyol, igual que la resta del monestir.

L'any 1835, després de l'exclaustració traumàtica de la comunitat, el monestir va passar a ser propietat del nouat govern nacional espanyol. Durant diversos decennis, els jardins i els horts van romandre abandonats, igual que la resta del monestir, fet que va possibilitar-ne l'espoli i que la dinàmica natural de la vegetació envaís gran part de l'antic recinte monàstic.

La cronologia de la restauració del conjunt monàstic de Poblet permet inferir-ne les etapes de creació dels espais enjardinats, que es van configurar en successives intervencions, de vegades en paral·lel i d'altres posteriorment a les intervencions arquitectòniques, seguint la moda de l'època, com ho palesa la similitud entre els jardins de Poblet i els d'altres conjunts monumentals rehabilitats entre els anys 1950 i 1970, com els dels entorns monumentals de Tarragona o Girona.

Cal remarcar, doncs, que el monestir de Poblet té avui molts més espais enjardinats dels que mai havia tingut en el passat, i que la majoria dels jardins actuals han estat concebuts pensant en el gaudi estètic dels visitants, a diferència dels jardins originals, que volien satisfer les necessitats materials, anímiques o espirituals de la població monàstica i les dels seus hostes.

Des de 1940, quan es va restablir la vida monàstica a Poblet, es conserven fotografies que mostren com els tres jardins claustrals històrics havien estat rehabilitats, amb una gran simplicitat de mitjans. La comunitat cistercenca que viu al monestir el gestiona com a usufructuària, seguint uns plans i projectes que solen ser promoguts, aprovats i sovint finançats pels organismes públics responsables de vetllar per la salvaguarda del patrimoni cultural del país.

El jardí del claustre major

L'hivern de 2010-2011 es van dur a terme unes obres al claustre major per resoldre problemes d'humitats, dirigides per l'arquitecte Jordi Portal. Les excavacions arqueològiques realitzades prèviament van comportar uns moviments de terres que van eliminar, pràcticament, tots els parterres i les plantes de jardí que hi havia hagut fins aleshores, llevat dels grans xiprers. Aquest fet va permetre proposar una intervenció de jardineria en aquest espai, l'únic dels tres jardins claustrals històrics del monestir que és obert a la visita pública.

Per entendre la importància d'aquest espai tan emblemàtic, cal recordar que els cistercencs conceberen la planta de llurs monestirs entorn del claustre, centre de connexió de totes les dependències. El claustre major ha estat, doncs, i segueix essent avui, un espai essencial en la vida de la comunitat monàstica, que hi desfila silenciosament dotze vegades al llarg del cicle diari: abans i després de matines, laudes i eucaristia; esmorzar, dinar, vespres i sopar; lectura i completes. A més, durant els mesos d'estiu, la comunitat s'hi aplega al capvespre per escoltar la lectura d'un article de la regla de sant Benet i meditar-la. En algunes solemnitats, a més, el claustre acull processons. A aquest ús comunitari tan intens cal afegir-hi, encara, les estones de meditació, pregària o contemplació que alguns monjos i hostes passen al claustre, en solitud, sigui asseguts o caminant lentament, de dia o de nit, d'una manera especial abans o durant l'albada. Per mitjà d'una acurada gestió del temps, aquests usos interns, funcionals,

meditatius i contemplatius, es fan compatibles amb les hores que està obert a la visita del públic, i tancat als hostes del monestir, durant les quals aquest claustre és admirat per més de cent mil persones a l'any.

Fins a l'any 2010, els jardins del claustre major no diferien pas gaire, essencialment, dels que es poden veure en molts altres claustres monàstics del país. La disposició i l'alternança de parterres de gespa arranada, amb alguns xiprers esparsos, han esdevingut usuals, tot i que no té tradició històrica a la nostra terra, puix que a la regió mediterrània la gespa demana molt de reg per mantenir un aspecte ufanós. Les recerques documentals fetes per esbrinar com havia estat originalment el jardí van resultar infructuoses, potser perquè era a la part de l'arxiu del monestir que es va perdre després de l'exclaustració de 1835 (Altisent, 1974). Les prospeccions arqueològiques només van mostrar fragments d'antics drenatges soterrats per evacuar les aigües pluvials que recollia, però no van aportar cap informació del jardí, que ha experimentat múltiples transformacions al llarg de nou segles, tant en la disposició dels parterres i camins com en el sòl i la seva vegetació.



Fig. 2. Vista del jardí del claustre major abans de la intervenció, any 2006. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

Tanmateix, les recerques dutes a terme sobre els jardins medievals a la ciutat de Barcelona han aportat valuoses informacions sobre l'aspecte que tenien els jardins claustrals de l'època, la qual cosa permet inferir com podia haver estat el de Poblet. Se sap que els jardins claustrals solien tenir tarongers i llimoners, característics de la tradició de la jardineria medieval catalana, hereva de la jardineria hispanomusulmana, juntament amb diverses espècies herbàcies, ornamentals, aromàtiques i medicinals (Parés, 2005). A partir del segle XIV, hi ha constància documental que els jardins claustrals, dividits en quadrants o quarterons rectangulars, tenien tarongers, llimoners, cirerers, pomers, magraners i una munió d'espècies de plantes de flor ornamentals i medicinals (Adroer, 1978 i 2000), entre les quals destacaven les roses i els lliris (Landsberg, 2005). Les espècies eren escollides per la bellesa de la seva fesomia i per tal que evocessin el paradís. De fet, la paraula *paradís* prové del mot persa *paridæza* i s'aplicava als antics jardins closos, amb traçats de disseny geomètric, dels quals es considera que deriven els jardins claustrals.

D'altra banda, l'ornamentació de l'arquitectura del claustre major de Poblet aporta alguns elements que es van tenir en compte a l'hora de plantejar la intervenció al jardí. La majoria dels capitells mostren representacions de vegetals idealitzats —paradisíacs, podríem dir—, mentre que els capitells del temple mostren fulles d'espècies de l'entorn, com el roure, la figuera i l'acant, cosa que reforça el simbolisme de l'encarnació a l'ala corpòria del claustre. Molts de capitells contenen uns entrellaçats característics, inspirats en formes de cistelleria, a voltes amb flors i fruits esparsos, que Altisent considera d'influència «aràbiga» i que podrien ser un símbol de l'orde del Cister (CISTERCIUM en llatí), l'etimologia del qual alguns autors la fan derivar de *cistell* o la hi vinculen. A semblança de les fibres que formen un cistell, cada membre aïllat és feble, però quan s'uneix amb d'altres en una comunitat ben cohesionada, animada per principis espirituals, el resultat té una força i una resiliència sorprenents; tant és així que la comunitat monàstica perdura encara avui.

A l'època de la construcció del claustre major, els almohades (*al-Muwahhidun*) que governaven els territoris veïns, les taifes de Turtusa i de Larida, van promoure, a semblança dels cistercencs, una purificació de l'art, per eliminar-ne «els excessos mundans [...] d'acord amb la seva rigorosa doctrina de la Unitat Divina». Fou aquesta «simplificació i essencialització de les formes d'art [...] la que va donar origen a aquest estil perfecte» (Burckhardt, 1977). Al mateix temps que els cistercencs introduïen l'arc gòtic en l'arquitectura europea a mitjans del segle XII, els almohades l'adoptaven, primer a l'Orient i després a l'Occident (*al-Magreb*) del món islàmic. L'estilització i la depuració artística no es van limitar a les formes arquitectòniques, sinó que també es van estendre a la decoració (Burckhardt, 1977). Al claustre major de Poblet hi ha evidències que les influències andalusines havien estat presents al paviment i, segurament, als domassos que engalanaven els murs de les seves galeries els dies de festes, si

més no en època del rei Martí. Encara resten ganxos en algun mur. Al paviment de les galeries, les lloses s'alternaven amb mosaics ceràmics fets d'alicats d'un vistós color rogenç, amb dissenys geomètrics octogonals acolorits i els característics entrellaçats islàmics, dels quals es conserven fragments al museu. Se sap que van ser encarregats en temps de l'abat Guillem d'Agulló (1361-1393) i fabricats a València durant el segle XIV (González Martí, 1952).

Ateses totes aquestes consideracions, resultaria sorprenent que no s'introduïssin també al jardí del claustre major de Poblet elements ornamentals propis de la jardineria andalusina, caracteritzada per espècies florals i aromàtiques procedents de la conca mediterrània i de l'Orient Mitjà, que els musulmans van introduir a la península Ibèrica, oimés quan moltes d'aquestes espècies apareixen esmentades en la Bíblia, fet que els atorgava un prestigi addicional.

Sembla probable que els canvis en la pintura i la decoració que va experimentar el claustre major de Poblet en diverses etapes de la seva història, identificats durant les obres de restauració realitzades el 2010-2011, tinguessin una correlació en el disseny i la composició del jardí. Un dels períodes en què això semblaria més lògic és el regnat de Martí l'Humà —tan significatiu en la història de Poblet—, el monarca enamorat dels jardins. Se sap que l'any 1401, el rei Martí va iniciar el verger o jardí del Palau Reial Major de Barcelona, que va esdevenir un model per a molts jardins de la Ciutat Comtal. Hi ha constància que ell mateix va dirigir les obres d'establiment d'aquest jardí magnífic; de la cura que en tenia; de les espècies o varietats que va adquirir, entre les quals tarongers, atzerolers, cirerers, llimoners, presseguers, poncemers, pomes, gessamins, murtres, alfàbregues de fulla menuda i també ceps i parres, que es plantaven a les galeries perquè grimpassin cap amunt. És documentat que la majoria d'aquestes plantes van ser dutes des de València i que algunes foren importades de Còrdova o de Sicília (Adroer, 1978). No seria gens estrany que n'hagués portat a Poblet també.

En tot cas, els canvis concrets que el jardí del claustre major va experimentar al llarg de la seva història són desconeguts. Se sap que després de l'exclaustració (1835) el jardí va quedar abandonat. En el llibre *Història de la restauració de Poblet*, Joan Bassegoda i Nonell (1983) hi reproduïx una fotografia presa l'any 1901 que mostra el jardí del claustre major ple de bardisses, amb algun fruiter espars i sense cap xiprer.

Durant el segle XX hi ha constància que s'hi van dur a terme dues intervencions principals. La primera es va executar entorn de 1930. Fotografies preses entre 1940 i 1945 mostren que el jardí tenia aleshores entre set i nou parterres (no es pot determinar amb seguretat, car les imatges són fragmentàries), dels quals cinc o sis eren quadrangulars i els altres, adjacents al temple del lavatori, romboïdals, tots delimitats per

teules clavades verticalment. Dins dels parterres, s'hi van plantar xiprers, dos arbres caducifolis indeterminats, alguns arbusts i diverses espècies herbàcies. La segona intervenció es va dur a terme uns quaranta anys més tard. La Memòria de la Germanat del Reial Monestir de Poblet de l'any 1970-1971 en deixa constància. Indica que es duu a terme una nova ordenació del jardí del claustre major i la restauració de pilars, portes i murs externs, i que confien inaugurar-lo per Setmana Santa de 1972.

Aquesta successió de canvis permet entendre el fet que, abans de les obres de l'any 2011, els parterres del jardí del claustre major tinguessin una distribució asimètrica, amb mides i formes desiguals i angles arrodonits, separats per uns amples camins per passejar-hi, és a dir, que no respectessin cap criteri compositiu de l'enjardinament dels claustres monàstics medievals.

A l'hora de plantejar la intervenció al jardí del claustre major de Poblet, la Direcció General del Patrimoni Cultural va definir tres condicions: primera, establir una franja de 2,30 metres d'amplada de grava a tot el perímetre intern del claustre —a comptar a partir de la part exterior de les columnes—; segona, evitar espècies que demanin molta aigua, per reduir les humitats; tercera, que les plantes no entorpiessin la vista del claustre des de les galeries, cosa que va excloure la possibilitat de plantar-hi arbres fruiters, com hauria estat desitjable.

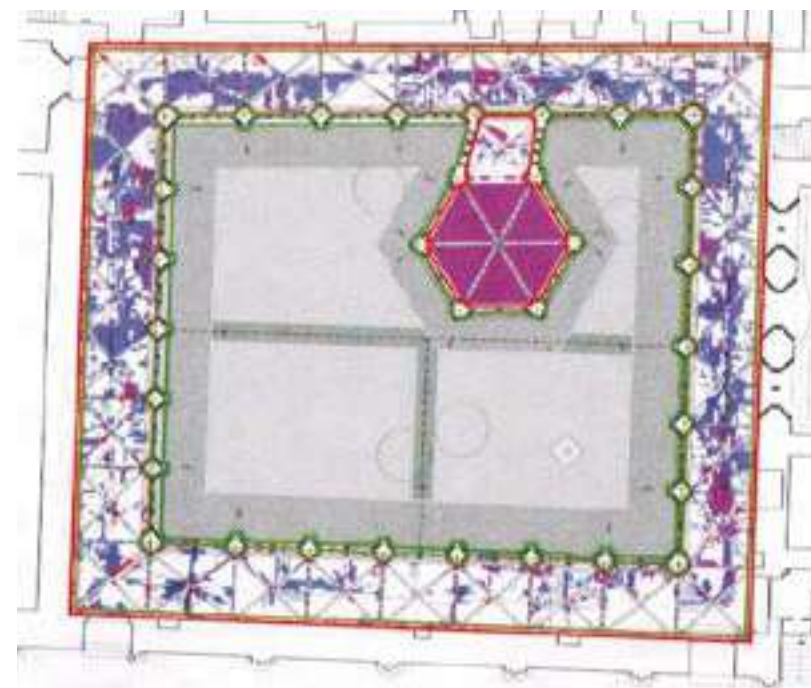


Fig. 3. Canvi de distribució dels parterres i camins al jardí del claustre major. De la intervenció del segle XX a la restitució del model tradicional. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

En aplicació dels criteris de la Carta de Florència de 1981 sobre jardins històrics (ICOMOS, 1981), es van recuperar, en la mesura del possible, el disseny i l'aspecte del jardí claustral original, amb la composició quaternària que reflecteix el simbolisme cistercenc de les quatre ales del claustre, vinculades al cos, l'ànima, l'esperit i el proïsme, respectivament. La intervenció realitzada va respectar totes les condicions esmentades i es justifica tant històricament com simbòlica, amb el propòsit de garantir un diàleg harmònic amb l'arquitectura del claustre. En resum, es va recuperar la distribució característica del jardí claustral medieval, amb una composició d'espècies que manifesta el simbolisme paradisiàc alhora que reflecteix, per mitjà del cromatisme floral, l'altre simbolisme que s'hi combinava, el que s'associa a les quatre ales del claustre.



Fig. 4. El jardí del claustre major durant la restitució dels camins. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

La divisió quaternària del jardí s'obté per mitjà de la creu. Es va constatar que la divisió de l'espai interior amb la creu llatina era la que millor s'adeia amb la composició arquitectònica del claustre, especialment pel que fa a l'encaix del temple del lavatori, que és excèntric i recolza a l'ala nord. La separació entre els parterres, els camins i el perímetre drenant de grava es va fer de la mateixa pedra del monestir, tallada. L'emplaçament de la petita font de l'època de l'abat Guimerà podria explicar-se pel fet que, en el seu moment, els parterres s'haguessin dividit segons la creu de sant Andreu, seguint la moda de l'època. Amb el disseny actual, basat en la creu llatina, aquella sòbria font queda a l'interior del parterre sud-est.



Fig. 5. Tasques de plantació al jardí del claustre major de Poblet. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

Per recobrir la superfície dels camins, es va optar per palets de marbre blanc, que permetessin la infiltració de les aigües pluvials. Es va triar una roca cristal·lina, pel fet que és més pura, simbòlicament parlant, puix que els seus constituents minerals s'han reordenat en cristalls. A més, des del punt de vista estètic i pràctic, són més resistents a la meteorització, i mantenen un aspecte menys alterat, durant més anys, que les roques d'origen sedimentari, com les que configuren el monestir, motiu pel qual resulten més adequades per simbolitzar els rius del paradís.

Es va suprimir tota la gespa que s'havia plantat el segle passat als parterres per recuperar la fesomia de la vegetació dels quarterons medievals, segons els estudis de què disposem (Adroer, 2000; Bayard, 1985; Parés, 2005; Stokstad i Stannard, 1983). Es va millorar el sòl dels parterres, amb aportació de fracció sorrenca i de matèria orgànica, i es va col·locar un sistema de reg per degoteig soterrat i sectoritzat a la part de solana i obaga, per optimitzar l'ús de l'aigua.

La selecció de les espècies es va regir pels condicionants climàtics del claustre, amb el propòsit d'allargar la seqüència de la floració tant com fos possible i evocar així millor el simbolisme paradisiàc. A més, es va voler garantir una proporció d'espècies aromàtiques, per tal d'afegir perfums al silenci, als cants dels ocells o a la remor de l'aigua

que caracteritzen aquest claustre; uns perfums que canvien, com ho fan les flors i els ocells, al compàs dels ritmes diürns i estacionals.

Els quatre grans xiprers que hi romanen —ara ja centenaris— són els supervivents dels que s’hi van plantar a inicis del segle passat. Tot i que el xiprer no sol aparèixer als claustres monàstics medievals (llevat de casos excepcionals associats a cementiris), es va decidir respectar-los, per tres motius: la seva mida imponent; el fet que queden ben repartits —un per cada quadrant—, i perquè es tracta d’una espècie bíblica, que evoca la immortalitat, la rectitud i la saviesa (Siràcida 24,13). A més, els mesos de bonança, aquests xiprers acullen molts ocells que alegren el claustre amb uns cants joiosos que s’uneixen amb els del cor dels monjos que ressonen des de dins de l’església durant els oficis del matí.



Fig. 6. Aspecte del jardí restablert, banda nord, any 2016. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

En la tria de les espècies es va donar prioritat a les plantes silvestres i rústegues enfront de les conreades, perquè provenen directament del Creador, sense artificis humans; evoquen més directament el simbolisme paradisiàc, i ajuden a meditar sobre el valor espiritual de la natura i el simbolisme de les flors. Totes les espècies plantades provenen de la regió mediterrània o de l’Orient Mitjà, per congruència amb les directrius generals de la jardineria aplicades al monestir de Poblet.

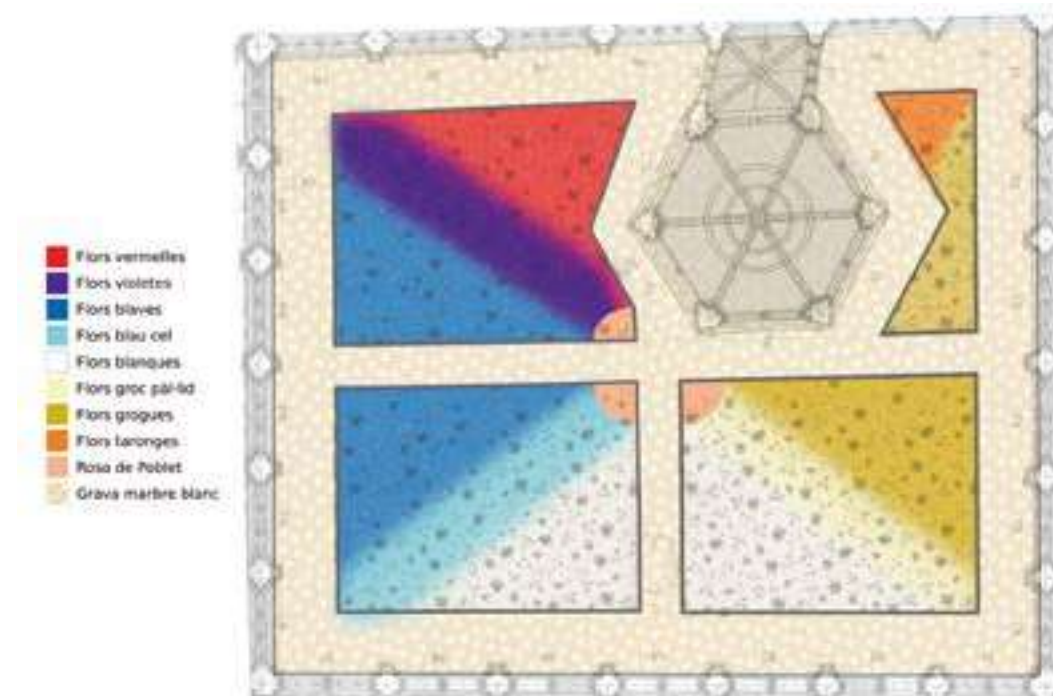


Fig. 7. Plànol de la distribució cromàtica i simbòlica de les flors de la vegetació instaurada. (Gràfic: Laia Sadurni)

Per tal de traduir el simbolisme del claustre cistercenc en la disposició floral es va seguir el simbolisme medieval dels colors (Portal, 1996), de la manera següent: a la banda de l’ala sud, la més ombrívola, que correspon, simbòlicament, a la dimensió espiritual, recolzada amb l’església major, hi ha les plantes de flor blanca, car el blanc és el color de la totalitat, de la llum increada, de la unitat divina, la perfecció, la puresa i la castedat; a la banda est, que correspon a la dimensió psíquica o anímica, recolzada amb la sala capitular, les plantes de flor groga, car el groc simbolitza la llum creada, la inspiració i la doctrina; a la banda nord, la més assolellada, que correspon a la dimensió corporal, recolzada amb el refector, el celler i la cuina, les plantes de flor vermella, car el vermell simbolitza la santificació, el sacrifici i la sang; a la banda oest, que correspon al proïsme, recolzada amb la porteria i l’entrada, les plantes de flor blava, car el blau és el tercer color primari, al costat del groc i el vermell, que simbolitza la confiança i la pau que ve a cercar l’hoste o el treballador de la comunitat.

Atesos els condicionats climàtics del claustre i la voluntat d’aconseguir que hi hagi plantes florides la major part de l’any, així com d’enriquir la diversitat cromàtica, es va proposar que les transicions entre aquests quatre colors dominants fossin graduals, per mitjà d’espècies que donin flors dels colors intermedis; és a dir: flors de color blau cel, morades o violetes, taronges i de color groc palla. Altrament, la distribució de les plantes es va fer de manera que les més baixes es trobessin a la perifèria i les altes cap

a l'interior, fins a arribar als rosers del centre. El fet d'assignar als rosers la posició central es justifica per tres motius: primer, pel vincle simbòlic que la rosa té amb la patrona del monestir, la *Rosa mystica*, en les lletanies lauretanes; segon, perquè la rosa simbolitza la receptivitat espiritual, i s'hi vinculen elements arquitectònics tan destacats com la rosassa o pràctiques devocionals tan importants com la del rosari; tercer, pel fet de ser una varietat creada expressament per a aquest lloc, motiu pel qual fou batejada amb el nom d'*abadia de Poblet*. La primeres plantes instaurades al jardí rehabilitat van ser els rosers, beneïts per l'abat Josep Alegre el 8 de juliol de 2011. A continuació es van plantar una seixantena d'espècies diferents als quatre parterres del jardí.



Fig. 8



Fig. 9

Fig. 8. Plantació de les roses varietat Poblet pels mateixos monjos, juliol de 2011. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

Fig. 9. Benedicció del nou jardí per l'abat Josep Alegre, el 8 de juliol de 2011. (Imatge: Josep Maria Mallarach)



Fig. 10. Aspecte del jardí restablert, banda sud, any 2016. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

En vista de l'evolució, els anys següents es van fer algunes substitucions, amb altres espècies, combinant els bulbs amb les vivaces, les herbàcies amb les arbustives. Cinc anys més tard, el jardí havia assolit l'aspecte desitjat, com reflecteixen les imatges preses l'any 2016, que ofereixen un contrast esplendorós amb el sobri aspecte que tenia abans de la intervenció.



Fig. 11. Aspecte del jardí restablert, banda est, any 2016. (Imatge: Josep Maria Mallarach)



Fig. 12. Aspecte del jardí restablert, banda nord-est, any 2024. (Imatge: Josep Maria Mallarach)

Tanmateix, pocs anys més tard es va optar per simplificar la diversitat vegetal, i s'hi van aplicar diverses mesures per reduir les tasques de manteniment. L'aportació espontània de llavors, sigui pels ocells o per l'aigua de les gàrgoles, feia sorgir noves plantes cada any, i sembla que plantejava dificultats als qui tenien cura del seu manteniment. En tot cas, avui dia, el claustre major ofereix a tots els qui poden contemplar-lo amb tranquil·litat i silenci un bell aspecte, que evoca molt més el que devia haver tingut quan fou establert que no pas el que hi havia abans de la intervenció descrita.

Referències bibliogràfiques

- ADROER TASIS, Anna Maria (1978). *El Palau Reial Major de Barcelona*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona.
- (2003). «Barcelona: jardins medievals i renaixentistes», dins *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta*. XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 483-492.
- ALTISENT, Agustí (1974). *Història de Poblet*. Poblet, Publicacions Abadia de Poblet.
- ÁLVAREZ MARÍN, Julio (2017) *De derecha a izquierda. Superposiciones de la catedral de la Santa Creu i Santa Eulàlia a través del barrio de la Catedral*. Projecte Procés Programació, Departament de Projectes Arquitectònics i Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona i Universitat Politècnica de Catalunya.
- ANÒNIM (1961). *Memoria anual de la Hermandad de Bienechores de Santa María de Poblet 1945-1960*. Poblet, Imprenta Monástica.

- BASSEGODA I NONELL, Joan. (1983). *Història de la restauració de Poblet*. Poblet, Publicacions Abadia de Poblet.
- BAYARD, Tania (1985). *Sweet Herbs and Sundry Flowers. Medieval Gardens and the Gardens of the Cloisters*. Nova York, The Metropolitan Museum of Art of New York.
- BURCKHARDT, Titus (1977). *La civilización hispano-árabe*. Madrid, Alianza Editorial.
- CASTIELLA, Txema, i MARTÍNEZ, Lucas M. (coord.) (2012). *Guia de jardineria sostenible. Parcs i jardins*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona – Sector de Manteniment i Serveis – Direcció d'Educació Ambiental i Participació
- GONZÁLEZ MARTÍ, Manuel (1952). «La azulejería medieval valenciana (1238-1500)», dins *Cerámica del Levante español. Siglos medievales. Tomo II. Alicatados y azulejos*. Barcelona, Labor.
- HALES, Michael (2000). *Monastic Gardens*. Nova York, Stewart, Tabori & Chang.
- ICOMOS [INTERNATIONAL COUNCIL OF MONUMENTS AND SITES] (1981). *Carta de Florencia. Historical gardens / Jardines históricos*.
- LANDSBERG, Sylvia (2005). *The Medieval Garden*. Toronto, University of Toronto Press.
- MALLARACH, Josep Maria (2013). «El nou jardí del claustre major del monestir de Poblet: sentit i significat», *Revista Poblet*, any XIII, núm. 26, p. 38-46.
- PAPA FRANCESC (2015). *Lloat sigueu. «Laudato si»*. *Carta encíclica del Sant Pare Francesc sobre la cura de la casa de tots*. Barcelona, Ed. Claret (Col·lecció Documents del Magisteri).
- PARÉS, Margarita (2005). *Guia de natura de Barcelona. Aproximació a la història de la natura a la ciutat*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona / Linx Edicions.
- PORTAL, Frédéric (1996). *El simbolismo de los colores, en la Antigüedad, la Edad Media los tiempos modernos*. Palma, José J. de Olañeta, Editor.
- SHIMMEL, Anne Marie (1993). *The Mystery of Numbers*. Nova York / Oxford, Oxford University Press.
- STOKSTAD, Marilyn, i STANNARD, Jerry (1983). *Gardens of the Middle Ages*. Lawrence (Kansas), Spencer Museum of Art / University of Kansas.
- TORCAL, Lluc, i MALLARACH, Josep Maria (2012). «El procés de reconversió ecològica del monestir de Poblet. Actuacions impulsades per la comunitat de monjos per millorar la seva relació amb el medi natural entre 2007 i 2012», *Revista Podall*, núm. 2 (Museu Comarcal de la Conca de Barberà), p. 350-371.
- ZOHARY, Michael (1982). *Plants of the Bible*. Cambridge, Cambridge University Press.



Claustre del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes: simbolisme, actuacions històriques, darreres intervencions i noves propostes d'enjardinament

Anna Castellano-Tresserra | Conservadora en cap / Directora del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes

Anna Feu Jordana | Doctora arquitecta. Tècnica redactora del Pla director del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes

Josep Maria Julià Capdevila | Arquitecte conservador del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes

Resum

Malgrat que el monestir de Pedralbes ha mantingut pràcticament intacta la seva configuració arquitectònica al llarg dels segles, incloent-hi el seu claustre gòtic, no es pot dir el mateix del seu jardí claustral. La manca d'informació documental sobre aquest espai emblemàtic del monestir impedeix determinar quin podia haver estat el seu enjardinament primigeni. Algunes referències escadusseres permeten imaginar-ne la configuració original amb una font central, però caldrà esperar-se a les primeres imatges de finals del segle XIX per poder conèixer l'evolució de l'enjardinament del claustre des d'aquell moment fins al present. El fet que el monestir de Pedralbes esdevingués museu a partir dels anys vuitanta i el creixement desmesurat dels xiprers plantats uns anys abans fan inevitable replantejar-se si l'actual model d'enjardinament és el més adequat per dialogar amb el marc arquitectònic que l'envolta i amb el simbolisme propi d'aquest espai que es voldria transmetre als visitants. L'article pretén servir de base per iniciar un debat basat en les dades conegudes sobre el jardí claustral i el que es vol que sigui en un futur.

Paraules clau: *aigua, claustre, jardí claustral, Pedralbes, simbolisme.*

Introducció

Com era la vegetació i la configuració del claustre del monestir de Pedralbes? Com s'ha transformat al llarg del temps? Quines actuacions s'hi han fet? Com era la imatge original? Caldria recuperar-la? Quina simbologia tenia? Quina atmosfera creava? Per poder saber com ha de ser tractat el claustre del monestir de Pedralbes, és imprescindible una aproximació per intentar discernir com era en origen, com s'ha transformat al llarg del temps i com és actualment, i detectar alhora les mancances i lesions que presenta. L'anàlisi del claustre des d'una perspectiva diacrònica permetrà establir cri-

teris d'intervenció que en millorin l'estat actual i la conservació futura, i aproximar-se a l'ambient suggestiu que la simbiosi entre l'arquitectura i la vegetació li conferia.

El claustre primitiu

El conjunt monacal de Santa Maria de Pedralbes va iniciar la seva construcció el 26 de març de l'any 1326 amb la col·locació de la primera pedra a la capçalera de l'església. La consagració del temple —o d'una part— es va dur a terme només un any més tard, el 3 de maig de 1327, amb la presència dels monarques fundadors, el rei Jaume II i la reina Elisenda de Montcada. Segons la documentació, en el moment de la consagració ja van passar a residir al monestir una comunitat de catorze monges i quinze novícies, que va anar en augment ràpidament.

El monestir de Pedralbes va organitzar el seu traçat seguint el model instaurat per la regla de sant Benet, que trobem pràcticament reproduïda en tots els monestirs de l'Europa cristiana medieval occidental. Si bé no consta que el monestir de Sankt Gallen, a Suïssa, s'arribés a materialitzar, el seu plànol —el més antic que es conserva d'un conjunt monàstic, datat pels volts de l'any 820— va servir de referència per a les construccions monàstiques posteriors.

El conjunt de Sankt Gallen s'organitzava al voltant de l'església abacial, dissenyada amb planta basilical, dos absis i dues torres als peus. Al cantó sud s'hi aixecava el claustre com a centre de la vida religiosa. Al seu voltant, per la banda est, s'hi trobaven els dormitoris dels monjos, amb accés directe des de l'església; al sud, el refetor, i a l'oest, el celler. Aquests serien els trets bàsics que seguirien els nous monestirs, si bé les grans mesures del conjunt suís li permetien una major complexitat i diversitat d'edificis: convent dels novícies, cementiri, hospital amb la seva cuina, banys, infermeria, biblioteca, cases del metge i de l'abat, escola i hostatgeria, entre altres estances que després es trobaran als grans monestirs benedictins i cistercens. Com a fet destacable, cal esmentar que no es troba cap referència directa de la sala capitular, però sí del claustre i de diferents horts, un dels quals, amb plantes medicinals.

El claustre, tant en el model original com en tots els monestirs que es van anar construint posteriorment, es presentava com el centre neuràlgic del conjunt monacal i també el més significatiu pel seu simbolisme. Així, a més de ser un espai reclus que servia a les religioses per desplaçar-se entre les diferents estances, constituïa un àmbit de meditació, silenci i contemplació de la natura.

Des del punt de vista simbòlic, per als creients en general, i per als monjos i monges en particular, el claustre medieval presentava un fort component simbòlic associat al paradís terrenal i a l'ànima. Es concebia com un verger amb quatre camins que confluien en una font central. En la mesura que es concebia Déu com el creador de totes

les coses i representava la perfecció, el claustre era la imatge d'aquesta perfecció divina, que quedava reflectida en l'arquitectura, l'aigua i la vegetació. Aquesta vegetació havia de servir per evocar les virtuts de l'ànima que se solien associar a algunes espècies vegetals concretes, com els tarongers, símbol de la puresa de Maria; els xiprers, que representaven la mort, però també la pau, i els rosers, que feien referència a la Mare de Déu, si eren sense espines, o a la sang de Crist, si eren de roses vermelles. Al claustre actual del monestir de Pedralbes hi trobem representada aquesta imatge del paradís: quatre parcel·les unides per quatre camins, a la confluència dels quals s'hi situa la font, en referència a la font de la vida (Fragment, 2013).

Pel que fa a la composició arquitectònica, el claustre que veiem avui té dos pisos d'estil gòtic, amb vint-i-sis columnes per cada costat. Les columnes, fabricades amb pedra calcària nummulítica procedent de Girona, presenten un fust estilitzat i als capitells s'hi poden veure, esculpits, els escuts dels Montcada, amb quatre pans o rodells, i el de la família reial amb les quatre barres. Per matrimoni, ambdós es fusionaren i donaren lloc a l'emblema de la reina Elisenda, que, posteriorment, passaria a ser l'escut del monestir. El sostre del claustre és de fusta, amb bigues del mateix material que aguanten taulons rejuntats per llistons policromats, alternant l'escut reial i el de la família Montcada. Actualment, la policromia gairebé no és visible, però se'n poden apreciar restes a la part resguardada de les bigues.

En el moment en què la primera comunitat de monges va ingressar al nou monestir, possiblement el claustre encara no estava bastit, però sí dissenyat a l'espai que ocuparia. Com a hipòtesi de treball —ja que encara no se n'han trobat restes—, i per una qüestió pràctica, és possible que en un primer moment s'aixequés una primera galeria al cantó nord-est que permetria el pas de les religioses cap a l'entrada del monestir i a la capella de Sant Miquel, que es degué bastir cap a final de la dècada de 1330 o inici de la següent, quan l'abadessa Francesca ça Portella en va contractar la decoració.¹ Aquesta galeria no disposaria encara de l'obertura dels arcs, sinó d'una paret, potser de tàpia, que resguardaria la visió de les monges mentre s'anava construint la resta del claustre i els altres edificis del conjunt.

La lectura dels elements materials del claustre sembla indicar que les obres devien començar a mitjan segle XIV per la galeria del dormidor, i continuaren en sentit invers a la rotació de la Terra fins a la del capítol. En aquesta primera fase, es pot observar que els arcs es defineixen a partir de vuit, nou o deu dovelles petites, amb capitells ornats amb l'escut reial i el dels Montcada, per separat (Veclus, 2014).

¹ Arxiu Històric del Monestir de Pedralbes (AHMP), lligall núm. 184 (esborrany del document de 1343; full solt de quatre cares), Manual Notarial de Guillem Turell, 1342-1348, M-2, f. 70v.

Les obres van continuar a principis del segle xv amb la construcció de la galeria del cantó de l'església —on hi devia haver la primera galeria provisional—, i va començar la construcció del segon nivell gòtic del claustre per aquesta banda, que es va prolongar en el temps, com ho indica la configuració dels arcs de sis dovelles grans. El tercer nivell del claustre, amb pilars vuitavats que sostenen directament la coberta, es va construir a finals del segle xv i durant la primera meitat del segle xvi.

La documentació que es conserva d'aquests primers segles no és gaire prolífica en detalls, però ratifica aquestes fases constructives. Per exemple, en una anotació del 6 de setembre de 1364, l'abadessa Sibil·la de Queixans reconeix haver rebut de Pere Ferrer, de la vila de Piera, marmessor del testament de Constança d'Anglesola, muller del noble Ramon d'Anglesola, senyor d'Anglesola i de Calassanç, cinc mil sous barcelonesos que la dita Constança havia llegat al monestir en el seu últim testament per a la coberta, per reparar el claustre i per a altres obres necessàries («nunc convertimus in cohoptura et refeccione claustrum et in aliis operibus necessariis dicti monasterii»).² Som potser davant el cobriment del primer nivell del claustre i la reparació de l'ala del cantó nord-est, que hauria estat la primera a ser aixecada de manera provisional. Aquest any coincideix amb el de la mort de la reina i el seu enterrament posterior al mausoleu que justament estava construït en aquesta ala est, al costat de l'església.

Arribats al segle xv, se seguiria construint el segon pis del claustre, tal com ho testimonien unes anotacions de 1411 i de la dècada següent: un rebut de pagament del 6 d'abril de 1411 fa esment que el picapedrer Deuslovol Sabater, ciutadà de Barcelona, reconeix haver rebut del procurador del monestir, Bartomeu Collell, la quantitat de cent seixanta-cinc sous per la feina de fer deu columnes amb les seves bases i els seus capitells i pel cobriment del claustre superior del monestir de Pedralbes.

Les obres continuarien en els anys posteriors, si atenem una anotació en els mateixos llibres de comptes, que registren que, el 10 de maig de 1429, el fuster de Barcelona Domènec Blasco reconeix haver rebut de l'esmentat procurador, en nom del monestir, la quantitat de vuitanta-un sous i cinc diners de Barcelona per la feina feta de dotze jornals, consistent a escurar els canons d'aigua del dit monestir i a ajudar a portar i posar la pica gran del sortidor del claustre. Així mateix, va rebre cinquanta-vuit sous i sis diners de Barcelona per una biga d'alber per al claustre superior.

Paral·lelament a aquestes actuacions, els registres també recullen que la pica central va ser completada en aquest moment, amb tres grans pedres; una actuació feta pel mestre de cases de Barcelona Antoni Roure, per la qual va cobrar la quantitat de vuitanta-tres sous i cinc diners de Barcelona. Per dur a terme aquesta obra va necessitar nou dies i

mig, que va esmerçar a picar les dites pedres amb l'ajuda del manobre Narcís Plema, que va treballar amb ell durant cinc dies. El mateix mestre va cobrar quatre sous més i sis diners per fer portar les pedres, tres sous més per dues quarteres de calç, i quatre sous i sis diners més per una somada de teules.³

No disposem de cap representació del claustre durant aquests anys, tot i que per les notes anteriors podem deduir que disposava d'una pica de pedra amb un sortidor: la documentació parla de la «pica del sortidor». Aquesta pica probablement era al mateix lloc que l'actual, al bell mig del claustre, atès que es troba en el recorregut natural de la mina d'aigua, propietat del monestir, que baixa de la muntanya de Sant Pere Màrtir i entra al monestir tot travessant el claustre. L'esment, en la mateixa anotació, de «l'hort del claustre» fa pensar que en aquell moment aquest espai potser era més semblant a una zona de cultiu que no pas a un jardí.

Si bé no disposem de cap plànol del claustre fins a les darreries del segle xvii, sí que n'hi ha un del claustre del monestir germà de Sant Antoni de Barcelona, del qual van sortir les monges que fundarien el nou monestir de Pedralbes. Tot i que no queden restes físiques d'aquest monestir, molt malmès després de la desfeta de 1714 i posteriorment enderrocats, un plànol que se'n conserva permet constatar-ne la semblança extraordinària amb el de Pedralbes. Els tres pisos que formaven el claustre de Santa Clara —com el de Pedralbes— envoltaven un jardí del qual només es pot reconèixer la figura solitària d'un xiprer i un nombre indefinit de plantes de mida petita que potser representaven plantes aromàtiques, repartides en quatre parterres que defineixen els quatre camins principals que condueixen a una font central.

Encara que aquest dibuix es podria datar del segle xvii o inicis del xviii, la configuració del claustre seria anterior. L'església d'aquest monestir i el convent ja devien estar construïts el 1249, i el 1254 es devia començar el claustre. Però si atenem unes cròniques d'aquell monestir que van ser escrites el 1599, el 1326 s'estava construint —o reconstruint— el «claustre» i el «dormidor». L'obra d'aquest claustre i d'altres estances del monestir es va perllongar en el temps i fins al 1482 no trobem una anotació que diu: «Acaba l'obra del claustre». En cas que fos així, els dos claustres seguirien un procés constructiu semblant al mateix temps, i és versemblant que haguessin seguit patrons paral·lels.

A la mateixa època que es va fer el plànol del monestir (o convent) de Santa Clara, també es devia elaborar el plànol més antic que es conserva del monestir de Pedralbes.

Primer plànol conegut del monestir de Pedralbes

² AHMP, Manual Notarial de Romeu de Sarrià, M-3, f. 162r-162v.



Fig. 1. Plànol del monestir entre finals del segle XVII i inicis del XVIII. S'hi observa la font de l'Àngel i el pou de la cisterna, construïts al segle XVI. No hi apareixen la font central ni els camins, però sí diversos parterres sense un ordre predeterminat. (Font: AHMP, Plànols, lligall núm. 185)

Aquest plànol és molt important perquè mostra el conjunt edificat del monestir i la denominació que rebien els diferents espais. A l'interior del claustre s'hi poden identificar unes construccions que semblen correspondre a l'actual font de l'Àngel i potser el pou sobre la cisterna subterrània, així com unes parcel·les conreades, sense una distribució específica, un arbre i diverses plantes disseminades per la resta de l'espai. Contràriament al que esperàriem, no s'hi observa cap font central, ni una parcel·lació regular amb camins que hi conflueixin, com sí que veiem en el dibuix del claustre del monestir de Santa Clara.⁴

Si s'observen els diferents accessos al claustre, es pot determinar que la zona enjardinada presenta dos nivells en relació amb la zona porxada, suposadament més original, que correspondria a la zona de la font gòtica i la de la cisterna amb el seu brocal, i una altra, a la resta de l'espai. Al primer nivell s'hi accedeix, avui, superant un graó de pedra que fa com de petita barrera, suposadament per impedir l'entrada de l'aigua de pluja cap a l'interior de les galeries del claustre, mentre que per accedir a la resta cal pujar tres graons. Cal fer notar, a més, que els dos graons superposats d'aquests accessos són pedres antigues provinents de gelosies de pedra reaprofitades en algun moment.

La documentació no aporta informació exhaustiva del claustre com a edifici, i menys encara de la distribució de les plantes ni dels conreus que s'hi podien haver establert. Cal esperar fins a l'any 1882, quan sor Eulària Anzizu, en les seves notes manuscrites, que serien la base de la seva monografia sobre la història del monestir, fa esment que l'any 1882 una centella va caure a la cel·la de la mare santa Clara i d'allà va passar cap a la de Betlem (situada a l'ala de ponent), i d'aquí passà al dormitor (ala nord) i a la sala de l'Àngel (a la cantonada amb l'ala est), i d'allà va travessar el cor (suposem l'alt i, potser també, el baix) per caure finalment, amb una gran detonació, a «la zona de l'herbolari del claustre», sense causar cap dany.⁵ L'esment de «l'herbolari» en aquesta anotació i les fotografies de què disposem d'aquests anys, fetes per la mateixa autora, ens permeten fer-nos una idea més propera de l'enjardinament d'aquest espai en aquell temps, i podem observar que ja acollia alguns arbres i plantes aromàtiques i potser, també, medicinals.

El claustre des de finals del segle XIX fins al present

Les fotografies històriques i les ortofotos permeten intuir diferents configuracions dels elements vegetals del claustre al llarg del temps. Les primeres imatges, que daten de 1880, ja mostren els dos eixos de camins principals delimitant els parterres i la font circular disposada al centre, en el seu encreuament. Dins els parterres s'hi observen

4 AHMP, Plànols, lligall núm. 185.

5 AHMP, sor Eulària Anzizu, Notes Manuscrites, f. 395 bis.

cereals i alguns arbres fruiters aïllats, i d'altres de disposats al llarg dels camins. Els fruiters podrien ser pomeres, perers, nesprers, caquiers, albercoquers, tarongers i llimoners.

El 1910 se segueixen distingint els arbres fruiters vorejant els eixos principals al nord-



Fig. 2



Fig. 3

oest i n'apareixen de nous alineats al nord-est. Persisteixen les traces de cultiu als parterres i apareixen quatre palmeres al voltant de la font central.

L'any 1912 les palmeres es mantenen al centre del claustre com a elements escultòrics vegetals. Romanen les traces de cultius i s'afegeixen arbres fruiters vorejant els dos eixos principals.

El 1920 els dos eixos principals s'eixamplen i es formalitzen camins més amples que obliguen a desplaçar els arbres fruiters existents. Es planten més arbres fruiters per completar la vora dels camins allà on no n'hi havia, i es divideixen els parterres amb nous camins estrets que els travessen. Les palmeres es mantenen i es planten arbres petits envoltant la font. Apareixen arbusts i plantes ornamentals.

El 1947 es detecta la plantació d'una nova espècie: una conífera araucària o pi de Xile (*Araucaria araucana*). Es mantenen els fruiters, entre els quals els nesprers (*Eriobotrya japonica*) i les palmeres centrals envoltant la font.

A partir de 1970 es pot apreciar que s'han



Fig. 4

eliminat les palmeres i s'han plantat xiprers que no segueixen el contorn de la font central. S'observen diverses espècies arbustives de port mitjà i alt, amb plantes ornamentals i alguns fruiters. En canvi, sí que es mantenen els arbres fruiters vorejant els eixos dels camins i s'identifica una palmera (*Phoenix canariensis* o *dactylifera*) en un dels parterres.

Més endavant els xiprers es ressituen ordenadament al voltant de la font (vuit unitats) i només se'n mantenen dos als parterres. D'acord amb les imatges, apareixen taques de pitòspor (*Pittosporum tobira*) envoltant la font i tanques d'arbusts retallades (art topiària) en alguns parterres, formant límits.



Fig. 5

Fig. 2. Imatge de la galeria del claustre del monestir que forma part d'un conjunt de postals publicades entre 1901 i 1910. S'hi aprecia la penombra que provoca la densa vegetació del jardí dins la galeria del claustre. (Font: MMP, fons fotogràfic, núm. clixé 0017. Autor: J. Nonell Thomas)

Fig. 3. Una de les primeres fotografies del claustre que surt en el llibre de 'Fulles històriques del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes', escrit per sor Eulària Anzizu i publicat el 1897. És possible que la fotografia fos feta per la mateixa autora. (Font: Museu del Monestir de Pedralbes [MMP], fons fotogràfic, núm. clixé 048)

Fig. 4. Fotografia del claustre feta entre 1936 i 1939, quan la comunitat havia abandonat el recinte. Permet apreciar la gran alçària assolida per l'araucària situada a la cantonada de les galeries est i migdia. (Font: MMP, fons fotogràfic, núm. clixé 1. Autor: Josep Rocarol)

Fig. 5. En el mateix recull de postals, destaca la presència de dues grans palmeres prop de la font central i diverses plantes arbustives en un dels laterals. (Font: MMP, fons fotogràfic, núm. clixé 0021. Autor: J. Nonell Thomas)



Fig. 6



Fig. 7

Fig. 6. Fotografia presa des de la mateixa galeria superior però des d'un altre angle, que permet veure en primer pla les dues palmeres i al fons l'araucària. (Font: MMP, fons fotogràfic, núm. clixé 6. Autor: Josep Rocarol)

Fig. 7. Imatge del claustre que sembla de la primera meitat del segle xx. No s'hi aprecien les palmeres però sí diversos arbres, segurament fruiters i arbusts, repartits al llarg de tot el jardí. (Font: MMP, fons fotogràfic, núm. clixé 11.12.02.52. Autor desconegut)

Fig. 8. Imatge panoràmica del claustre, possiblement de l'any 1985. S'hi pot apreciar ja el nou enjardinament, amb els xiprers plantats pocs anys abans, al voltant de la font central. (Font: MMP, fons fotogràfic, núm. clixé P-1885)



Fig. 8

Les imatges històriques també mostren que a partir dels anys noranta es mantenen els vuit xiprers envoltant la font circular, a més d'un xiprer situat al parterre nord i un altre al parterre sud. Apareix la palmera excelsa de la Xina (*Trachycarpus fortunei*).

A partir de 2010 ja tenim els parterres amb la disposició actual, però amb gespa. Es mantenen els xiprers, la tanca de pitòspor i la palmera datilera.

Cal remarcar que, a partir de 1970, es disposa de plànols que tot sembla indicar que van ser elaborats per l'arquitecte i paisatgista Joaquim Maria Casamor d'Espona, director de Parcs i Jardins de Barcelona des de l'any 1968 fins al 1986, on es defineixen diverses actuacions per a la vegetació del claustre que coincideixen amb les que s'han exposat anteriorment a partir de les fotografies i ortofotos. Són les detallades a continuació.

El plànol de 1971 mostra els xiprers i les tanques arbustives ben disposats envoltant la font. Mostra el traçat de nous camins que divideixen els parterres i l'augment de plantes ornamentals, així com dos xiprers als dos parterres de la cara nord-oest. Apareixen noves palmàcies.

Un plànol de 1983 en modifica el traçat, i proposa eliminar els camins intermedis de dins dels parterres. Es mantenen els xiprers, el pitòspor i la palmera.

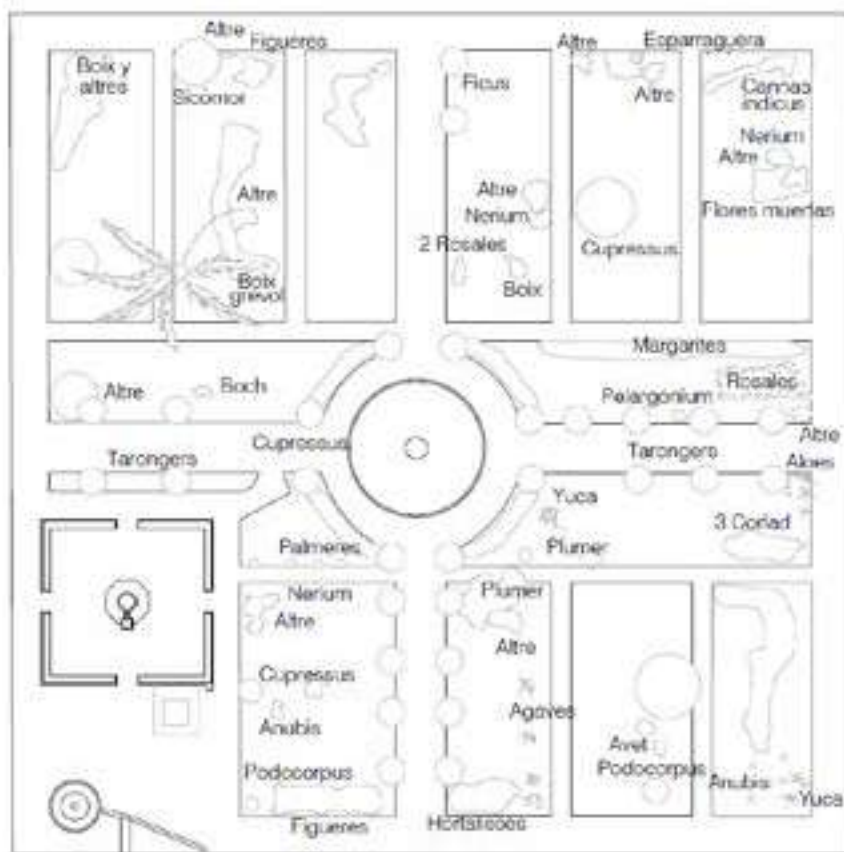


Fig. 9

D'acord amb els plànols, el 1985 es dubta entre continuar amb els xiprers al voltant de la font, o introduir palmeres datileres. Es disposa de dos plànols que mostren les dues opcions. En aquestes propostes de 1985, la divisió dels parterres correspon a l'actual, i moltes espècies i la seva disposició coincideixen, com per exemple els xiprers i el pitòspor del voltant de la font, o alguns dels tarongers agres (*Citrus aurantium*) que voregen els camins principals.

Cal esmentar que fonts orals afirmen que els xiprers plantats al claustre procedien del viver de què Parcs i Jardins disposava i que no són *Cupressus sempervirens*, com especifiquen els plànols, sinó d'alguna altra espècie. De fet, els xiprers que hi ha al parterre nord i al parterre est del claustre són xiprers de lambert (*Cupressus macrocarpa*), a diferència dels xiprers centrals que envolten la font i els altres dos que hi ha al parterre sud, que sí que són *Cupressus sempervirens*.

Fig. 9. Dibuix de la vegetació i morfologia del claustre basat en el plànol de 1971 elaborat per Joaquim Maria Casamor d'Espona. (Font: Parcs i Jardins, Institut Municipal)

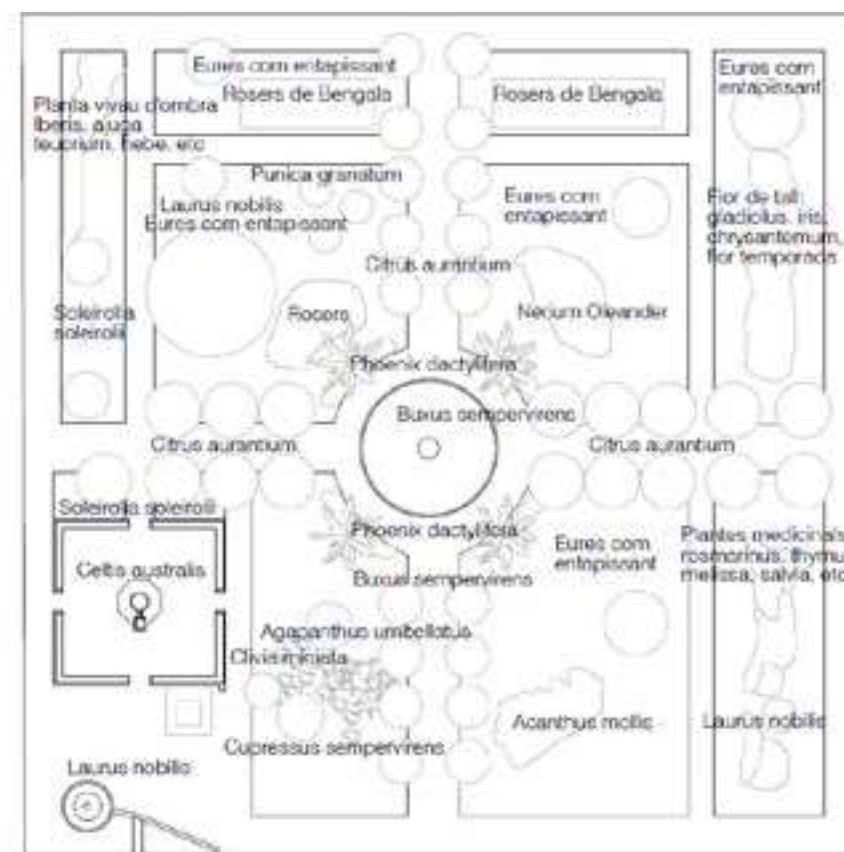


Fig. 10

D'altra banda, les mateixes fonts afirmen que l'enjardinament del claustre podria haver estat obra de l'arquitecte i paisatgista Lluís Riudor i Carol, director de Parcs i Jardins de Barcelona entre els anys 1940 i 1968, l'obra del qual s'hauria mantingut després del seu traspàs, en la seva memòria, per petició expressa de la viuda a Joaquim Maria Casamor d'Espona, en aquells moments adjunt del director.

Fig. 10. Dibuix de la vegetació i morfologia del claustre basat en el plànol de 1985 elaborat per Joaquim Maria Casamor d'Espona, catorze anys després del primer. (Font: Parcs i Jardins, Institut Municipal)

Aquest plànol disposa d'una «llegenda botànica» en què s'especifiquen les diverses espècies de la manera següent: «1. celtis australis; 2. flor de tall: gladiolus, iris, chrysanthemum, flor temporada; 3. citrus aurantium; 4. plantes medicinals: rosmarinus, thymus, melissa, salvia, etc.; 5. lauris nobilis; 6. acanthus mollis; 7. eures com entapissant; 8. buxus sempervirens; 9. cupressus sempervirens; 10. agapanthus umbellatus; 11. clivia miniata; 12. soleirolia soleirolia; 13. nerium oleander; 14. punica granatum; 15. rosers de Bengala; 16. planta vavau d'ombra: iberis, ajuga, teucrium, hebe, etc.; 17. rosers; 18. phoenix dactylifera».

Com és avui el claustre?

L'anàlisi de la vegetació existent ens permet determinar quines són les espècies que actualment configuren el jardí claustral del monestir.⁶

Actualment al claustre del monestir de Pedralbes s'hi poden observar cinc tipologies vegetals que configuren el paisatge claustral. L'estrat vegetal més baix el configuren els prats, que cobreixen els quatre parterres centrals, formats per una barreja d'espècies herbàcies i lleguminoses de port baix. Es tracta d'espècies que sobreviuen amb poques hores de sol i que es reguen a través d'un sistema de reg automatitzat amb aigua provinent de la mina d'aigua pròpia del monestir.

Un segon estrat vegetal és el format per les plantes baixes, molt diverses, la majoria de baixa lluminositat però amb necessitats hídriques variables. Configuren alguns parterres dels laterals del jardí claustral amb espècies com el galzeran (*Ruscus aculeatus*), la capa de reina (*Farfugium japonicum*), el liri sagrat (*Rohdea japonica*), l'heura (*Hedera helix*), l'agapant (*Agapanthus africanus*), la sàlvia (*Salvia* sp.), el romaní reptant (*Rosmarinus officinalis prostratus*) i l'iris (*Iris* sp.). Just a la zona central del jardí i on s'erigeix la font circular, hi ha una plantació de pitòspor (*Pittosporum tobira*), un arbust de característiques llenyoses i de més creixement que les espècies descrites anteriorment, que encercla els parterres i delimita la font central. Els pitòspors van acompanyats de serpentes (*Liriope* sp.), que creixen als seus peus.



Fig. 11



Fig. 12

Un tercer estrat és el que formen les espècies arbòries, amb alineacions als quatre eixos dels parterres centrals. Les dues espècies que destaquen són els xiprers de les varietats *Cupressus sempervirens* i *Cupressus macrocarpa* i els tarongers (*Citrus aurantium*), tot i que també hi ha algun nesprer (*Eriobotrya japonica*) i alzina (*Quercus ilex*).

Una quart grup vegetal són els helòfits de la font central: sobretot la cal·la (*Calla lily*) i la falguera adiant (*Adiantum capillus-veneris*).

Finalment, cal destacar les plantes medicinals del jardí medieval, amb una gran varietat d'espècies que apareixen en els tractats de la mística medieval d'Hildegarda de Bingen (1098-1179) i del metge àrab Ibn Wàfid (1007-1067), com el donzell (*Artemisia absinthium*), el coriandre (*Coriandrum sativum*), la xicoira (*Cichorium intybus*), la camamilla romana (*Chamaemelum nobile*), el pericó (*Hypericum perforatum*), l'herba del pastell (*Isatis tinctoria*), la regalèssia (*Glycyrrhiza glabra*), la celidònia (*Chelidonium majus*), la berbena (*Verbena officinalis*), la cagamuja (*Euphorbia lathyris*), el dictam (*Dictamnus albus*), la menta de Santa Maria (*Tanacetum balsamita*), la malva major (*Malva sylvestris*

Fig. 11. Perspectiva del claustre amb la cisterna obrada al segle XVI en primer terme. (Font: MMP, fons fotogràfic, núm. clixé DSCD439. Autor: Pere Vivas, 21 d'octubre de 2020)

Fig. 12. Diversos arbres fruiters del claustre plantats a banda i banda del camí que surt de la font central en direcció a la galeria de ponent. (Font: MMP, fons fotogràfic, núm. clixé 50C3993. Autor: Pere Vivas, 19 de juny de 2013)

subsp. *mauritiana*), la ruda (*Ruta graveolens*), la sàlvia romana (*Salvia sclarea*), la mil·lulles (*Achillea millefolium*), el malrubí (*Marrubium vulgare*), la camamilla (*Chamomilla recutita*), l'anet (*Anethum graveolens*), la borratja (*Borago officinalis*), l'hisop (*Hyssopus officinalis*), la verònica (*Veronica officinalis*), la vara d'or (*Solidago virgaurea*), la serverola (*Agrimonia eupatoria*), el poliol (*Mentha pulegium*), la viola d'olor (*Viola odorata*), l'artemisia (*Artemisia vulgaris*), l'estragó (*Artemisia dracunculus*), la tora groga (*Aconitum anthora*), la digital (*Digitalis purpurea*), l'herba gatera (*Nepeta cataria*), l'alfàbrega (*Ocimum basilicum*), el marduix (*Origanum majorana*), l'orenga (*Origanum vulgare*), el marxívol (*Helleborus foetidus*), l'anís (*Pimpinella anisum*), la valeriana (*Valeriana officinalis*), l'agrella (*Rumex acetosa*), la dent de lleó (*Taraxacum officinale*) i la tarongina (*Melissa officinalis*). Totes aquestes espècies s'han plantat als dos parterres del lateral sud-est del jardí.

Com hauria de ser el claustre? Proposta d'enjardinament

La manca de documentació i l'evidència del recreixement de certes zones del claustre semblen fer imprescindible dur-hi a terme una campanya d'excavació que permetria esbrinar la seqüència de la seva ordenació i la successió d'enjardinaments de cada moment històric.

Fig. 13



Pel que fa estrictament al seu enjardinament, com a primera proposta, es pensa que el claustre del monestir de Pedralbes hauria de ser una interpretació del que havia estat en època medieval, si més no el que es pretenia que fos de manera simbòlica. En aquest sentit, la vegetació li hauria de permetre recuperar aquest simbolisme, la capacitat de ser un indret on apartar-se del món, que afavorís la meditació i el silenci i, si es vol, on apropar-se a un cert misticisme.

Per fer-ho, cal tractar la vegetació recuperant l'aire de l'espai amb una varietat de flors i d'arbres fruiters, atenent el que els textos bíblics i la tradició monàstica aporten en relació amb el significat de les plantes i considerant l'assolellada i la disposició dels quatre camins que conflueixen a la font central, per disposar la vegetació amb garanties de continuïtat i salut.

Igualment, i sobretot, caldria valorar la gestió dels recursos hídrics que van significar l'origen del monestir i, de ben segur, la disposició del claustre.

Per acabar, caldria no obviar el debat que s'ha suscitat a l'entorn del manteniment i la forma dels actuals xiprers. Ens referim a les veus que s'han alçat des de determinats sectors que en posen en qüestió la presència perquè les seves grans dimensions impossibiliten una visió global de l'espai claustral i poden arribar a suposar un risc per a la seguretat del monument en cas d'algun episodi climàtic d'especial virulència.

Referències bibliogràfiques

- FEU JORDANA, D. (2023). «Jardins del monestir de Pedralbes», dins Anna Feu Jordana i Carlos Godoy Bregolat, *Pla director del monestir de Santa Maria de Pedralbes*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona.
- FRAGMENT, SERVEIS CULTURALS, SL (2013). *El claustre del monestir. Jardí simbòlic* [dossier de visita al monestir de Pedralbes per a públic adult]. Inèdit. Barcelona.
- VECLUS, SL (2014). *Anàlisi crono-estructural del claustre del Monestir de Pedralbes*. Inèdit. Barcelona.

Fig. 13. Imatge de l'interior del jardí del claustre en l'actualitat. Les grans dimensions adquirides pels xiprers plantats el 1983 formen una massa vegetal que amaga el marc arquitectònic que envolta l'espai. (Font: MMP, fons fotogràfic, núm. clixé 2020-DSC8453. Autor: Pere Vivas, 13 de maig de 2019)



La geometria sagrada als jardins claustrals: quatre exemples de Catalunya

Assumpció Vilaseca Viladrich | Arquitecta directora de cursos d'iniciació, aprenentatge i especialització en geometria sagrada

Resum

S'exposen els principis de la geometria tradicional — el lloc, la mesura, la proporció i l'orientació — i les tres eines principals — traçat, sentit i intenció — que permeten, mitjançant diverses figures geomètriques, activar energies qualitativament diferents en l'arquitectura, especialment en l'art sagrat. S'ofereix un breu recorregut, des de les fonts clàssiques fins a autors contemporanis que han estudiat i aplicat aquesta ciència tradicional, i els seus efectes en les persones quan visiten o són en edificis bastits d'acord amb aquests principis. Des de la perspectiva de la geometria sagrada, s'analitzen els traçats de quatre dels principals claustres de Catalunya: els dels reials monestirs de Pedralbes i de Poblet i els de les catedrals de Tarragona i de Barcelona. Els càlculs i les anàlisis geomètriques demostren que la seva construcció va seguir, amb gran cura, el «mòdul solar sagrat» o «profà» que és propi de cada lloc. Al final s'ofereixen unes conclusions que posen de manifest la importància de la geometria sagrada i la necessitat de respectar-la en les intervencions que es fan als claustres.

Paraules clau: geometria sagrada, mesura, orientació, proporció, traçat regulador, tradició.

Hi ha un llenguatge, que uneix el cosmos i la Terra, per crear estats d'equilibri i ordre; és un art que uneix el que és a dalt amb el que és a baix. Alinea el cos amb els ritmes naturals de la Terra i l'univers. No l'ha creat l'home; són les lleis universals, de ressonància, atemporals i adimensionals que regeixen tot el manifestat. Res no en queda fora, tot hi està contingut. La geometria sagrada n'és una de les expressions.

Tal com diu Philippe Mariaud (2020, 5),

estudiar la geometria sagrada és descobrir que existeix un ordre subjacent que sustenta totes les formes de vida sobre la Terra, inclosos nosaltres mateixos [...]. Gràcies a la geometria sagrada, tenim accés a l'invisible i a l'indescriptible, que de fet governa la nostra realitat fins al mínim detall [...]. La geometria sagrada no només ens facilita dissenyar formes geomètriques relacionades amb el nombre d'or, sinó que ens permet elevar la nostra creativitat a un nivell superior i dissenyar obres d'acord amb les lleis universals [...]. Sobretot és una eina d'exploració i una autèntica guia de l'evolució interior. Un cop entesa per l'intel·lecte i experimentada amb el cor, genera canvis profunds i ens desperta el potencial il·limitat com a esperit humà.

La geometria sagrada no pot ser entesa només amb l'intel·lecte, requereix la nostra part més activa i subtil per assimilar-se i integrar-se. Quan dibuixem una forma senzilla com un cercle, un quadrat, un polígon..., alguna cosa especial sentim dins nostre, va directe a la consciència i sabem que és veritat. Només en aquest moment, el saber es converteix en coneixement i la geometria esdevé sagrada.

La geometria sagrada la trobem a tot arreu, procedeixen d'una tradició. No és inventada per l'home, existeix i és descoberta per l'observació, l'escolta i la investigació. És present en totes les regions del món i des de temps immemorials. La seva transmissió sempre ha estat oral; s'ha utilitzat des de temps megalítics i per totes les antigues civilitzacions (Egipte, Grècia, Roma, maies, xinesos, indis, àrabs...) per al disseny de les seves ciutats i els edificis. Empraven els mateixos criteris, independentment de la seva procedència i civilització. Els que ens han precedit es van adonar que certs ritmes, proporcions i mesures creaven entorns equilibrats, ordenats, en harmonia i propicis per a la vida.

Què tenen en comú totes aquestes civilitzacions? El Sol. Serà el que ens marcarà les pautes d'aquest coneixement. Els antics tenien temps per a l'observació del cel i una gran predisposició i sensibilitat per escoltar el seu cos. Ens han deixat el seu llegat a les pedres dels nostres edificis; si ens hi apropem amb la ment oberta i conscients, serem capaços de descobrir-hi els seus patrons d'energia i de traçat i connectar-hi.

La funció principal de la geometria és crear un pont entre el cel i la Terra, entre les energies còsmiques i tel·lúriques; connecta el firmament amb la Terra. La geometria té la capacitat d'unir, d'unir en equilibri els extrems per tal de crear espais ordenats, harmònics i favorables per a la vida.

Aquest coneixement prové de la tradició oral dels mestres d'obres de l'edat mitjana. Generació darrere generació, s'ha transmès oralment de mestre a aprenent i ens ha arribat a través de la confraria de mestres constructors francesos, *les compagnons*. Avui aquest traçat tradicional continua entre nosaltres gràcies a la immensa labor duta a terme sobretot per Raymond Montery i Dominique Susani.

Raymond Montery (1940-2023), amb estudis superiors d'electrònica, i posteriorment de física i cristal·lografia, va saber veure la relació entre l'activitat de la natura i els processos utilitzats des de l'antiguitat en la construcció d'espais sagrats, en particular pel que fa a la geometria. I aquesta visió, juntament amb la seva connexió amb la tradició, li va permetre la comprensió completa del traçat regulador tradicional. Des de llavors ha col·laborat amb un gran nombre d'institucions, associacions i particulars: el Centre National de la Recherche Scientifique, l'Institut Français d'Archéologie Orientale, A. A. Kergal, Ark'hall, etc. Les seves investigacions en monuments sagrats sobre el terreny s'han estès des de Portugal fins a Egipte i des d'Escòcia fins a Malta.

Raymond Montery és coautor, juntament amb Jacques Bonvin, del llibre *Église Romane Chemin de Lumière. L'orientation et le sacré* (Mosaïque, 2001), i de seccions del llibre *Mégalithes, lieux d'énergie* (1995) i *Vézelay* (2014, sense publicar); mentor de Louis Rosier (*Le Dicaire* i *Les Yantras*, Mosaïque, 2006 i 2013); coautor amb Alessandro Gui de *L'Esprit du Gothique* (2005), i col·laborador de Jean-François Bougard (*Les Maîtres Bâtisseurs*, 2007), i de l'editorial Garnier de Chartres, amb la qual va reeditar les obres de Raoul Vergez durant la dècada dels noranta.

Des d'aleshores, va començar a impartir cursos de formació, a Espanya, al costat de Dominique Susani. Aquest autor, de nacionalitat francesa, professor de literatura i filosofia, va estudiar amb el doctor Henry Quinquandon, el pare de la geobiologia francesa, i amb Raymond Montery. Susani continua la tasca de docència i transmissió del coneixement dels mestres constructors. És autor o coautor dels llibres següents: *Sacred Santa Fe: Geomancy, Geometry, and Energetics of its Churches*; *Secrets of Sacred Geometry*, *Solar Geometry for Health and Life*, i *Earth Alchemy: Aligning Your Home with Nature's Energies*, que analitza les energies de la Terra.

Existeix un sentit en la transmissió oral d'aquest coneixement, ja que el coneixement integral no es pot rebre tot de manera racional, verbal o conscient. La comprensió de la geometria es dona a uns nivells que la nostra cultura no ens ha ensenyat; són nivells de coneixement més profund, que es poden assolir mitjançant la pràctica i el seu ús continuat.

La geometria parteix de quatre pilars bàsics: el lloc, la mesura, la proporció i l'orientació.

Quan es triava un emplaçament per bastir-hi una ciutat o un edifici, no només s'escollia perquè era un lloc propici per a la defensa, que es podia abastir d'aigua i amb camps fèrtils al voltant..., sinó perquè eren indrets amb unes característiques energètiques concretes, que els les donava la seva geologia. Els mestres d'obres coneixien molt bé aquesta geologia i els aqüífers dels llocs. Aquests indrets destinats a llocs sagrats estaven molt alterats, amb corrents d'aigua subterrània, falles, xarxa Peyré... No serien llocs adients per viure-hi, però sí per construir-hi edificis sagrats. Moltes vegades les diferents religions aprofitaven indrets que ja havien estat utilitzats per altres cultures; eren llocs energèticament especials i s'aprofitaven d'aquestes característiques. Realment no es deixava res a l'atzar.

Un exemple el trobem en el mateix monestir de Pedralbes: està situat al costat d'una construcció megalítica, el suposat menhir dels Àngels, que és qui li proporciona les característiques energètiques que té. El mestre d'obres coneixia la importància del menhir, el va respectar i va aprofitar-ne el corrent energètic per nodrir el caràcter del lloc.



Fig. 1

La *mesura* és la primera eina que utilitza l'arquitecte o el mestre d'obres quan projecta. No serà universal, és particular de cada latitud; per tant, cada lloc té unes mesures específiques. És una mesura solar, relacionada amb el Sol i el lloc.

El Sol és qui ens marcarà les pautes d'aquest coneixement. És l'estel situat al centre del sistema solar i la manifestació del seu ritme a la Terra ens generarà un espai sagrat.

A partir de l'observació de l'ombra que projecta un pal plantat en un lloc pla al llarg d'un any, van fer un gran descobriment: les ombres es repeteixen en el temps i marquen els principals moments solars de l'any. Segons la posició del Sol, l'hora del dia i l'estació de l'any, l'ombra varia. La seva intensitat i la longitud són diferents en funció de l'altura del Sol. El primer instrument que va facilitar-ne l'observació, un simple pal vertical clavat al terra, permet, de manera eficaç i precisa, conèixer la direcció i la mesura de l'ombra en un lloc concret i en un moment precís.

Aquesta operació, que pot semblar banal a primer cop d'ull, mostra a l'observador atent que el dia del solstici d'estiu, al migdia, quan el sol és al capdamunt, al zenit, l'ombra és la més curta i contrasta amb el màxim que es produeix al migdia solar, al solstici d'hivern, quan l'ombra és la més llarga de l'any. Entre aquests dos extrems, dos períodes de l'any ofereixen la mateixa longitud d'ombra; són els equinoccis de primavera i de tardor.

Fig. 1. Menhir de l'Àngel, monestir de Pedralbes. (Imatge: Assumpció Vilaseca)

Fig. 2. Principals moments solars de l'any en una latitud concreta. (Font: Assumpció Vilaseca)

Fig. 3. Quadrilàter solar, latitud de Barcelona: 41,38°. (Font: Assumpció Vilaseca)



Fig. 2

Cada latitud genera un quadrilàter solar, és una *proporció* diferent per a cada lloc. Es van adonar que aquests quadrilàters modificaven l'energia del lloc; que s'ordenava i s'equilibrava, i es feia més propici per al desenvolupament de la vida.

Tots els edificis sagrats tenen la seva *orientació*, des de les piràmides d'Egipte i Mèxic fins als temples hindús i xinesos; en tots s'hi observa la preocupació per situar el temple en una determinada posició i orientació. Vitruvi, autor de *De architectura: libri X* («Els deu llibres d'arquitectura»), l'únic tractat grecoromà referit a l'arquitectura que ha arribat als nostres dies, i font d'inspiració durant segles, ja explicava que l'edificació d'un temple comença per la implantació i orientació, i que els edificis religiosos respectaven una lògica solar.

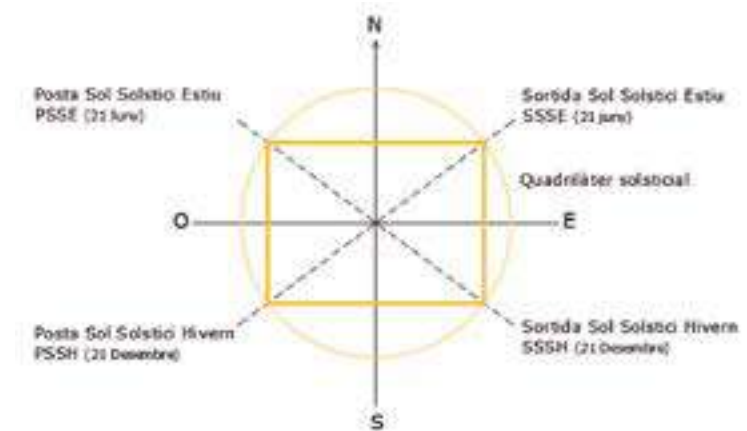


Fig. 3

Els mestres d'obres han utilitzat les mateixes tècniques que tots els que els han precedit, per orientar els seus edificis sagrats. Aquestes poden estar relacionades amb el moviment del Sol o de la Lluna, amb elements del paisatge, llocs sagrats, amb la festa de dedicació...

L'orientació té una gran importància en les civilitzacions tradicionals. Els temples antics sempre estaven orientats en relació amb la seva funció i la personalitat de la divinitat que allotjaven. Generalment, l'orientació permetria que l'estàtua del déu, el dia de la seva festa, fos il·luminada pels raigs del Sol quan surt.

En la tradició cristiana occidental, el temple i el claustre adjacent, en general, solen orientar-se cap a llevant (orient). Si el temple està orientat correctament, amb el seu eix principal en direcció oest-est, quan hom entra per la porta, a mesura que avança cap a l'altar, es dirigeix cap a la llum; és una progressió des de l'àmbit profà vers el sagrat.

Cada orientació aporta una qualitat energètica al lloc i cada una de les seves portes, un significat diferent. La porta d'un temple creuada conscientment és un pas a un altre món. És com un filtre que protegeix el temple i els fidels de tota contaminació externa, i prepara per al que espera a l'altra banda del llindar. La mateixa paraula *orientació* significa 'mirant cap a l'est', al sol naixent.

A l'est no hi ha porta per als homes, però, cada dia, el sol s'endinsa pel vitrall i simbolitza l'energia creativa divina, còsmica, masculina. A llevant, a la majoria d'esglésies, hi ha la capella de la Verge, símbol atemporal de l'energia tel·lúrica, de la fertilitat de la terra, de la creació.

Al migjorn s'obre la porta sud, per la qual entren tots aquells que han arribat a la maduresa espiritual.

A ponent hi trobem la porta dels fidels: «Jo soc la porta, si algú entra per mi, serà salvat» (Joan, 10,9). Relacionada amb la posta de sol, amb el traspàs, l'home que entra per aquesta porta té el coneixement del que representa la mort. Per a ell, es tracta de decidir conscientment morir al món de la matèria, i experimentar un nou naixement, participant en un viatge espiritual.

El nord és la regió freda. Aquesta porta no veu mai el sol, però l'iniciat hi entra, perquè és el portador de la llum interior.

Les eines que s'utilitzen en la geometria sagrada són el traçat, el sentir i la intenció.

Per al traçat s'empren diferents figures geomètriques: cercles, quadrats, rectangles, polígons... Cadascuna d'aquestes figures permet activar energies concretes i diferents. Aquest coneixement es fonamenta en els traçats reguladors i es materialitza en el «mandala» del lloc, per dir-ho així; quan el tracem, estem fent una representació simbòlica del moment de la creació. Es parteix d'un centre que representa en el terreny simbòlic la unitat, el principi, l'origen, on simbòlicament es clava la punta del compàs. Després es dibuixen els eixos nord-sud i est-oest, que representen la manifestació d'aquesta unitat i que divideixen l'espai en quatre parts. El més important en el procés

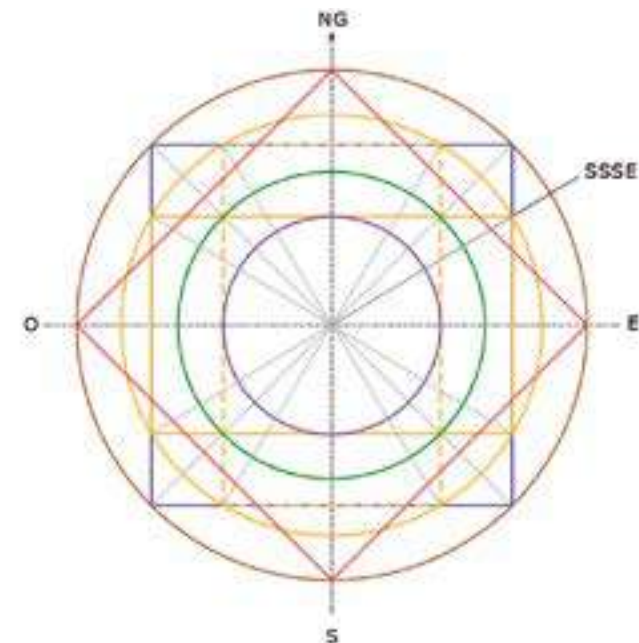


Fig. 4. Traçat regulador de la catedral de Barcelona. (Font: Assumpció Vilaseca)

de traçat és l'actitud conscient, ja que li donarà una qualitat vibratòria diferent. En tot procés creatiu, l'estat en què es troba l'autor queda impregnat en el resultat. Per tant, és molt important l'estat intern en què es troba. La intenció no ve de la ment, ve directa del cor; per això queda fixada en el que es fa, d'on deriva la importància de l'actitud conscient.

Sentir és la capacitat innata que tots tenim d'entrar en ressonància amb un estat de consciència o informació particular; pot ser un lloc, un dibuix, una persona... El que es fa és descodificar percepcions subtils per poder-les portar a la ment racional. Per al sentir s'utilitza el cos: la columna vertebral esdevé l'antena receptora d'informació. A partir d'una actitud d'escolta interior, hom s'ha d'obrir amb confiança i sense por al desconegut, per poder percebre i descodificar les sensacions subtils que percep i donar-los un nom.

Els claustres medievals són el centre del monestir, són llocs simbòlics adossats a les esglésies, que les complementen i acompanyen. El jardí del monestir era el lloc de la unió de l'home amb Déu. També eren llocs de treball físic, a l'hort i els parterres enjardinats, i lloc de treball espiritual, per a la pràctica de la meditació i la contemplació. El claustre és un *hortus conclusus*, una zona verda de petites dimensions, envoltada per murs, dividida en quatre parts per parterres i amb la presència essencial de l'aigua al centre; és la imatge ideal del jardí de l'edèn.

Els espais claustrals són espais que s'han concebut amb la idea d'aïllar-se, de tancar-se, sempre vinculada a la idea de protecció. A l'interior hi preval l'ordre, la bellesa i l'harmonia, enfront del desordre i el caos del món l'exterior. Aquests espais han estat bastits i concebut seguit els traçats reguladors de la geometria sagrada. Les mesures i proporcions pròpies del lloc són les que li proporcionen aquest ordre i equilibri que volem i podem sentir quan ens passegem per aquests indrets.

Tot seguit, s'analitzen els traçats reguladors de quatre dels principals claustres de Catalunya, des de la perspectiva de la geometria sagrada: els dels reials monestirs de Santa Maria de Pedralbes i de Santa Maria de Poblet i el de les catedrals de Tarragona i de Barcelona.

Claustre de la catedral de Barcelona

Està situat al costat oest de la catedral, al mateix lloc on hi havia hagut el claustre romànic. El claustre actual, d'estil gòtic, es va construir entre els segles XIV i XV, segons les dades històriques que exposa l'article de Victòria Bassa i Roser Vives. Té planta quadrangular, amb quatre galeries d'arcs ogivals separats amb sòlids pilars. Tres ales estan envoltades de capelles i a l'altra hi ha les sales capitulars i altres dependències. Cal ressaltar-ne, pel seu interès artístic, els capitells i les claus de volta.

El claustre destaca per la gran presència de vegetació. De les investigacions dutes a terme per Anna Maria Adroer (1978 i 2003) se'n desprèn que des de 1494 el claustre de la catedral de Barcelona ja tenia tarongers, llimoners i xiprers, i que encara avui conserva una imatge similar del que podria ser un claustre medieval.

L'estudi geomètric del claustre de la catedral de Barcelona permet concloure que es va utilitzar el mòdul solar profà del lloc en la seva construcció. La proporció utilitzada és quatre mòduls per al costat llarg del claustre i tres mòduls per al costat curt. En una de les cantonades del claustre s'hi troba la font, bastida amb el mateix mòdul.

Fig. 5. Catedral de Barcelona. (Font: Assumpció Vilaseca)

Fig. 6. Estudi geomètric del claustre de la catedral de Barcelona. (Font: Assumpció Vilaseca)

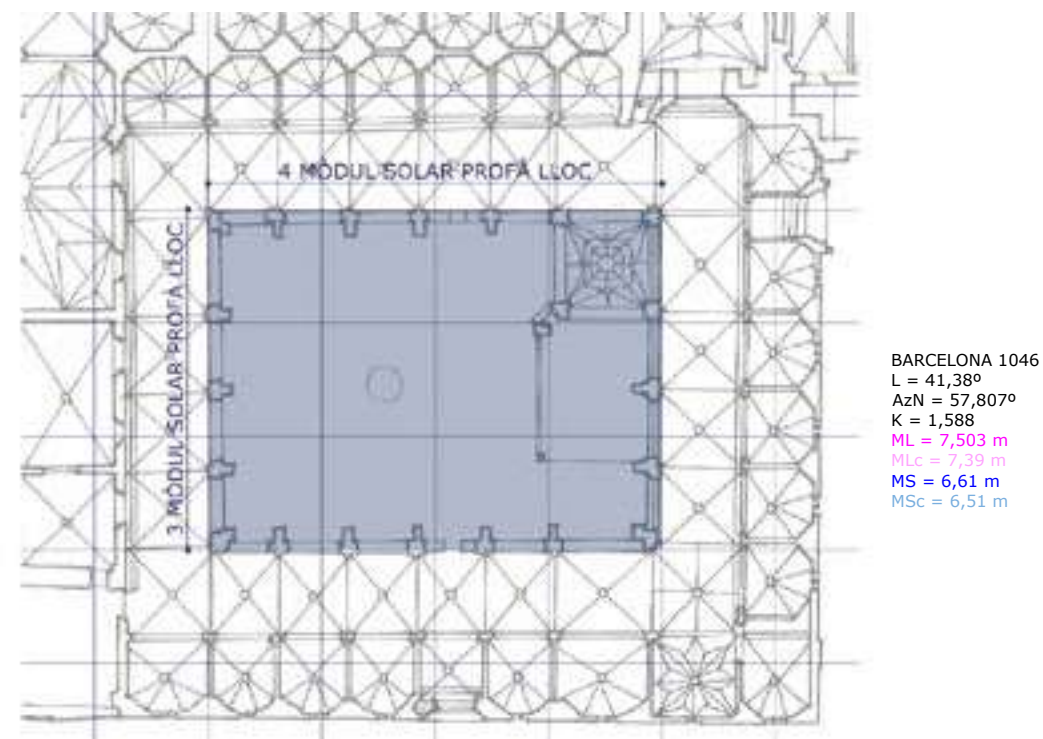


Fig. 5

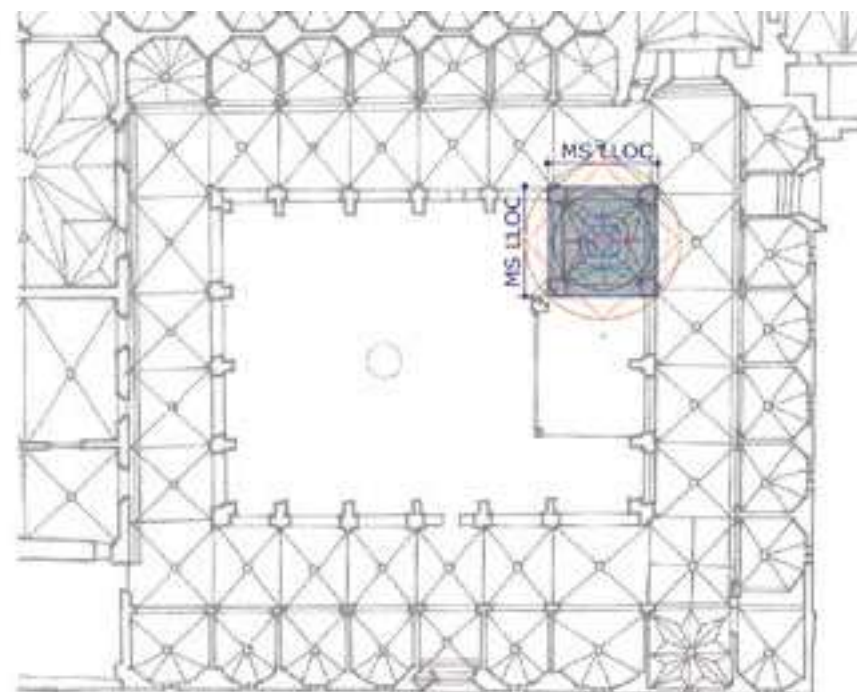


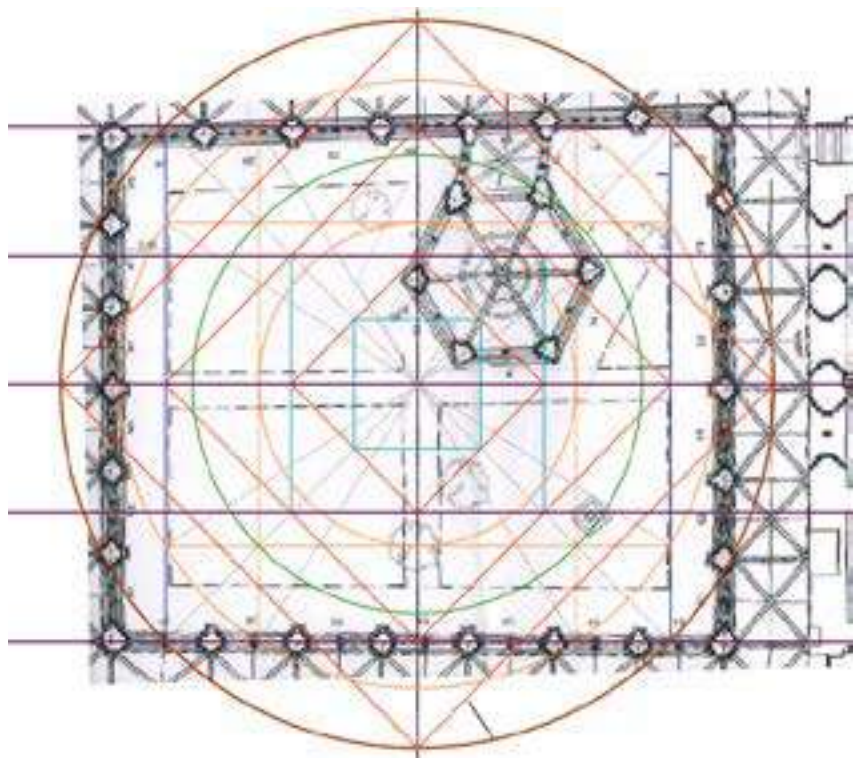
Fig. 6

Claustre major del Reial Monestir de Santa Maria de Poblet

El Reial Monestir de Santa Maria de Poblet, el major conjunt monàstic de l'Europa occidental, fou el panteó dels monarques de la Corona d'Aragó durant els segles XIII i XIV. Es tracta d'un dels monestirs més importants de l'Església llatina i encara avui segueix habitat pel mateix orde monàstic que el va fundar.

El monestir disposa de tres jardins claustrals: el del claustre major, el del claustre de Sant Esteve i el del claustre de l'Abat. L'estudi s'ha centrat en el claustre major, una joia arquitectònica situada entre el romànic i el gòtic (segles XIII-XIV), que ocupa el centre del conjunt monàstic.

L'estudi geomètric del claustre major del conjunt monàstic de Poblet demostra que per la seva concepció i construcció es va utilitzar el mòdul solar sagrat del lloc. La proporció utilitzada és cinc mòduls per al costat llarg del claustre i quatre mòduls per al costat curt. En aquest cas, el temple de la font té forma hexagonal i segueix també els mateixos preceptes dels traçats reguladors de la geometria sagrada.



POBLET 1208
L = 41,381°
AzN = 57,837°
K = 1,59
MP = 7,503 m
MPc = 7,391 m
MS = 6,611 m
MSc = 6,512 m

Fig. 7. Estudi geomètric del claustre major del monestir de Poblet. (Font: Assumpció Vilaseca)

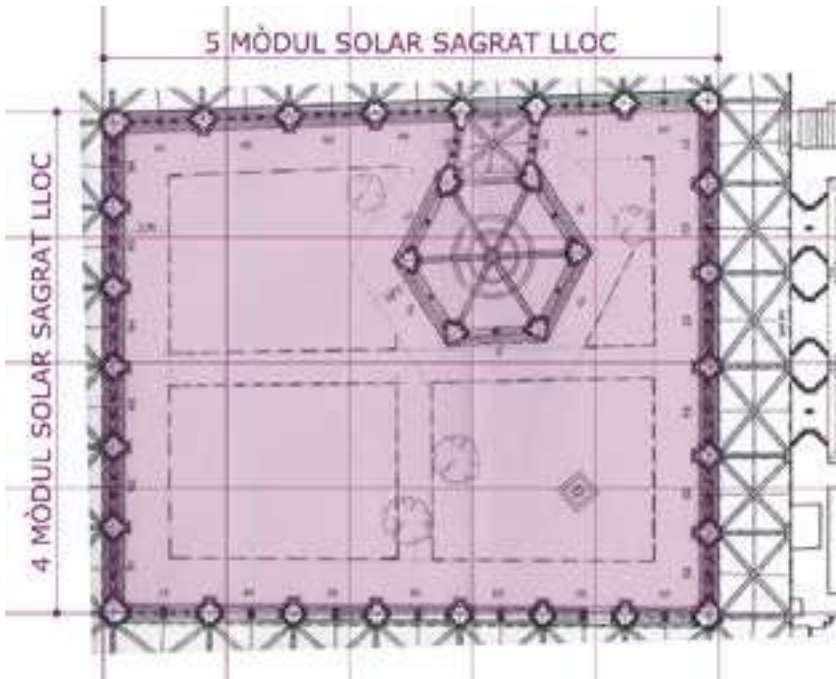


Fig.8

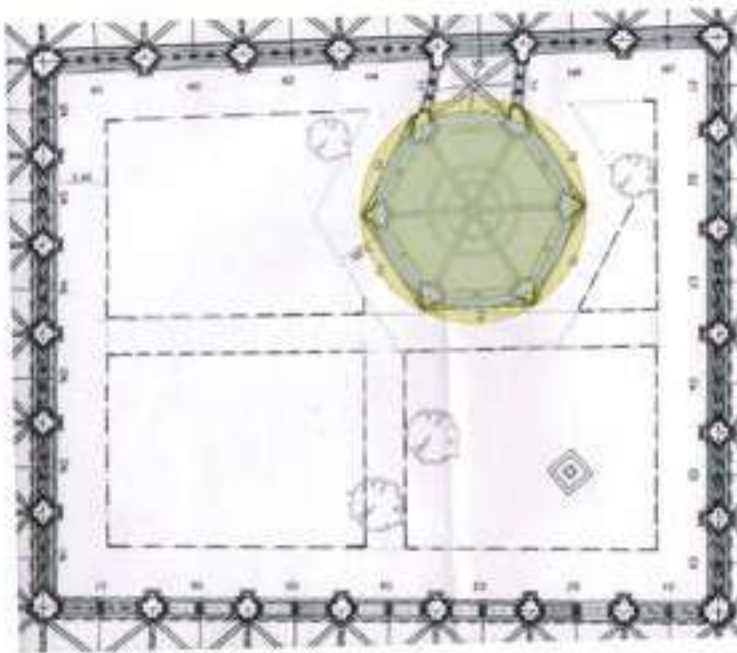


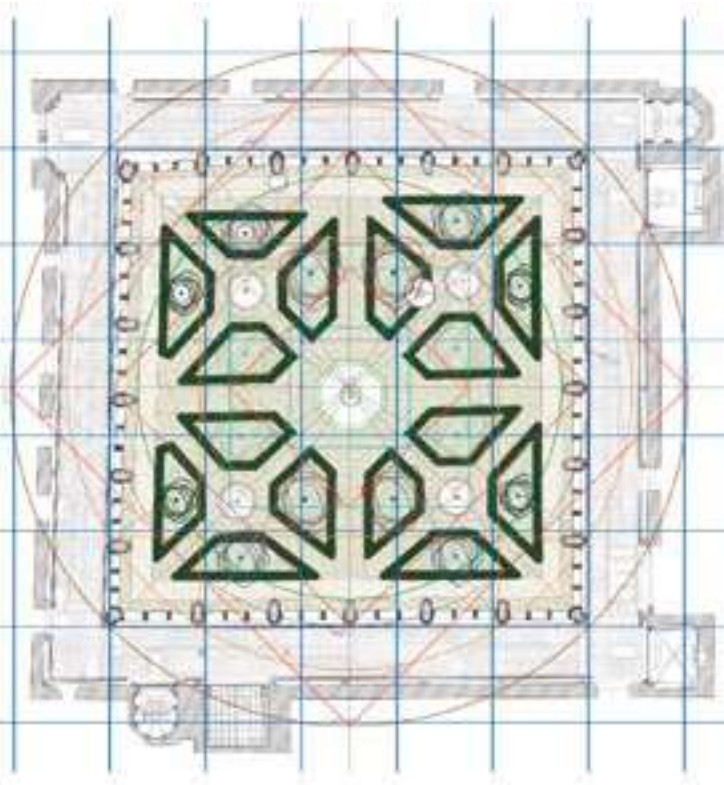
Fig.9

Fig. 8 i 9. Estudi geomètric del claustre major del monestir de Poblet. (Font: Assumpció Vilaseca)

Claustre de la catedral de Tarragona

La construcció del claustre començà a finals del segle XII i va finalitzar a principis del XIII. El claustre s'obre a la part nord de la catedral i presenta planta quadrangular, voltes de creueria amb senzilla motllura, i interessants claus de volta relacionades amb el primer estil gòtic. El claustre està format per quatre galeries on la tradició romànica és visible en la decoració escultòrica. Destaca principalment per les seves grans dimensions: és considerat el segon claustre romànic més gran de la Península. El conjunt circumda un espai enjardinat, l'*hortus conclusus*, que, amb les seves plantes i sortidors, evoca al creient el paradís terrenal perdut.

De l'estudi geomètric del claustre se'n desprèn que va ser concebut seguint els mateixos criteris que els anteriors. En aquest cas, es van utilitzar ambdós mòduls, el profà i el sagrat. El claustre és de planta quadrada; en la part dels arcs la proporció utilitzada és cinc mòduls profans, i en la part interior, set mòduls sagrats. S'ha superposat a la malla del mòdul el traçat regulador del lloc, on es poden observar moltes coincidències entre el «mandala» i el claustre.



TARRAGONA 1146
L = 41,119°
AzN = 57,97°
K = 1,598
MP = 7,533 m
MPc = 7,421 m
MS = 6,576 m
MSc = 6,478 m

Fig. 10

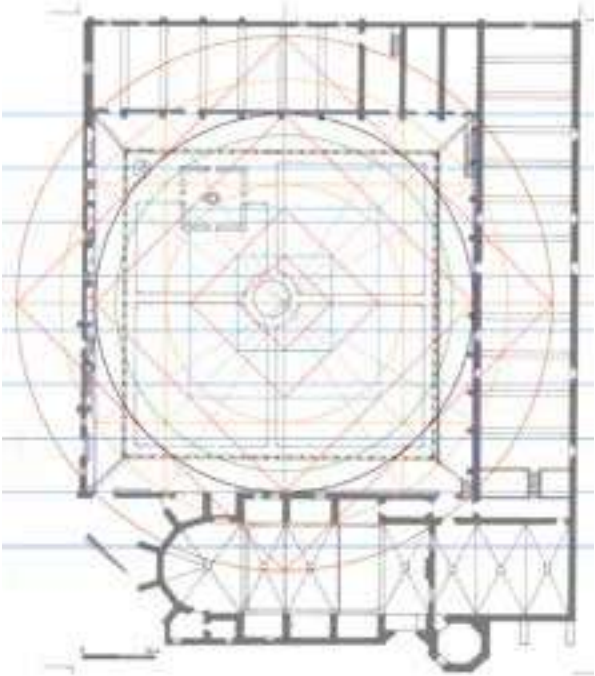
Fig. 10 i 11. Estudi geomètric del claustre de la catedral de Tarragona. (Font: Assumpció Vilaseca)



Fig. 11

Claustre del monestir de Pedralbes

El claustre és l'element central sobre el qual es vertebra l'espai d'aquest monestir. Està situat a l'oest del conjunt monàstic, és d'estil gòtic, té grans dimensions i consta de tres plantes: les dues primeres, bastides durant el segle XIV, amb esveltes columnes que sostenen uns arcs ogivals, i la tercera, aixecada posteriorment, sense arcades i amb coberta a un vessant, a manera de golfes.



BARCELONA 1327
L = 41,396°
AzN = 57,851°
K = 1,591
MP = 7,502 m
MPc = 7,39 m
MS = 6,613 m
MSc = 6,514 m

Fig. 12. Monestir de Santa Maria de Pedralbes. (Font: Assumpció Vilaseca)

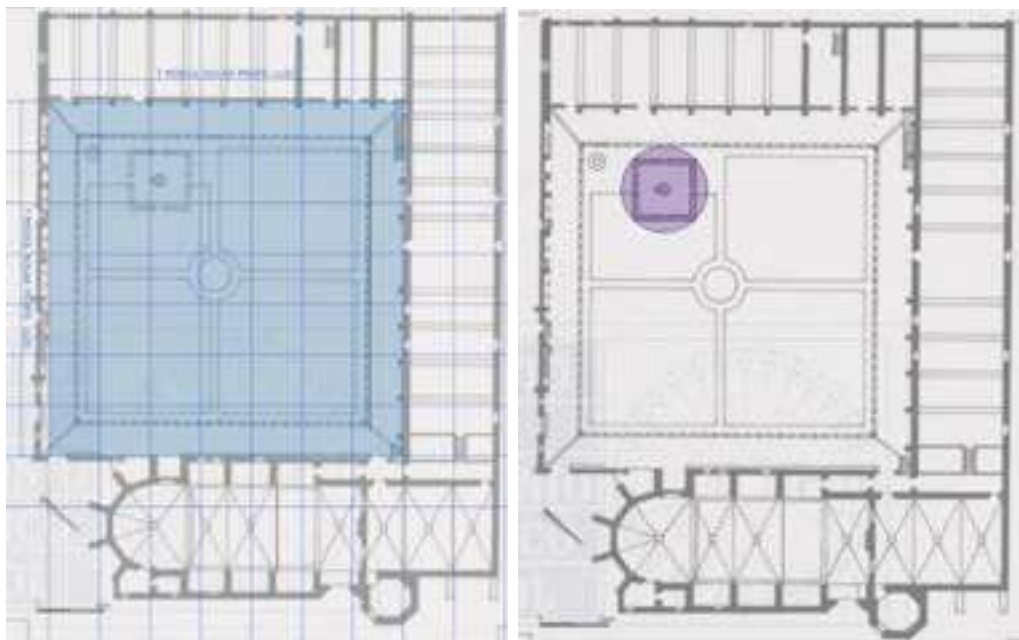


Fig. 13 i 14. Estudi geomètric del claustre del monestir de Santa Maria de Pedralbes. (Font: Assumpció Vilaseca)

Passejar per aquestes galeries permet sentir que és un lloc molt especial: la pau i la tranquil·litat que s'hi respiren es deuen, entre altres raons, a les mides i proporcions utilitzades pels mestres d'obres.

El claustre de Santa Maria de Pedralbes s'ha bastit a partir del mòdul profà del lloc. És de planta quadrada, i a la part interior s'han utilitzat set mòduls profans. L'estudi es completa amb l'àrea on hi ha situat el pou, i també s'han emprat els paràmetres dels traçats reguladors de la geometria sagrada.

Conclusions

- Els espais claustrals han estat bastits i concebuts seguint els preceptes dels traçats reguladors de la geometria sagrada. Els mestres d'obres coneixien i incorporaven aquests principis.
- Les mesures i proporcions del lloc són les que generen l'ordre, l'harmonia i l'equilibri que s'hi respira.
- No és una geometria universal, sinó que és particular de cada lloc.
- Totes les actuacions que s'hi realitzin haurien de seguir aquests traçats perquè l'espai segueixi complint la funció que li ha estat encomanada.
- Si no se segueix el criteri geomètric de la seva concepció, es converteixen en llocs amorfs, sense ànima.

Referències bibliogràfiques

- ADROER TASIS, Anna Maria (1978). *El Palau Reial Major de Barcelona*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona.
- (2003). «Barcelona: jardins medievals i renaixentistes», dins *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta*. XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 483-492.
- BONVIN, Jacques (2011). *Dictionnaire énergétique et symbolique de l'art roman*. Roanne, Editions Mosaïque.
- BONVIN, Jacques, i MONTERCY, Raymond (2001). *Église romane. Chemin de Lumière. L'orientation et le sacré*. Roanne, Editions Mosaïque.
- CROWLEY-SUSANI, Karen L, i SUSANI, Dominique (2022). *Sacred Santa Fe: Geomancy, Geometry, and Energetics of its Churches*. Lafayette (Colorado, EUA), Triple Enclosure Publishing LLC.
- GUI, Alessandro, i MONTERCY, Raymond (2005). *La cathédrale Saint Etienne de Meaux. L'Esprit du Gothique*. Éd. Lumières et Ombres.
- HANI, Jean (1978). *El simbolismo del templo cristiano*. Palma, José J. de Olañeta, Editor.
- MALLARACH, Josep Maria (2016). «Recreació del jardí del claustre major i transformació de la jardineria del monestir de Poblet: sostenibilitat, bellesa i significat», dins Pilar Giráldez i Màrius Vendrell (coord.), *Transformació, destrucció i restauració dels espais medievals*. Barcelona, Patrimoni 2.0 Consultors Edicions, p. 343-362.
- MARIAUD, Philippe (2020). *Mes premiers pas en Géométrie sacrée*. Les Escures, Montinhac, ed. de l'autor.
- MARTÍN MARTÍNEZ DE SIMÓN, Elena (2018). *El mundo vegetal en la Edad Media*. Burgos, Universidad de Burgos.
- PARKER, Anne Z., i SUSANI, Dominique (2011). *Earth Alchemy: Aligning Your Home with Nature's Energies*. Forres (Escòcia), Findhorn Press.
- SÁEZ, Juan (2009). *Arte Zahorí. Geobiología consciente*. Madrid, Mandala Ediciones.
- SUSANI, Dominique; CROWLEY-SUSANI, Karen L., i PARKER, Anne Z. (2018). *Secrets of Sacred Geometry, Solar Energy for Health and Life*. Lafayette (Colorado, EUA), Triple Enclosure Publishing LLC.
- VIÑUALES, Ederlina (2017). *La orientación en las iglesias románicas*. NASE, publicació del CSIC en pdf.
- VITRUVI (1989). *D'arquitectura*, traducció d'Esther Artigas, assessorament i coordinació d'Antonio Castro. Barcelona, Agrupació de Fabricants de Ciment de Catalunya.



SEGONA JORNADA
Activitats organitzades
en espais claustrals



El silenci als espais claustrals

Georgina G. Rabassó | Professora associada del Departament de Filosofia de la Universitat de Barcelona i investigadora del Seminari Filosofia i Gènere

Resum

El silenci i l'aïllament en un entorn privilegiat com els espais claustrals ens aporten molts beneficis, ja que són oasis de repòs i calma que separen per uns moments del frenètic soroll (auditiu, visual, ideològic, mediàtic) dels nostres temps. El silenci és condició de possibilitat de pensar i de gairebé qualsevol activitat creativa. Quan el silenci i la solitud són volguts (a diferència del cas que siguin imposats) ens ajuden en el nostre camí d'autoconeixement i de creixement personal. En aquest entorn, el silenci i la calma desvelen les preguntes genuïnament profundes, que tenen la capacitat de transformar-nos des de dins si els dediquem l'atenció suficient i intentem respondre-les amb honestedat. El diàleg silenciós de la ment amb ella mateixa —que és com Plató defineix l'acció de pensar— posarà fre a la inèrcia exterior i ens procurarà claredat per traçar el propi camí tot seguint les eleccions que fem, en coherència amb les nostres conviccions profundes. Des del silenci i l'atenció connectem les nostres respectives solituds, ens separem de tot per retrobar-nos íntimament amb tot, inclosa la natura, de la qual formem part.

Paraules clau: *silenci, autoconeixement, lectura espiritual, atenció, tradició platònica.*

Introducció

El silenci i l'aïllament han estat i són dos elements fonamentals per pensar, escriure i crear, no només per a les persones avesades a la vida religiosa i espiritual, sinó també per a les laïques. Els espais claustrals i altres espais que en recreen les condicions gairebé úniques han acollit habitualment persones que volen aprofundir en l'autoconeixement i el creixement personal. L'aïllament que promouen aquests espais no ens aparta de la realitat, sinó que precisament ens aïlla del món per tornar a connectar-nos-hi. Ens en distanciem i això ens fa conscients de quines connexions són realment significatives, i de quina manera volem sentir-ho i viure-ho. Aquests retirs ens obliguen a parar les dinàmiques que seguíem per inèrcia i a replantejar l'orientació que donem a la nostra vida d'acord amb un sentir profund que podem aprendre a trobar a poc a poc si ens dediquem temps a nosaltres mateixos en aquests espais.

Personalment m'he refugiat en els espais claustrals per fer recerca, escriure i crear. En diàleg amb les pensadores medievals que he llegit al llarg dels anys —estretament vinculades a aquests espais—, hi he anat trobant el meu camí personal. Des de fa dues

dècades estudio l'obra de la *magistra* benedictina germànica Hildegarda de Bingen (1098-1179). La meua recerca m'ha portat diverses vegades a viure unes setmanes a l'abadia de Santa Hildegarda a Eibingen – Rüdesheim am Rhein (a prop de Magúncia i Frankfurt), i us puc assegurar que aquest és un dels indrets més inspiradors per a mi. Les muntanyes i les vinyes, el riu Rin en la llunyania, les flors i la verdor del voltant, les passejades i la calma, la bellesa de l'entorn, la natura exuberant en cada racó, les campanades i el pas del temps marcat per les hores de l'ofici religiós, el silenci i sovint també la desconexió de les tecnologies... Aquests elements han tingut un paper fonamental per obrir-me portes, finestres i camins, per veure el món d'una altra manera. Us ho descriu perquè, com afirma l'escriptora britànica Virginia Woolf (2014), la realitat es troba també en aquests fragments de vida, que componen un mosaic d'experiències i emocions als quals la teoria no sempre arriba.

Fa un parell d'anys, especialment en aquells moments en què la pandèmia de covid-19 va ser més greu, vam conèixer en primera persona els perjudicis de l'aïllament, la solitud, i l'enyor per la separació forçosa dels éssers estimats. L'aïllament va ser, en aquelles circumstàncies, una font de patiment per a moltes persones. Tanmateix, l'aïllament al qual em referiré no és involuntari, sinó voluntari. No és conseqüència d'una causa negativa, sinó d'un acte conscient i de consciència. A més, es pot donar en companyia d'altres persones i en un entorn privilegiat que durant segles s'ha emprat per als propòsits de la vida contemplativa. Aquestes pàgines estan dedicades a tractar dels beneficis del silenci dels espais claustrals per pensar, crear i exercitar la introspecció i l'autoconeixement. Algunes reflexions parteixen d'experiències pròpies, i t'animo que acompanyis i complementis la lectura d'aquest text amb reflexions sobre les teves experiències personals, perquè són una font de valor incalculable.

El silenci, condició de possibilitat

El silenci és imprescindible per pensar, i pensar és habitualment la condició de possibilitat d'escriure i crear. Així mateix, el silenci és condició de possibilitat de l'escolta i l'atenció i, per tant, també de la consciència. El silenci és imprescindible per a l'ésser humà, així com per a la natura, de la qual formem part, ja que també hi trobem silencis. En Plató (1992) hi trobem una de les primeres reflexions sobre el vincle entre pensament i silenci. El filòsof grec, sobretot en els seus llibres *Teetet* i *El sofista*, afirma que el pensament és un diàleg silenciós de la ment amb ella mateixa, fet de preguntes i respostes. Quan pensem, anem contestant afirmativament o negativament cadascuna de les preguntes que ens formulem. Aquesta dialèctica silenciosa de l'ànima racional (com ell l'anomena) culmina en el moment en què assolim la contemplació de la idea en si mateixa, és a dir, el moment en què trobem la definició més precisa del nostre objecte d'indagació.

Com podem establir aquest diàleg silenciós de la ment amb si mateixa si no és en un entorn que faciliti el silenci que vehicula pensament? Sembla com si un i altre tipus de silenci (exterior i interior) estiguessin connectats. No sempre és així, ja que determinades músiques o sons poden fomentar la concentració i la meditació, i es produeix el silenci interior sense l'exterior. Aquestes músiques i sons, però, no són en cap cas soroll, que seria l'antònim del silenci, sinó sons ordenats o un flux sonor, i tant l'ordre com la fluctuació obren camí al pensament. D'altra banda, el silenci és condició necessària, però no condició suficient. Pensar no és un efecte o una conseqüència del silenci, però sense silenci no hi podria haver pensament. Tot i així, la ment sovint vol defugir el silenci. Per què? Perquè aquest diàleg de la ment amb ella mateixa no sempre és fàcil. Perquè la ment tendeix a evitar el que li costa. En conseqüència, ens distraiem amb facilitat d'aquells pensaments que, malgrat tenir una importància central, generen en nosaltres el conflicte d'haver d'afrontar canvis substancials, sobretot al principi.

Tanmateix, seguint el que diu Aristòtil (2015) a la seva *Ètica nicomaquea*, la virtut és un hàbit electiu. La definició que dona de virtut és l'habilitat pràctica d'escollir i d'actuar bé, és a dir, triant el terme mitjà i la moderació entre dos extrems o vicis: l'excés i la carència. Per exemple, en una situació bèl·lica, el guerrer es pregunta com ha d'actuar. Segons Aristòtil, tant la temeritat com la covardia serien eleccions incorrectes, per excés i per defecte, i l'elecció correcta del guerrer seria comportar-se amb valentia, que és el terme mitjà o la virtut en aquesta situació. Però no n'hi ha prou de ser valent una sola vegada. Hem de convertir la virtut en un hàbit, perquè es dona el cas que, cada cop que escollim bé, això ens predisposa a escollir bé la pròxima vegada, fins que ens hi acostumem. Aquest camí ens condueix vers una vida feliç, feta d'eleccions correctes. Per tant, extrapolant aquesta idea central de l'ètica aristotèlica, si convertim la pràctica de l'autoconeixement i del creixement personal en un hàbit, cada cop serà més fàcil encarar les preguntes essencials que abans defugíem, empesos pel soroll de la inèrcia. Les respostes cada cop seran més clares, més senzilles, més evidents, perquè, com deia Plató, serem en un tram avançat en el camí del coneixement que ens mena cap a la meta de la nua contemplació del nostre ésser, de la nostra essència. Serem més a prop de saber qui som, què fem i per què ho fem.

Per a Plató, el més rellevant és el coneixement, però per al seu mestre, Sòcrates, el realment important és l'autoconeixement. Al segle xx, el filòsof francès Michel Foucault (2008) torna a les pàgines del llibre *Alcíbiades* de Plató per tractar sobre l'*epimeleia heautou* o *cura sui* (com l'anomenava Tul·li Ciceró), és a dir, el cultiu de si. Per a Sòcrates, quan la inquietud de si es desperta en nosaltres fa que vulguem cultivar i tenir cura de l'ànima. A més, quan hàgim après a governar la nostra ànima, podrem ajudar els altres a governar la seva. Aquest és precisament per a Sòcrates el paper del mestre respecte del deixeble: li ha d'ensenyar a tenir inquietud per si mateix. Segons Foucault, aquí Plató no parla de l'ànima com a substància, sinó com a subjecte de l'acció.

En conseqüència, l'autoconeixement mou cap a l'acció, una idea que reprendrem més endavant, quan parlem sobre la capacitat de l'atenció.

El silenci, un tast d'eternitat

Tornem al silenci per analitzar l'aportació d'Agustí d'Hipona (2007), a les portes de l'edat mitjana. Ell va ser el primer a reflexionar sobre la lectura silenciosa, que crea en aquesta època un altre tipus d'interioritat. Ho fa en el llibre *Confessions*, una autobiografia espiritual i una crònica de la seva conversió, que consisteix en un diàleg silencios entre la seva ànima i Déu. Comentaré dos passatges significatius d'aquesta obra que tracten sobre el silenci: un sobre la lectura silenciosa i un altre sobre el vincle del silenci amb l'eternitat.

La lectura silenciosa era una pràctica desconeguda en temps d'Agustí. De fet, no és que ell la practiqués, sinó que va observar que Ambròs, bisbe de Milà, la practicava. En un cèlebre passatge de les *Confessions* (VI) explica que els ulls d'Ambròs recorrien les pàgines i que el seu cor aprofundia en el sentit mentre la seva veu i la seva llengua descansaven. Agustí dedueix que ell sempre llegia en silenci perquè no volia ser molestat ni que el distraguessin mentre reposava i reforçava el seu esperit en aquelles pàgines. I probablement tampoc volia ser interromput ni que un oient atent i cultivat li demanés una explicació sobre un passatge obscur, o volgués iniciar una conversa o discussió sobre qüestions tractades en el text. D'aquesta manera, en silenci, la seva lectura avançava molt més ràpidament. Agustí apunta una raó més: tenir cura de la pròpia veu. En cap cas Agustí considera que hi pugui haver una intenció dolenta en la lectura silenciosa i, de fet, la lectura silenciosa donarà forma a la idea de la lectura espiritual. En relació amb aquesta qüestió, hi afegiria que en la lectura privada, en silenci, quan ningú més escolta el contingut de la lectura, s'estableix una relació particular entre autor i lector, una comunicació extratemporal i una intimitat intel·lectual que la lectura oral no permet. Per tots aquests motius la lectura privada va obrir una nova dimensió de la intersubjectivitat, connectant solituds, com afirma el filòsof Miguel Morey (2015).

El tema de la lectura silenciosa no és anecdòtic, sinó central en la teoria del coneixement i en l'antropologia filosòfica d'Agustí, un autor que té una profunda influència en la tradició occidental. D'una banda, en el *De Trinitate* (XI) exposa que existeix un vincle íntim i, alhora, una infinita separació entre el «verb del cor» de l'home i el Verb Creador etern de Déu, del qual aquell *verbum cordis* és imatge. D'altra banda, tant en el *De Trinitate* (XV) com a les *Confessions* (XI) fa la distinció entre la paraula que l'ésser humà pronuncia en veu alta —la dimensió física de la qual és el so— i la paraula pensada que només existeix en la ment —que escoltem en silenci però que sabem que es refereix a un objecte extern del món sensible. No obstant això, aquesta paraula silenciosa és en si mateixa una realitat intel·ligible que el pensament veu en la *visio*

cogitationis. En conseqüència, el terme *verbum* (també anomenat *verbum cordis* o *verbum mentis*) designa aquesta visió intel·ligible, mentre que la paraula sensible és, en canvi, designada *vox verbi* per distingir-la d'aquella (Pierantoni, 2011, 198-199). El *verbum* humà té una semblança respecte al diví, indica Agustí, com si fos un reflex enigmàtic seu, i alhora una radical diferència, com la que existeix entre el creat i l'increat, entre allò que és temporal i l'etern.

A propòsit d'aquestes idees agustinianes, la humanista barcelonina i monja dominicana Juliana Morell (1594-1653) reflexiona sobre la lectura espiritual i el valor de l'oració, és a dir, del diàleg silencios de l'ànima amb Déu en el si del seu amor. Juliana sosté que tant la lectura com la traducció són activitats preparatòries per a l'oració. Perquè llegir i traduir són formes en les quals l'ànima estableix un diàleg espiritual amb unes altres —no amb una ànima qualsevol, sinó amb aquelles ànimes a les quals tria per conversar— sobre la dimensió espiritual, transcendent i divina. D'aquesta manera s'entrena per al diàleg més important de tots: la seva conversa espiritual i amorosa amb Déu. Sobre la lectura espiritual, Juliana Morell (1680, 164-165) escriu en el seu comentari a la *Regla* d'Agustí: «El sant també ens recomana la lectura espiritual, a la qual podem dedicar-nos segons el seu consell cada dia, i molt més atès que des de l'ús de la impremta disposem de més llibres que en la seva època». A continuació, adverteix: «Però cal triar els bons i útils, perquè els curiosos poden inflar l'esperit i distreure'l, mentre que els devots l'edifiquen». Cal triar els llibres bons, perquè els que no ho són poden causar l'efecte contrari al desitjat. I afegeix: «És millor llegir poc i digerir-ho bé, amb una reflexió seriosa, que recórrer moltes pàgines precipitadament i gairebé infructuosament: la lectura ben feta és una excel·lent preparació per a l'oració, o més aviat una part de l'oració, ja que Déu ens parla a través dels bons llibres, igual que nosaltres li parlem proposant els nostres desitjos en l'oració». L'espai interior que per a Agustí s'obre amb la confessió, per a Morell s'obre amb l'oració. Tanmateix, es refereixen a una mateixa cosa: el diàleg espiritual de l'ànima amb Déu.

La segona idea d'Agustí que vull esmentar es troba en el llibre sobre el temps, també a les *Confessions* (XI). Sabem que la teorització agustiniana de la linealitat del temps ha marcat la història de les idees, però, què té a veure la qüestió del temps amb el silenci? Agustí diu que l'eternitat és respecte del silenci el que la temporalitat és respecte de la paraula. El llenguatge únicament es pot produir en el temps, ja que si no hi hagués una successió temporal, no podríem posar lletres i paraules una darrere l'altra i comunicar-nos. Quan parlem, els sons que produïm es troben entre el passat, el present i el futur: són les paraules ja dites, les que estem pronunciant en aquest mateix instant i les que les seguiran. L'eternitat, en canvi, seria una mena de present continu en el qual tot existeix de manera completa en tot moment. Només Déu és en l'eternitat; la resta dels objectes creats per ell (excepte la seva Paraula Coeterna: Jesucrist o el Verb encarnat que crea el món fent la seva voluntat) se circumscriuen en la dimensió temporal.

Segons Agustí, en diàleg amb versets bíblics, per a Déu, en l'eternitat, la història de l'univers creat transcorreria en una única paraula: *fiat* («faci's»). Aquesta paraula única de Déu és performativa: és una paraula però sobretot és una acció —com en el cas, per exemple, del «sí, vull» en les noces: és una expressió, però és fonamentalment l'acció de casar-se (Austin, 2016). Així doncs, en una única paraula sonora, *fiat*, hi transcorre tot el temps. El present en un estat pur és l'instant, és a dir, la fracció més petita de temps que existeix. De fet, la seva extensió és mínima, gairebé nul·la. A més, el passat és un temps que existeix només en la memòria, i el futur és un temps que existeix només en forma d'esperança. Per tant, paradoxalment, el temps té més a veure amb el no-ésser que no pas amb l'ésser. L'eternitat, en canvi, és un present continu, un present que és sempre present, i es troba immersa en el silenci. Segurament no és casualitat, doncs, que el silenci i la concentració ens transportin cap a una dimensió espiritual particular en la qual, d'alguna manera, ens posem en contacte amb l'eternitat o amb la idea d'eternitat, ja sigui en un marc religiós determinat o en un pla intel·lectual. El silenci té una intensa dimensió espiritual, és una obertura a la transcendència, com es posa de manifest en diverses religions.

El silenci, avivador de preguntes

Cal silenciar les veus de l'exterior per pensar dins el «tabernacle de l'ànima», com l'anomena Hildegarda de Bingen (1999). L'autora presenta una concepció doble pel que fa al silenci, i existeix una contradicció aparent entre totes dues. D'una banda, se suma a la tradició que connecta el silenci amb l'oració entesa com un diàleg íntim de l'ànima amb Déu. D'altra banda, en una carta que va adreçar als prelats de Magúncia, Hildegarda hi exposa una idea diferent. Aquesta carta va ser la seva resposta a l'interdicte que havien imposat al seu monestir, que els prohibia cantar i els obligava a romandre en silenci com a càstig per haver donat sepultura a un home acusat d'heretgia. En la seva resposta als prelats, Hildegarda elabora un elogi del cant i de la música instrumental, amb un clar rerefons metafísic, cosmològic i teològic. Explica que cantar és una de les capacitats més especials i divines de l'ésser humà, perquè la nostra «ànima és simfònica» i és capaç de connectar amb Déu. Segons Hildegarda, quan Adam era al paradís, la seva veu era màximament afí a la dels àngels, i la seva ciència era també més pura. Tant la veu d'Adam com la dels àngels harmonitzaven amb la veu de Déu, la més perfecta de totes. Després de pecar, Adam va perdre la seva veu, i des de Déu, passant pels àngels, els profetes i els sants, es va estendre una cadena ontològica sonora en la qual, a mesura que es descendeix, el nivell inferior té una qualitat més imperfecta i menys divina. L'ésser humà es troba en la part més baixa d'aquesta escala, però si persevera i intenta perfeccionar la seva veu per mitjà de l'entonació de lloances a la divinitat, podrà ascendir-hi fins a arribar a Déu. Per tant, la música en general i el cant en particular són instruments de salvació per a Hildegarda. Aquesta idea està implícitament inspirada en el filòsof neoplatònic Plotí, coetani d'Agustí, que va introduir la idea d'emanació, és a dir, d'una degradació no dualista de l'ésser a me-

sura que s'allunya d'allò que és diví. Plotí elabora una metafísica de la llum (no del so) en la qual Déu o l'U és el focus i, a mesura que es distancien d'aquella font, els éssers inferiors que emanen d'aquest U (inclosos en ell, però en un rang inferior) posseeixen cada cop menys llum i cada cop hi ha més ombres. En l'altre extrem de l'U hi ha la pluralitat. L'ànima humana, unida al cos i immersa en la pluralitat, ha d'esforçar-se per recordar que forma part d'aquella unitat superior i primigènia, i iniciar el camí ascètic de retorn cap a ella, cap a la llum, prenent consciència que és U amb tot el que existeix.



Fig. 1. Gravat original d'Hildegarda de Bingen.

Per a Hildegarda, cantar en companyia d'altres persones, entonant a l'uníson —cadascú amb la seva veu— cants de lloança a Déu, fa que les seves ànimes s'harmonitzin i que retornin per uns instants a la condició primigènia d'Adam abans del pecat original. En aquesta teologia de la música, Hildegarda dona al silenci un lloc particular. Sosté que el diable va perdre la capacitat de cantar, perquè la seva veu és completament incapaç d'harmonitzar amb la divina. El diable només pot parlar i bramar, i utilitza la dialèctica per discutir i desharmonitzar els humans, la natura i l'univers. En el drama musical *Ordo Virtutum*, compost per Hildegarda de Bingen (2018), el personatge de Diabolus no canta, només parla, i intenta qüestionar i debatre les afirmacions de les virtuts, liderades per Humilitat. Per tant, quan els prelats imposen el silenci al cenobi d'Hildegarda, ella argumenta que estan propiciant la presència del diable al monestir. Considero que hem de tenir en compte també la psicologia d'Hildegarda. Ella és molt conscient del fet que la música i el cant faciliten el gaudi de la vida monàstica a les dones joves del convent, sobretot, perquè cantar és una manera de recrear-se

en la bellesa. Si els ho impedeixen, és possible que puguin qüestionar la seva vocació religiosa, afectades per l'austeritat extrema d'una vida en silenci i sense poder gaudir de la sociabilitat i la bellesa que suposa cantar juntes. És en aquest context que Hildegarda vincula el silenci amb el diable. I jo hi afegiria una altra qüestió, en positiu: el silenci fa aparèixer les preguntes, és un activador de preguntes profundes.

Així mateix, cal indicar una consideració ulterior pel que fa al silenci imposat del qual parlàvem. Tot i que l'obediència als ordes monàstics és un tema complex (però ens podríem avenir que es tracta d'un silenci imposat en el marc d'una obediència acceptada voluntàriament), en termes generals voldria destacar que el silenci imposat és radicalment divers del silenci escollit.

De manera anàloga, com deia al començament d'aquest text, l'aïllament forçat difereix completament de l'aïllament voluntari. Si se'ns imposen, no podem desenvolupar plenament i conscientment l'exercici de l'autoconeixement i el creixement personal, que sí que podem fer quan el silenci i l'aïllament són una elecció individual. Les reflexions d'Hildegarda ens serveixen per posar de manifest que el silenci i l'aïllament no són únicament positius, sinó que també poden ser negatius, segons quin ús se'n faci. Aquest és un nus interessant, perquè en escollir el silenci, l'aïllament, la vida contemplativa, la solitud, el pensament, i posar-los al davant de la comunicació, la vida secular activa, la socialització i l'acció, moltes persones consideraran que estem anant en contra de l'ordre natural del fer humà. Moltes persones no entendran per què escollim això ni què ens aporta. Cal un enteniment més avançat per copsar els beneficis d'aquestes pràctiques, i saber captar els beneficis de la solitud i del silenci.

Escolta, atenció, contemplació

En la tradició occidental la contemplació s'ha definit tradicionalment en termes visuals i s'atorga a la *theoria* una forta vessant visual. Per a Plató, iniciador d'aquesta tradició, la contemplació de les idees en si té implícita la noció de vista: quan contempla les idees, l'ànima racional les *veu*. Segles després, en plena modernitat, la teoria del coneixement seguirà tenint aquest component. Com a mostra d'això, l'epistemologia del filòsof francès René Descartes té com a punt de partida l'«evidència», és a dir, el coneixement comença per copsar «una idea clara i evident». Tant Plató com Descartes són filòsofs racionalistes i entenen la contemplació com l'acte en el qual la ment *veu* una idea en si mateixa. D'acord amb el valor atorgat a la vista en aquesta tradició, s'ha constituït una metafísica dels sentits.

L'ordenació clàssica dels sentits, de major a menor dignitat, situa el tacte (el sentit més carnal) com el més baix, seguit pel gust, l'olfacte, l'oïda i la vista. Agustí aporta una consideració ulterior en aquest àmbit: existeixen sentits exteriors i interiors, especialment la vista i l'oïda interiors o de l'ànima. D'aquesta manera pot explicar-se millor

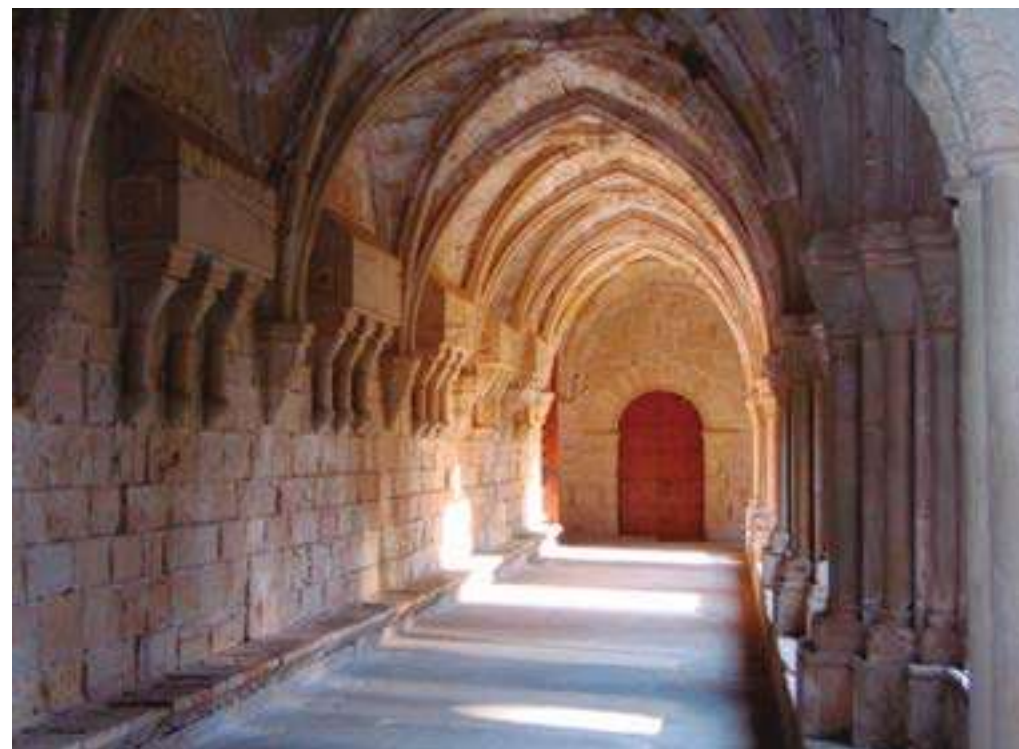


Fig. 2. El silenci del claustre monàstic, sovint acompanyat de la remor de l'aigua i dels cants d'ocells.
(Imatge: Josep Maria Mallarach)

la dimensió estètica de les experiències espirituals, així com la bellesa de la transcendència i del diví. Hildegarda de Bingen també privilegia els sentits considerats nobles, la vista i l'oïda espirituals, quan interpreta les seves visions per mitjà del que sent dir a la «veu del cel». Per a ella, l'audició està directament vinculada amb la comprensió i l'aprenentatge, ja que les visions que té no s'expliquen per si mateixes. Serien una successió d'imatges sense sentit si la «veu del cel» no hi aportés una hermenèutica. Tot adquireix més claredat en ser interpretat per aquella veu, que es comunica des de l'oïda interior cap a la intel·ligència per tal que pugui copsar-ho (Rabassó, 2015).

El silenci no implica immobilitat, i l'activitat contemplativa, tampoc. La contemplació és una forma elevada d'atenció en el sentit que li reconeix Simone Weil: el d'una «acció no actuant» (Rabassó, 2013). L'acció pot consistir precisament a no actuar, l'acció pot ser parar-se i escoltar, per exemple. L'escolta és l'obertura més genuïna al coneixement de l'altre, i el silenci és imprescindible en la comunicació. És tan important com les paraules mateixes. Com diran Vladimir Jankélévitch (2005) i Jeanne Hersch (2013), els silencis escrits en la partitura són tan fonamentals com la mateixa música. Sense el silenci, la música no tindria sentit i no es podria produir. En el món actual l'activitat és frenètica i el soroll (auditiu, visual, ideològic, mediàtic) intenta envair-ho tot.

Impossibilita gairebé la capacitat de crear repòs i silenci al nostre voltant i al nostre interior, i sembla que es vulgui asfixiar el lliure pensament. Els espais claustrals són avui més que mai oasis de silenci, especialment a les grans ciutats, on la vida s'accelera cada vegada més. Les estones dedicades al silenci i a la contemplació en aquests espais reporten un gran benefici per a les persones del nostre temps. Tant l'un com l'altra ens brinden l'oportunitat d'aprofundir en la cura de si i en l'autoconeixement, que és la base de la nostra relació amb els altres. Si per escoltar cal estar en silenci, aleshores, per escoltar aquest algú que soc jo mateix, també. El sentit de la vida només es revela quan parem, callem i «pensem amb tota l'ànima», com diu Simone Weil. I és aquesta troballa, que podem expressar de maneres diverses i en contextos teòrics diferents, la que ens transforma i ens fa actuar d'una manera diversa. La contemplació és una font bàsica del compromís i de l'acció.

Coda: silencis al jardí

Tot claustre és també un jardí i un espai de comunicació dins del monestir i amb la natura. La presència de plantes, arbres i horts als espais claustrals no només té un sentit funcional, sinó també simbòlic, psicològic i espiritual. Hildegarda de Bingen parla de la «verdor» (*viriditas*) com la força o potència de la natura, i examina els beneficis que aporta a l'ésser humà. Per tenir cura dels ulls recomana mirar la natura, la verdor i també l'horitzó, per exemple. Segons Agustí d'Hipona, a diferència de les Sagrades Escripures, la natura és un llibre silenciós creat per Déu que hem d'aprendre a interpretar. El silenci exterior, físic i psíquic, propicia el silenci interior, que facilita la generació d'un pensament significatiu.

Els espais claustrals són exterioritzacions dels nostres espais interiors, i continuant aquesta metàfora, el claustre és com el pulmó del monestir, el lloc on l'esperit respira.



Fig.3. Hildegard von Bingen rep una inspiració divina i la transmet al seu escriptor. Miniatura del Còdex Rupertsberg de 'Liber Scivias'. (Autor: desconegut)

Referències bibliogràfiques

- AGUSTÍ D'HIPONA (2007). *Confessions*, traducció de Miquel Dolç. Barcelona, Proa.
- ARISTÒTIL (2015). *Ètica nicomaquea*, traducció de Josep Batalla. Santa Coloma de Queralt, Obrador Edèndum.
- AUSTIN, John Langshaw (2016). *Cómo hacer cosas con palabras*, traducció de Genaro R. Carrió i Eduardo A. Rabossi. Barcelona, Paidós.
- FOUCAULT, Michel (2008). *Tecnologías del yo y otros textos afines*, traducció de Mercedes Allendesalazar. Barcelona, Paidós.
- HERSCH, Jeanne (2013). *Tiempo y música*, traducció de Rosa Rius Gatell i Ramón Andrés. Barcelona, Acanalado.
- HILDEGARDA DE BINGEN (1999). *Scivias. Conoce los caminos*, traducció d'Antonio Castro Zafra i Mónica Castro. Madrid, Trotta.
- (2018). *Ordo Virtutum*, edició d'Eulàlia Vernet i Marion Vernet. Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona.
- Jankélévitch, Vladimir (2005). *La música y lo inefable*, traducció de R. Rius Gatell i R. Andrés. Barcelona, Alpha Decay.
- MORELL, Juliana (1680). *La Regle de S. Augustin traduite en françois, Et enrichie de diverses explications et de belles remarques, pour servir d'instruction à toutes les personnes qui font profession de la suivre. Par la R. M. Iulienne Morel, Religieuse de S. Dominique du Convent de Ste. Praxede de la Ville d'Avignon*, traducció de Rosa Rius Gatell i Georgina Rabassó. Avinyó, Laurens Lemolt.
- MOREY, Miguel (2015). *Pequeñas doctrinas de la soledad*. Madrid, Editorial Sexto Piso.
- PIERANTONI, Claudio (2011). «El "verbum cordis formabile" agustiniano y la imagen trinitaria en el hombre», *Teología y Vida*, núm. 52, p. 197-210.
- PLATÓ (1992). *Diálogos V. Parménides, Teeteto, Sofista, Político*, traducció de María Isabel Santa Cruz, Álvaro Vallejo Campos i Néstor Luis Cordero. Barcelona, Gredos.
- RABASSÓ, Georgina (2013). «Atención, contemplación, vacío. Iris Murdoch, lectora de Simone Weil», *Daimon. Revista Internacional de Filosofía*, núm. 60, p. 127-140. En línia: <https://revistas.um.es/daimon/article/view/186871>.
- (2015). «"In caelesti gaudio". Hildegard of Bingen's Auditory Contemplation of the Universe», *Quaestio. Yearbook of the History of Metaphysics*, núm. 15/IX-XIX, p. 165-173.
- WOOLF, Virginia (2014). *Una cambra pròpia*, traducció d'Helena Valentí. Barcelona, La Temerària.



Reflexió i propostes de revaloració dels espais claustrals de Catalunya com a espais de pràctiques meditatives i contemplatives. El cas dels claustres amb gestió laica

Olga Fajardo Torrent | Tallers d'escriptura com a pràctica d'atenció i cura de l'ànima
Xavier Perarnau Martínez | Membre de la junta de l'Associació Silene

Resum

En una societat com la nostra, mancada d'espais de recolliment i silenci, els claustres són indrets adients on arrecerar-se del soroll i les exigències de l'accelerada quotidianitat. Aquest ús no els és estrany, sinó que respon a la seva vocació i raó de ser originària. Tanmateix, en la majoria s'hi duen a terme activitats allunyades del propòsit meditatiu i contemplatiu que evoquen i convoquen. Aquest article dona a conèixer els trets bàsics de la realitat actual dels espais claustrals de Catalunya amb gestió laica i les activitats que s'hi duen a terme, aporta una mostra il·lustrativa dels usos que s'hi fan i n'esbossa una possible classificació. També fa una reflexió sobre la necessitat d'atendre la dimensió espiritual en la nostra societat, i concreta propostes per a la recuperació dels claustres per al seu ús primigeni de recolliment, silenci i pràctica de la interioritat, tot suggerint possibles pràctiques meditatives i contemplatives que poden acollir. Finalment, aporta alguns criteris i fa propostes per impulsar la revaloració dels entorns claustrals.

Paraules clau: *claustres, contemplació, espiritualitat del segle XXI, gestió laica, meditació, revaloració, silenci.*

Antecedents i objectius

Aquesta comunicació té per objectiu fer un apropament a l'estat de la qüestió dels usos dels claustres de Catalunya amb gestió laica i aportar reflexions útils per a la seva revaloració. Creiem pertinent, abans d'endinsar-nos-hi, fer palesos els condicionants que l'emmarquen.

Per una part, cal tenir en compte que ens trobem en unes primeres jornades sobre espais claustrals de Catalunya, la qual cosa és indicativa d'un context en el qual hi ha poca informació i reflexió prèvia. En aquest sentit, és de remarcar que no existeix un inventari dels claustres, i, per tant, encara menys es disposa d'un catàleg dels seus usos. Tampoc no ens consta cap estudi precedent sobre aquesta temàtica.

Per altra part, en aquesta ponència correspon abordar estrictament els claustres que actualment tenen gestió laica. Convé precisar que l'expressió *amb gestió laica* vol indicar que en un claustre hi ha gestió de caràcter no eclesiàstic, indistintament de si la seva propietat és religiosa o civil. Aquesta gestió pot ser en exclusiva o compartida amb altres agents, siguin aquests laics o eclesiàstics. S'han exclòs els casos d'aquesta tipologia ja tractats en les intervencions precedents (monestir de Pedralbes, els que són competència de l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural...). Com veurem més endavant amb més detall, es tracta d'un àmbit complex en el qual es donen múltiples casuístiques.

Atesos aquests condicionants, el treball dut a terme no és ni sistemàtic ni exhaustiu. L'objectiu és fer una primera aproximació que contribueixi a centrar aspectes clau que necessàriament han de ser aprofundits en estudis i propostes posteriors. Oferirem una mostra il·lustrativa, de caràcter general, dels usos actuals i n'esbossarem una possible classificació. També reflexionarem sobre l'espiritualitat en la nostra societat i el paper que hi poden tenir els claustres, tot suggerint possibles pràctiques meditatives i contemplatives que poden acollir. Finalment, aportarem alguns criteris i farem propostes per impulsar-ne la revaloració.

Estat de la qüestió

Per obtenir una visió cabal de l'estat de la qüestió dels claustres de Catalunya, cal establir d'entrada una distinció fonamental entre la seva propietat i la seva gestió, tenint en compte que entre aquests dos paràmetres no hi ha una relació unívoca, sinó de moltes i variades articulacions.

Amb relació a la propietat, s'identifiquen tres tipologies bàsiques, cadascuna amb les seves subvariants: eclesiàstica, administració pública (Generalitat, ajuntaments...) i privada (persones, fundacions, museus...). Pel que fa a la gestió, també hi ha diversitat de tipologies: religiosa, pública, privada i mixta, entenent que aquesta última és quan en un mateix espai hi ha simultaneïtat d'agents actuant cadascun d'acord amb la seva idiosincràsia. Quant als usos, són molt pocs els claustres que estan sense activitat si descomptem els que es troben en estat de ruïna, però no tots estan oberts al públic, ja que alguns són d'ús privatiu dels seus titulars, per exemple quan són seu social o d'activitat d'empreses i fundacions o geriàtrics. Entre els accessibles a la societat —ni que sigui parcialment— n'hi ha que estan dedicats principalment a activitats dels seus gestors, com és el cas d'escoles de primària i secundària, escoles d'art i universitats, tot i que —per exemple els museus o els centres cívics— també acullen actes de diferents actors externs que hi intervenen des de la seva diversitat.

Ens trobem, doncs, davant una realitat complexa, amb multitud de casuístiques combinatòries entre tipus de propietat i de gestió, fins al punt que un mateix espai pot arribar a tenir diversos usos simultanis sota iniciativa de diferents gestors. Un exemple: un claustre de propietat religiosa que té activitats de l'església i alhora d'entitats públiques i d'agents privats. Es tracta d'una complexitat que, afegida a la manca de dades disponibles esmentada anteriorment, ha comportat reptes i dificultats a l'hora de fer aquesta recerca. A partir d'aquestes circumstàncies, i per tal de per poder ponderar adequadament la informació que exposem, tot seguit es descriu a trets generals la recerca feta i els esculls trobats.

Un cop constatada la mancança de dades estructurades disponibles (inventari, propietat, tipologies, usos...), l'objectiu ha estat obtenir informació prou il·lustrativa de l'estat de la qüestió dels claustres de Catalunya amb gestió laica. Així, ha calgut partir de zero i —per diverses vies i mitjançant fonts variades— identificar els claustres actuals, esbrinar quins tenen algun tipus de gestió laica —encara que siguin de propietat religiosa—, esclarir les corresponents entitats de gestió (a vegades múltiples), i finalment localitzar les persones que poguessin aportar dades concretes d'interès. Depenent del tipus i de la dimensió de l'entitat, el ventall de situacions es troba entre dos extrems: o bé costa molt localitzar una persona per a la interlocució o n'hi ha més d'una per espai (responsable de protocol, de comunicació, de programació d'activitats pròpies, de cessió o lloguer d'espais, etc.). Quan ha estat possible establir-hi contacte, en força casos ha sorgit l'entrebanc de la discontinuïtat dels equips de gestió (les persones van canviant de tasques i fa poc temps que ocupen el càrrec), motiu pel qual no tenen memòria personal del que s'hi fa. Això no seria un problema si la informació sobre els usos i les activitats estigués enregistrada, però és molt poc freqüent que així sigui i quan passa, poques vegades està endreçada o és fàcilment disponible. A més, en determinades ocasions hi ha l'inconvenient afegit de la discrecionalitat informativa de certes entitats envers els actes de tercers que es duen a terme als seus espais.

En resum, hi ha diversos tipus de propietat i diversos tipus de gestió que a vegades se sobreposen en un mateix espai (la qual cosa comporta múltiples usos per part de diferents programadors), i la informació ni està a l'abast amb facilitat ni és homogènia. El panorama és, doncs, en si mateix, indicatiu d'un aspecte important de l'estat de la qüestió, i, com direm en les propostes de l'apartat final, cal un treball de recerca més ampli i exhaustiu que permeti aprofundir-hi encara més. Mentrestant, per progressar en aquest context i assentar unes primeres bases de reflexió i propostes, suggerim una categorització d'acord amb el criteri dels usos dels espais claustrals.

Proposta de categorització per usos

A partir del buidatge de les activitats identificades, proposem quatre tipologies generals (fig. 1) útils a l'efecte de fer-hi una primera ordenació, la qual va, per dir-ho així, de menor (a vegades, cap) a major proximitat respecte als usos primigenis per als quals van ser concebuts els claustres:

- Activitats lúdiques, recreatives, civils...
- Activitats culturals, turístiques...
- Activitats de temàtica espiritual-religiosa.
- Pràctiques espirituals.

Per descomptat que, de vegades, els límits entre les categories poden ser difusos. Per exemple, en el cas d'exposicions, presentacions, xerrades, concerts, etc., segons si el contingut és de més o menys profunditat espiritual, poden ser entesos com a activitats estrictament lúdiques, culturals o com una activitat de temàtica espiritual.

Per altra banda, atès que en aquests assumptes el llenguatge es presta a confusions i opacitats, és important, en primer lloc, diferenciar entre activitats i pràctiques i, en segon lloc, discernir entre activitats de temàtica espiritual i pràctiques espirituals.



Fig. 1. (Elaboració dels autors)

Per exemple: una xerrada sobre la meditació no és el mateix que meditar, la primera és una activitat i la segona és una pràctica.

Per tant, d'acord amb la premissa de la primacia de les pràctiques meditatives i contemplatives, l'eix horitzontal del quadre mostra, d'esquerra a dreta, una creixent idoneïtat de les activitats identificades i, en conseqüència, les dues darreres categories de les quatre proposades són les que més ens apropen a la revaloració dels espais claustrals d'acord amb el seu propòsit original.

Pel que fa al nombre d'activitats (l'eix quantitatiu del quadre, vertical), veiem que l'oferta majoritària i més diversificada correspon a les de caràcter cultural i turístic (columna 2) i, en segon lloc, les recreatives (columna 1), mentre que hi ha un acusat descens quan es tracta d'activitats de temàtica espiritual (columna 3) i són minses les pràctiques espirituals (columna 4).

És destacable que les activitats culturals i turístiques (columna 2) es donen en molts espais claustrals i compten amb una alta resposta del públic, mentre que les activitats i pràctiques de les columnes 3 i 4 les trobem en molt pocs espais claustrals i generalment amb poca assistència.

Exemples

Per tal de comprendre millor aquesta realitat — i a banda dels notables casos del monestir de Pedralbes i de l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural, que són motiu específic d'altres ponències d'aquestes jornades — referirem a continuació alguns exemples que il·lustren les tres darreres categories.

Entre les activitats culturals es pot citar el Festival Lluèrnia, que té lloc anualment en diferents indrets d'Olot, entre els quals el claustre renaixentista del convent del Carme. També podem esmentar la programació que ofereix el Centre Cultural La Mercè de Girona, representatiu de tants altres, on es fan exposicions, concerts, exposicions i altres actes, sovint al claustre.

Entre les activitats predominantment turístiques de caràcter històric i cultural és paradigmàtic el cas de Món Sant Benet, a l'antic monestir de Sant Benet de Bages, que rep cada any desenes de milers de visitants. Dins del circuit Experiència Medieval, hi ha visites audioguiades pels espais monacals (església, celler, cel·les, claustre) amb projeccions de gran format, hologrames i efectes de llum i de so. També s'hi fa un pessebre vivent, ambientat a l'època medieval, representant la vida monacal amb figurants de monjos. A més, s'hi programa l'Oh! Festival, amb música i gastronomia a l'interior del monestir i amb concerts al claustre.



Fig. 2



Fig. 3



Fig. 4

Fig. 2. Acte sobre 'El llibre de Marguerite. «Feminisme i mística al segle XII»'. Claustre del Centre Cultural de la Mercè de Girona. (imatge: Laia Sadurní)

Fig. 3. Poesia al claustre del Centre Cultural La Mercè: 'No hi haurà una altra fi del món', 2023. (imatge: arxiu del Centre Cultural La Mercè)

Fig. 4. Instal·lació de Temps de Flors al claustre del Centre Cultural La Mercè, feta per l'Institut Santiago Sobrequés de Girona, maig de 2022. (imatge: arxiu del Centre Cultural La Mercè)



Fig. 5



Fig. 6



Fig. 7

Fig. 5 i 6. Instal·lacions al claustre del Carme d'Olot realitzades per l'Escola Superior de Disseny i d'Arts Plàstiques de Catalunya (ESDAPC): «Sigues un àngel» (2013) i «Fe» (2020). A «Sigues un àngel», les ales centrals evocuen l'àngel en el seu descens del cel, deixant darrere l'aura celestial, representada per les cintes daurades. «Fe» és una reflexió sobre la situació viscuda per la covid, que va donar lloc a la creu suspesa, que generava un espai contemplatiu, en un entorn amb poca il·luminació. (imatge 5: Roger Serrat-Calvó; imatge 6: Roger Serrat-Calvó i Jordi Bartrina)

Fig. 7. Acte de cloenda del curs de postgrau Significat i Valors Espirituals de la Natura, al claustre gòtic de Sant Domènec, Facultat de Lletres de la Universitat de Girona. (imatge: Marcelo Luty Pillado)



Fig. 8



Fig. 9

Entre les activitats de temàtica espiritual-religiosa, es pot esmentar casos com el del Parlament de les Religions, que es va dur a terme a la Universitat de Girona el 2015, on van tenir lloc, entre altres activitats, una pràctica meditativa al claustre i també un àpat compartit, que va oferir la comunitat sikh de Girona.

Per acabar, cal citar el monestir de Sant Jeroni de la Murtra, a Badalona, on viu, en l'experiència comunitària de solitud i silenci, una comunitat oberta de persones provinents de diferents itineraris espirituals i religiosos. Quant a usos externs, hi ha visites guiades que inclouen la dimensió simbòlica i original del claustre i el jardí, entorns on també se celebren actes afins a la comunitat, com són trobades o jornades. Hi trobem també pràctiques com l'obertura del claustre durant una franja d'hores diàries com a espai de silenci per a qui ho demani, dansa contemplativa, passejades perceptives en silenci, etc. És de remarcar que, a part de l'activitat pròpia, l'espai articula un projecte comunitari més enllà dels seus murs que involucra el teixit ciutadà de proximitat, que té cura del manteniment del jardí claustral i altres espais, i en gestiona els horts circumdants.

Resumint, podem dir que són escassos els claustres amb gestió laica que tenen usos que tendeixen a aproximar-se a la seva funció original. En tant que la gestió en determina la programació, gairebé no hi ha pràctiques espirituals i molt poques activitats de temàtica espiritual; la majoria són de caràcter cultural, turístic i lúdic.

Fig. 8. Processó de Corpus al claustre de Sant Jeroni de la Murtra, amb els gegants de La Faràndula de Badalona, 2018. (Imatge: Javier Bustamante)

Fig. 9. 'Entre silencis'. Recital poètic musical al claustre de Sant Jeroni de la Murtra, 2022. (Imatge: Adrian Dyer)

També s'observa una circumstància paradoxal: a vegades hi ha gestors que, tenint a l'abast claustres, ofereixen pràctiques espirituals (meditació, ioga, taitxí...) en espais originalment laics, com centres cívics, gimnasos i museus.

A partir d'aquest estat de la qüestió, i per fonamentar les propostes orientades a reivindicar el retorn de les pràctiques espirituals i el silenci als entorns claustrals, creiem necessari reflexionar sobre l'espiritualitat a la nostra societat.

Espiritualitat al segle XXI

1. La dimensió espiritual en l'ésser humà

Partim de la convicció que l'espiritualitat és constitutiva de l'ésser humà. Independentment del seu grau d'oblit, individual o col·lectiu, tenir-ne cura i atendre-la en tota la seva diversitat de vivències i pràctiques hauria d'esdevenir un propòsit no només personal sinó també col·lectiu.

És un fet que en el conjunt de la societat hi ha actualment una certa recuperació de l'interès per l'espiritualitat, que moltes persones s'hi apropen per primera vegada, i que sovint ho fan a través d'alguna de les diverses pràctiques. Això és propi d'una societat en la qual, com la de la Catalunya del segle XXI, hi ha pluralitat de creences, religions i formes de viure el fet espiritual. Tal pluralitat pot esdevenir un veritable factor de cohesió social només quan totes les comunitats i pràctiques són ateses amb criteris d'igualtat, qualitat i respecte.

2. Els espais claustrals com a espais de silenci i de cura de l'ànima

Els claustres són, encara avui, i malgrat tot, un record de la necessitat de tenir cura de l'ànima i de la dimensió espiritual. Més enllà de tota creença i experiència particular, en el nostre imaginari col·lectiu els espais claustrals encara evoquen i invoquen la pau del silenci, el guariment de l'ànima i el recés enfront del soroll del món. Aquesta percepció col·lectiva, sensible també a l'experiència estètica, és un recordatori de les necessitats espirituals de l'ésser humà, necessitats molt oblidades i sovint difícils d'atendre en el context dels actuals models de vida estressants, sorollosos i propiciadors de la dispersió.

Així doncs, de la mateixa manera que es pot parlar de restauració material i simbòlica dels claustres, podem i hem de pensar a rehabilitar-los, tant com sigui possible, per a la seva funció primigènica de restauració de la pau interior, per propiciar l'harmonia entre cos, ànima i esperit. Parlem, doncs, d'una restauració integral d'aquests espais.

Totes les tradicions de saviesa de la història de la humanitat ens diuen que és fonamental el recolliment i la introspecció. Si escoltem aquesta ensenyança i reconeixem el silenci com un bé al qual hauríem de tenir accés de manera individual i col·lectiva, aquesta necessitat és encara més palesa i urgent en la nostra societat, predominantment urbana i materialista. Malauradament vivim desarrelats i descentrats, sotmesos a la dispersió mental i atencional, aliens al ritme de l'ésser i als *tempos* dels processos interiors. És una obvietat que aquest món no està pensat perquè puguem disposar d'indrets i moments de recés per atendre la necessitat de recolliment íntim. Vivim enmig d'una clara primacia de la vida activa sobre la vida contemplativa, d'un estil de vida utilitarista, atrafegat, competitiu, accelerat, hiperconnectat, etc., el qual és causant de molts problemes de salut, tant de la física com de la mental, i alhora ens dificulta la vivència de la dimensió espiritual, que, com s'ha dit abans, ens és constitutiva.

3. Salut integral i zones tranquil·les

Aquesta necessitat de silenci ha estat reconeguda, documentada i conceptualitzada en les darreres dècades en termes més contemporanis i laics, per exemple amb l'assumpció d'una concepció més àmplia i inclusiva de la salut. Efectivament, diferents entitats i organismes internacionals han anat incorporant la noció de *salut integral*, que inclou quatre dimensions: personal, comunitària, ambiental i transcendent.

És així que s'ha anat construint un nou marc teòric, amb les corresponents propostes i instruments, i que subsegüentment tenim al davant el repte de la seva implemenciació àmplia i efectiva. Podem citar, entre d'altres, la Carta de Bangkok de l'Organització Mundial de la Salut (2005); els objectius de desenvolupament sostenible de la UNESCO (2015); els diferents informes i declaracions de la Unió Internacional per a la Conservació de la Natura (UICN), o el Pla nacional de valors de Catalunya (2018), del qual la interioritat és un eix transversal en tant que és una dimensió constitutiva de la persona.

Entre altres instruments que se'n deriven, i que estan a disposició de les administracions per a la revaloració no estrictament turística dels claudres i els seus entorns, podem esmentar-ne dos que estan interconnectats: l'esmentada noció de *salut integral* i la creació d'àrees de silenci als centres de les ciutats. En aquest sentit, per exemple, la Unió Europea va publicar el 2002 la Directiva sobre avaluació i gestió del soroll ambiental, de la qual es desprèn la posterior *Guia de bones pràctiques sobre zones tranquil·les* publicada el 2014 per l'Agència Europea del Medi Ambient. Per tant, proposem a les administracions que despleguin les seves estratègies de revaloració del patrimoni arquitectònic i cultural de manera confluent amb les recomanacions de creació d'àrees silencioses a les ciutats densament poblades. En aquest context, els claudres podrien tenir-hi un paper rellevant, i a més recuperarien uns usos més propers als que van motivar-ne la creació i al seu valor simbòlic.

4. Pràctiques meditatives i contemplatives als espais claudres

Reprement la qüestió de la proposta d'usos, i seguint el criteri de prioritzar les pràctiques meditatives i contemplatives, n'introduïm a continuació la definició, la descripció i l'exemplificació. Què s'entén per pràctiques meditatives i contemplatives? En una temptativa de definició integral i integradora, direm que són el conjunt d'exercicis i pràctiques arrelats, inspirats o provinents d'alguna de les diverses tradicions espirituals, les quals tenen per objectiu harmonitzar l'ésser humà. Val a dir que moltes d'aquestes pràctiques són arts meditatives i contemplatives. La imatge de la figura 10, tot i no ser exhaustiva, n'il·lustra la gran diversitat existent.



Figura 10. L'arbre de les pràctiques contemplatives. (Infografia: The Center for Contemplative Mind in Society)

Què tenen en comú aquestes pràctiques? El treball amb el silenci i l'atenció, l'apaivagament del soroll mental i la reducció de l'estrès, així com el restabliment de l'harmonia cos-ment mitjançant l'aprofundiment gradual a través d'unes ensenyances o de la pràctica mateixa. El propòsit d'aquestes pràctiques és facilitar una transformació de l'individu, és a dir, afavorir el cultiu de la qualitat humana profunda en tots els plans de l'existència i propiciar una obertura més enllà de si que l'ajudi en el despertar a la realitat unitària.

Finalment, cal cridar l'atenció sobre el fet que, de tota aquesta diversitat de pràctiques, les quals ja tenen lloc en altres espais públics i privats, moltes són idònies per ser dutes a terme als claustres. A tall d'exemple, podem esmentar: diverses meditacions, txikung, *sumi-e*, dansa contemplativa, cant d'harmònics, cants vèdics, taitxí, ioga, recitacions, ikebana, cal·ligrafia àrab, cal·ligrafia japonesa (*shodo*), lectura i escriptura meditativa i contemplativa, recitals de *ney*/bansuri, percepció de geometria sagrada, entre moltes altres pràctiques.

Propostes i conclusió

Com a conclusió, basant-nos en la informació obtinguda en la recerca sobre l'estat de la qüestió dels usos dels espais claustrals de Catalunya, i també en coherència amb les reflexions que s'han compartit sobre l'espiritualitat i les seves pràctiques, tot seguit aportem algunes propostes. Són suggeriments de diferent tipus adreçats a millorar el coneixement de la realitat que ens ocupa i a desplegar intervencions de futur:

1. Coneixement de l'estat de la qüestió i possibilitats futures

Pel que fa al coneixement sobre els espais claustrals de Catalunya, les primeres iniciatives haurien de ser de recerca i documentació, mitjançant un inventari i un catàleg:

- Inventari: fer un cens dels espais claustrals de Catalunya que permeti conèixer de manera fidel i detallada l'estat de la qüestió. Aquest inventari hauria de ser exhaustiu i rigorós, i per tant hauria d'enregistrar de manera estructurada aspectes com la localització, la identificació de les entitats propietàries i de gestió (tipologia, dades i persones de contacte...), etc.
- Catàleg: elaboració d'un catàleg de les activitats i pràctiques, tant les que s'hi duen a terme com sobretot les que s'hi podrien fer. Aquest document hauria de ser ampli, obert i inclúsiu i basar-se en un consens respecte a criteris de rigor amb relació a les possibles pràctiques espirituals que incorpori. L'objectiu seria oferir als gestors un ventall de noves activitats sota criteris de bones pràctiques.

2. Primeres intervencions

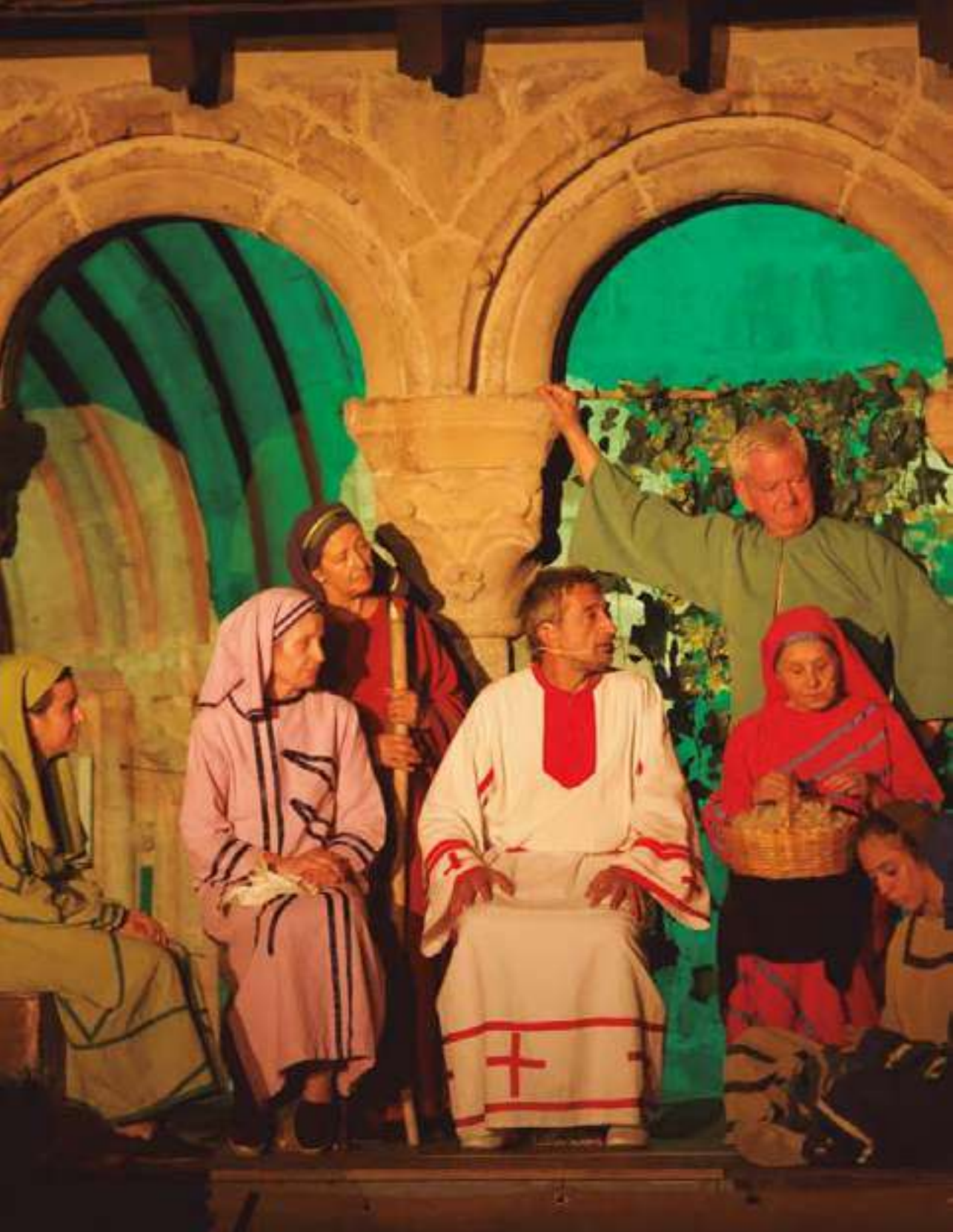
- Obrir, en determinades franges horàries, els espais claustrals per habilitar-los com a entorns silenciosos per a l'assossec i el recolliment.
- Obrir els entorns claustrals com a espais per a diverses pràctiques meditatives i contemplatives col·lectives.

3. Reflexió i accions de revaloració

- Creació d'un fòrum, de caràcter mixt laic/espiritual, amb tots els agents involucrats, per reflexionar conjuntament sobre la base comuna i consensuar un marc general mínim en el qual intercanviar informacions, experiències i objectius; compartir recursos i projectes; cercar suports, etc.
- Promoure activament el coneixement dels claustres i de les seves possibilitats com a espais de conreu espiritual.

Per concloure, només volem afegir que les reflexions i propostes precedents no són restringides als claustres de gestió laica, sinó que van adreçades, en la mesura que sigui possible, a restituir en tots els claustres la seva funció d'espais de recés, silenci i conreu espiritual, facilitant i prioritzant que s'hi puguin dur a terme activitats de temàtica espiritual i pràctiques de meditació i contemplació.

En resum, aquesta ponència ha volgut contribuir a la creació d'un marc inicial, i convida a continuar aprofundint en les pràctiques meditatives i contemplatives als espais claustrals en futures jornades i espais de trobada, estudi i debat.



Claustres vius de gestió eclesial al segle XXI a Catalunya

Dani Font Montanyà | Coordinador general de Catalunya Sacra

Resum

Després de la introducció i la presentació de Catalunya Sacra, un projecte de dinamització del patrimoni cultural dels deu bisbats amb seu a Catalunya, s'exposen els usos històrics dels claustres, diferenciant-ne les principals tipologies (catedralícies, monàstics i conventuals), i es reflexiona sobre quins usos serien més pertinents en el nostre moment social, especialment en els casos en què la realitat socioreligiosa que creà el claustre ha desaparegut, o s'ha transformat, per exemple, en una seu parroquial. La polivalència dels claustres com a espais d'espiritualitat de baixa intensitat els permet acollir activitats molt diverses, que es detallen seguidament. Es remarca que moltes d'aquestes activitats són de la mateixa naturalesa que aquelles per a les quals els claustres foren construïts. La realitat actual confirma que els claustres esdevenen escenaris òptims per contribuir, des de l'Església, a la riquesa cultural de tota la societat, entenent que tots els espais patrimonials tenen una dignitat i un esperit que cal conservar.

Paraules clau: *claustres, Església, ordes monàstics, gestió.*

Introducció

El claustre és el pati de comunicació entre les diferents estances d'un conjunt d'edificis on resideix una comunitat religiosa, sigui monàstica, canonical o conventual. Són espais situats al cor del conjunt arquitectònic, un espai buit al voltant del qual s'articulen les diferents estances de caràcter més espiritual o més funcional. El motiu fonamental del claustre és permetre a la comunitat resident anar d'una estança a l'altra sense mullar-se, protegits de la intempèrie: de l'església a la sala capitular, del dormitori al refectori, etc. Però el claustre és moltes més coses: espai litúrgic, espai simbòlic, espai logístic... En els nostres dies, els claustres esdevenen, sempre, per a tothom, un espai d'espiritualitat; més difús, menys intens, de més baixa intensitat, menys significat que en el cas d'una església, per exemple, però igualment particular, afavoridor de la introspecció. Aquest aspecte és molt important, perquè és percebut així tant per la comunitat que hi resideix com pel seu entorn social, que el veu com un espai que no és ni l'espai sagrat ni l'espai profà, sinó una mica de totes dues coses. I es converteix, doncs, en un «atri dels gentils», en un àmbit propici i ric per a tota la societat que l'envolta.

Catalonia Sacra

Catalonia Sacra és un projecte de dinamització del patrimoni cultural dels deu bisbats amb seu a Catalunya, protagonitzat pels responsables directes dels diferents equipaments patrimonials dels bisbats catalans. Té per objectiu donar raó del seu patrimoni cultural i afavorir-hi l'accés del públic interessat, fent-lo compatible amb els seus usos primordials litúrgics, perquè el patrimoni cultural d'arrel religiosa és un actiu fonamental i principal de la cultura i la societat catalanes; és un conjunt ple de valors culturals i sentimentals, divers artísticament, present en tots els racons del país, que atreu milions de visitants cada any.

En tant que Catalonia Sacra és una entitat que vehicula el patrimoni cultural dels deu bisbats, se'ns ha demanat que fem una visió panoràmica de la utilització actual dels diferents claustres que es troben en mans de les diferents realitats eclesiàstiques (bisbats, parròquies, comunitats religioses...).

Usos històrics dels claustres

Abans, però, de procedir a la dissecció de les activitats que s'hi fan, creiem que és fonamental poder reflexionar sobre quins són els usos històrics dels claustres, i, per tant, quins podrien ser els usos pertinents en el nostre moment social, en què moltes vegades la realitat socioreligiosa que creà el claustre ha ja desaparegut.

Si reculem en el temps, veurem que la mateixa paraula pot tenir significats diferents. En un origen, la paraula *claustre* designa, en la documentació, tant el clos monàstic, és a dir, el conjunt arquitectònic sencer, l'espai tancat, recollit interiorment i protegit de l'exterior mundà, com el pati porxat amb un espai enjardinat al mig, com també les galeries, si el claustre té dos pisos, per exemple: *in primo claustro*, *in secundo claustro*. Avui, llengües com l'alemany encara fan la diferència: *Kloster* = 'monestir', *Kreuzgang* = 'claustre'. Aquesta dualitat de significats és bonica, perquè és alhora un espai físic tancat, lleugerament resguardat, i un concepte més sensorial, d'un àmbit col·lectiu, d'una manera de ser present.

Avui nosaltres entenem el claustre com el pati de comunicació entre les diferents estances d'un conjunt d'edificis on resideix una comunitat religiosa, sigui monàstica, canonical o conventual. Són espais situats al cor del conjunt arquitectònic, és un espai buit al voltant del qual s'articulen les diferents estances de caràcter més espiritual o més material.

Com ja s'ha dit, el motiu fonamental del claustre és el de permetre a la comunitat resident anar d'una estança a l'altra sense mullar-se, protegits de la intempèrie: església, sala capitular, dormitori, refetor, etc. Però el claustre esdevé moltes més coses: espai litúrgic, espai paralitúrgic, espai simbòlic, espai logístic... D'aquesta qüestió ja en

parlarem més endavant. El claustre és, potser, el millor exemple d'una característica pròpia de la naturalesa del patrimoni cultural vinculat a la dimensió religiosa, com és la doble «ànima»; d'una banda, una funció espiritual, litúrgica, religiosa, i de l'altra, una dimensió purament cultural, antropològica, logística.

Quin tipus de comunitats són, les que hi viuen, les que necessiten i un claustre al cor del seu conjunt arquitectònic i se'n proveeixen? A Catalunya, històricament, tenim, amb diferent rellevància segons el territori i les èpoques històriques:

- Els conjunts catedralicis, amb el seu capítol de canonges, i en els segles moderns, usats per altres col·lectius de capellans, com ara beneficiats o comunitats de preveres, a vegades multitudinàries.
- Els monestirs d'ordes monàstics contemplatius, com ara benedictins, cistercencs, cartoixans..., tant masculins com femenins, on el claustre esdevé un espai essencial.
- Els convents de frares i germanes, mendicants, o predicadors, assistencials, o dedicats a l'ensenyament.
- Les canòniques agustinianes, molt importants, amb els seus canonges vivint en comunitat però amb acció externa al monestir de cura d'ànimes; foren suprimides totes, però, el 1592 amb una butlla del papa Climent VIII.

Evolució arquitectònica i històrica dels claustres catalans

A grans trets, i a risc de ser massa imprecís i genèric, podríem dir que els primers claustres «catalans» dels segles IX o X no tenen una materialització en què la dimensió artística o de rellevància arquitectònica sigui important. És a partir del segle XII quan els claustres es doten de galeries d'arcs sobre podis continus i amb una decoració escultòrica cada cop més profusa, especialment als capitells i als frisos.

El gran moment d'aquest fenomen a Catalunya és el tombant de 1200, quan es creen els grans claustres de Girona i Sant Cugat, per exemple, on apareixen per primer cop programes decoratius coordinats, en què s'entremesclen passatges de l'Escriptura, descripcions d'algunes activitats litúrgiques o quotidianes que tenien lloc a les galeries respectives, elements vegetals, animals estrafets, escenes al·legòriques dels mesos de l'any, elements heràldics, motius geomètrics purament decoratius, etc.

Fins i tot en equipaments on les comunitats respectives no feien un ús quotidià gaire intens de l'estructura (com ara a les catedrals de la Catalunya Vella), els claustres es van renovar completament, en època baixmedieval, com a signe visible del prestigi i de la puixança de les institucions que els promovien. En els segles següents, els claustres gòtics es veuen magnificats en forma i dimensions, però la seva decoració no sembla que tingui una coordinació directa amb els usos litúrgics. Si les comunitats

creixen, els claustres poden edificar un segon pis. En els segles moderns, els nous claustres renaixentistes i barrocs es construeixen més grans, més amples, més lluminosos i menys densos pel que fa a decoració.

Durant el segle XIX, tant el canvi notable de les dinàmiques socials, amb el pas de l'antic règim a la societat contemporània, com sobretot els diferents episodis desamortitzadors (de mitjan segle, impulsats per Juan Álvarez Mendizábal el 1836 i Pascual Madoz el 1855), o els saquejos fets durant les diferents guerres carlines, van representar un canvi radical en aquest panorama de les comunitats claustrals. En tots o gairebé tots els monestirs i convents hi va cessar la vida comunitària, ni que fos per un temps. Molts conjunts arquitectònics van desaparèixer; altres van passar a tenir altres usos comunitaris, tals com escoles o equipaments militars o hospitalaris. D'altres, la minoria, van recuperar el seu antic ús com a espai articulador d'una comunitat religiosa, bé monàstica, bé catedralícia. Uns altres van continuar formant part d'un conjunt arquitectònic amb destinació religiosa, però sense una comunitat religiosa que hi residís permanentment; van passar, per exemple, a ser seu d'una parròquia ordinària, com ara Sant Pau del Camp, a Barcelona, o bé el monestir de Santa Maria de Ripoll.

Situació actual dels claustres de titularitat eclesiàstica

Avui, els claustres que romanen de titularitat eclesiàstica tenen, bàsicament, la mateixa funció per a la qual van ser creats. En sentit estricte, els claustres que conserven la seva autenticitat funcional són aquells que mantenen el vincle amb la comunitat religiosa que utilitza el conjunt arquitectònic: els claustres de catedrals, amb el capítol de canonges que gestionen la catedral, i els claustres de monestirs on viu una comunitat monàstica, masculina o femenina, mendicant o contemplativa. En un sentit més ampli, en aquells conjunts arquitectònics avui convertits en seus de parròquies, el claustre esdevé un espai més de l'àmbit parroquial i permet mantenir, en major o menor intensitat, la naturalesa original polivalent del claustre.

En tots aquests casos, i també en aquells en què l'equipament ha mantingut un ús cultural malgrat haver perdut tot rastre d'una comunitat religiosa que l'utilitzi, els claustres esdevenen, sempre, per a tothom, un espai d'espiritualitat; més difús, menys intens, de més baixa intensitat, menys significat que en el cas d'una església, per exemple, però igualment particular, no asèptic, afavoridor de la introspecció. Aquest aspecte és molt important, perquè és percebut així tant per la comunitat que hi resideix com pel seu entorn social, que el veu com un espai que no és ni l'espai sagrat ni l'espai profà, sinó una mica de les dues coses, ni a dins ni a fora. I es converteix, doncs, com ja hem dit, en un «atri dels gentils», en un àmbit propici i ric per a tota la societat que l'envolta.

Fent un moment un parèntesi, cal dir que aquest valor «espiritual» del claustre a vegades no és del tot apreciat. Cal remarcar-lo quan es plantegen els projectes de restauració arquitectònica, perquè sovint els claustres són percebuts pels tècnics que els han de restaurar només en la seva dimensió arquitectònica-arqueològica. Però bé, aquest és tot un altre tema.

Activitats pertinents en els claustres de titularitat eclesiàstica: els valors del patrimoni

Si volem valorar, avui, quines són les activitats que es duen a terme als claustres de titularitat religiosa, i també quines són les activitats que poden ser més pertinents, no hem de perdre de vista que el claustre, com tot el patrimoni, té una força històrica que fa que les coses que hi fem a dins hagin de tenir una vinculació amb el seu esperit. L'ús del patrimoni ha d'estar d'acord amb la seva essència, mal·leable, com tota la tradició, però amb fidelitat. En qualsevol cas, és la comunitat que habita el conjunt arquitectònic qui té la capacitat de decidir quin ús es dona al claustre, què s'hi pot fer i què no s'hi pot fer.

Per poder valorar la idoneïtat de les activitats a fer, plantejant la qüestió des de la més gran globalitat, és bo d'entendre la naturalesa del patrimoni cultural de l'Església i els seus valors, que són concèntrics. Entenem que el nucli essencial del patrimoni cultural d'arrel religiosa és la seva funció litúrgica o pastoral, la seva condició d'eina per a la celebració dels sagraments. A aquest nucli fonamental l'embolcalla un primer cercle de valors, que és la seva capacitat de generar bellesa, de contribuir a unes atmosferes propícies a la reflexió o a la contemplació, individual o col·lectiva. Un segon cercle és la capacitat que té el patrimoni de mostrar-nos l'evolució de la comunitat, de ser testimoni de les seves maneres de veure el transcendent al llarg dels segles, vinculat estretament amb el tercer cercle, que és el valor de la «pell humana»: el testimoni de l'art, de la tècnica dels artistes. El quart cercle és el seu valor d'atractiu per a l'entorn social que l'envolta: primer, és un referent simbòlic, que dona identitat, que crea un vincle entre el monument i la comunitat, usuària o no del monument; després, esdevé també un «recurs» turístic i cultural que ha de posar-se adequadament al servei de l'entorn social.

A mesura que l'activitat duta a terme és més lluny del «nucli», menor és el valor cultural que l'activitat aporta a la comunitat que hi resideix o que l'utilitza. Evidentment, aquest acostament a la valoració del patrimoni per estudiar els usos dels claustres s'ha de prendre com uns marcs intuïtius, uns criteris molt genèrics que poden ser molt o poc oportuns segons les característiques concretes de cada edifici. Però sempre pot servir com a orientació.

Usos històrics del claustre

Per analitzar què passa avui als claustres que es mantenen de titularitat eclesiàstica, serà bo que ens plantejem quins usos han tingut, històricament, els claustres, més enllà de la seva funció de protegir els estadants de la intempèrie quan van d'una estança a l'altra. És una visió general, perquè depèn molt de la comunitat concreta, del seu moment històric, de l'edifici concret, etc. Farem servir el plantejament dels valors centrals del patrimoni cultural per tal de classificar aquests usos i funcions històrics.

El claustre ha funcionat com a espai litúrgic. Un dels usos litúrgics importants ha estat el ritual del lavatori dels peus cada dissabte, i especialment el Dijous Sant; és el que s'anomena, comunament, el *mandatum* («Mandatum novum do vobis...», «Us dono un manament nou: que us estimeu els uns als altres tal com jo us he estimat. Així, doncs, estimeu-vos els uns als altres», Joan 13,34). L'exercici d'aquest acte acaba donant, molt sovint, el nom a la galeria del claustre on es fa, que sol ser la que toca a l'església. La galeria pot tenir adossat a la paret un banc continu, que llavors també serveix per a altres activitats, com llegir, reposar, etc. L'inici de la vetlla pasqual pot tenir lloc, també, al claustre. L'acte litúrgic més important de l'any comença amb l'encesa del foc, la benedicció, i l'encesa del ciri pasqual, que llavors entrarà cap a l'església, que és a les fosques, portat pel diaca, amb la comunitat al darrere. El ciri és el símbol del Crist ressuscitat, que, gloriós, venç la tenebra de la mort. En l'època baixmedieval, la litúrgia es va fent més complexa, i pot tenir funcions «estacionals»; així, durant el mateix acte litúrgic, es va canviant d'ubicació, i pot passar pel claustre. El claustre també pot acollir, directament, una processió o un viacrucis, en què el claustre pot substituir el carrer com a espai per deambular.

En època gòtica apareix un fenomen molt potent, en el terreny urbà, que és la presència de capelles de devoció particular dins les esglésies. Famílies nobles, gremis d'oficis, confraries religioses, etc. volen tenir, dins l'església gran, un espai privat. Les catedrals i les grans esglésies gòtiques s'omplen de capelles laterals; i quan l'espai s'esgota, aquestes capelles omplen els claustres associats, bàsicament a les catedrals. Tota aquesta nova dinàmica religiosa acaba generant nous àmbits arquitectònics i també un nou col·lectiu de religiosos: els beneficiats, que són els encarregats de celebrar els sacraments i altres actes en aquestes capelles «privades». El claustre esdevé, així, un espai on també hi ha activitat eucarística, puntual o freqüent.

Aquesta dinàmica de més diversitat i complexitat litúrgiques que avança en els segles baixmedievals porta també a la creació d'activitats a cavall de la litúrgia i el teatre, que neixen amb l'objectiu de fer més entenedores les funcions litúrgiques i els oficis de l'Església, amb diferents temàtiques: vides de sants, cicles de la vida de Crist, de Maria...

Alguns d'aquests actes es duïen a terme als claustres. La gran majoria foren suprimits amb la Contrareforma, amb la voluntat d'estandarditzar els actes i fugir d'activitats que podien haver quedat molt allunyades de la seva voluntat inicial. Uns quants d'aquests actes han arribat als nostres dies, o bé s'han tornat a organitzar: el cant de la Sibil·la, els pastorets, el misteri de la Selva del Camp, les passions...

Altres usos paralitúrgics dels claustres serien la seva utilització com a cementiri, per exemple, o bé la instal·lació de «l'ou com balla», una curiosa tradició, més cultural que religiosa, que consisteix a col·locar un ou buit sobre el rajolí vertical d'una font, per Corpus, en què la font vindria a simbolitzar el baptisme i l'ou, la resurrecció de Crist; el conjunt acabaria formant una mena de custòdia, amb l'ou representant l'hòstia consagrada.

El claustre esdevé també un espai simbòlic. Per a la comunitat que hi viu, sobretot en l'àmbit monàstic, el jardí del claustre esdevé el *paradisum*, un microcosmos on l'ordre formal, l'espai tancat, net, ordenat, ens trasllada a l'ordre diví. També de cara a l'exterior, sobretot en els conjunts catedralicis, el claustre esdevé un espai de prestigi, de rellevància social, on regna el *decorum*, la bellesa a través dels capitells, els jardins, l'aigua, la calma.

Finalment, i amb un pes molt rellevant en el conjunt de les seves funcions, el claustre esdevé un espai logístic al servei de la comunitat. Sobretot en les comunitats contemplatives, el claustre és un espai obert però dins el clos monàstic. Serveix, com hem dit, per anar d'una estança a l'altra sense mullar-se; però permet també activitats com llegir, meditar, prendre el sol, tallar-se els cabells, passejar... L'interior, d'altra banda, pot utilitzar-se també com a hort, com a hort de plantes medicinals, o com a cisterna, per exemple. En el cas del monestir de Santa Maria de Pedralbes, al claustre també s'hi construeixen petites cel·les individuals per a la meditació i el repòs de les monges que hi habiten.

Totes aquestes funcions continuen, avui, ben vives. A aquestes funcions clàssiques, avui n'hi hauríem d'afegir dues: l'activitat cultural al servei de la comunitat en sentit ampli, i la visita cultural per conèixer el monument.

Activitats que es desenvolupen actualment als claustres de titularitat eclesiàstica

Per descriure quines són les activitats concretes que es fan avui als claustres de titularitat eclesiàstica, farem servir el mateix esquema dels usos històrics. La llista de cap manera serà exhaustiva, però sí que crec que serà representativa.



Fig. 1. Divendres de Pensament, activitat al claustre de la catedral de Solsona, 2021. (Font: Bisbat de Solsona)

Si parlem d'activitats litúrgiques, veurem que la utilització del claustre durant la vetlla pasqual és generalitzada. S'empra, per exemple, a les catedrals de Barcelona o de Girona. També en aquestes catedrals hi ha celebracions eucarístiques en dies concrets, amb motiu de la dedicació d'algunes de les seves capelles particulars situades al claustre. Així, a Girona fan una missa i un repartiment de plantes medicinals per la festivitat de la Mare de Déu de Bell Ull, i a la catedral de Barcelona fan missa i res per la Mare de Déu de Lurdes. També hi beneeixen les roses per Santa Rita.

Altres accions litúrgiques són la processó mensual dedicada a la Mare de Déu de la Cinta, al claustre de Tarragona, o el viacrucis al claustre de Santa Maria de l'Estany.

És superior el nombre d'activitats paralitúrgiques que tenen el claustre com a escenari. Podem trobar-hi les ofrenes florals a sant Marc, a la catedral de Barcelona; «l'ou com balla» en molts indrets, com ara la catedral de Tarragona, la catedral de Solsona, la seu de Manresa... De la idea dels drames litúrgics avui en queda un seguit de representacions teatrals vinculades a l'Església, com ara el *Retaule de Sant Ermengol*, a la Seu d'Urgell, o la representació espaiada de la llegenda de la trobada de la Mare de Déu del Claustre, a Solsona. Els drames litúrgics foren puntualment represos al monestir de Santa Maria de l'Estany, amb partitures pròpies, del segle XIII, entre els quals el de l'Assumpció o el de les Tres Maries.

La presència dels Reis de l'Orient, a Ripoll, a l'Estany o a Sant Cugat del Vallès, és també una activitat propera a la vida religiosa de la comunitat, així com el muntatge del pessebre, per Nadal, en diferents llocs, entre els quals el claustre de la catedral de Barcelona.

Un aspecte de molt difícil classificació, però molt notable, és la utilització com a «hospital de campanya» del claustre de Santa Anna, a la ciutat de Barcelona, on s'ha desenvolupat un espai d'acollida per a persones sense sostre.

Com dèiem en un inici, aprofitant aquesta aportació sobre el claustre com a àmbit d'espiritualitat de «baixa intensitat», són moltes les activitats culturals que es fan als claustres, perquè la ubicació ajudi a la rellevància i a la qualitat de l'activitat cultural que s'hi desenvolupa. Unes quantes d'aquestes activitats estan orientades cap al patrimoni. Així, el claustre de la catedral de Vic acollí una gran instal·lació escultòrica de l'artista contemporani Ernest Altés, on aquest dotava d'una nova pell de ferro tota la circumval·lació del claustre. A Solsona s'hi han fet exposicions del bestiar festiu i dels gegants de la ciutat; claustres com el de la catedral de Girona o el del monestir de Banyoles s'afegeixen a les dinàmiques externes del Temps de Flors; s'hi han organitzat presentacions de projectes culturals, com ara l'agenda d'activitats culturals de 2022, al claustre de la catedral de Girona, o el projecte «Cases d'Oliba», al claustre del monestir de Sant Joan de les Abadesses, o el cicle commemoratiu del mil·lenari del monestir de Sant Daniel de Girona, al seu claustre.



Fig. 2. Visita nocturna amb espelmes al claustre de Santa Maria de l'Estany, 2022. (Font: Bisbat de Vic)



Fig. 3

També tenen lloc als claustres diferents cicles de conferències, com al claustre de Solsona (Divendres de Pensament) o de Sant Llorenç de Morunys. Poden servir també com a aula didàctica dels museus annexos, com és el cas dels claustres de la catedral d'Urgell o de Sant Llorenç de Morunys.

Hi ha alguna institució que, en el marc d'alguna iniciativa cultural, hi celebra algun àpat puntual, com és el cas del monestir de les Avellanes.



Fig. 4



Fig. 5

Al monestir de Ripoll hi han fet espectacles de diables, i també han acollit una instal·lació artística basada en la llum, en el marc del Festival Lluèrnia de la ciutat d'Olot.

Tots els claustres, sense excepció, duen a terme visites guiades puntuals per mostrar el seu valor patrimonial i històric. En algun d'aquests casos, agafant exemples recents, s'hi han fet visites amb valor afegit: visites teatralitzades, a Sant Daniel de Girona; visites nocturnes amb espelmes, al monestir de l'Estany, o visites per a invidents, al claustre del monestir de Ripoll.

El claustre esdevé un escenari fantàstic per a la música, sobretot a l'estiu, quan la simple estada en un claustre al capvespre ja és un plaer en si mateixa. Es fan dotzenes de concerts arreu dels claustres; podem remarcar els del monestir de Vallbona de les Monges, en el cicle La Pedra Parla, organitzat per l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural i la comunitat de benedictines, o els concerts a Sant Daniel, fruit de les estades de col·lectius musicals a l'hostatgeria del monestir.

Els claustres també participen en cicles organitzats pel territori, com és el cas del claustre de la catedral d'Urgell en el si del Festival de Música Antiga dels Pirineus, o bé el Festival Internacional de Música de Ripoll, celebrat al monestir.

Fig. 3. Presentació de l'Agenda Catalonia Sacra 2022 al claustre de la catedral de Girona. (Font: arxiu Catalonia Sacra)

Fig. 4. Sopar medieval al claustre del monestir de les Avellanes, 2022. (Font: monestir de les Avellanes)

Fig. 5. Visita guiada a la galeria romànica del claustre del monestir de Ripoll, 2023. (Font: arxiu Catalonia Sacra)



Fig. 6. Notícia de l'exposició de la imatgeria festiva de Solsona al claustre de la catedral, durant la pandèmia de covid-19, 2020. (Font: 'Regió 7')



Fig. 7. Acció del festival Girona Temps de Flors al claustre del monestir de Sant Daniel, 2019. (Font: arxiu del monestir de Sant Daniel de Girona)



Fig. 8



Fig. 9

Conclusió

En definitiva, els claustres esdevenen escenaris òptims per contribuir, des de l'Església, a la riquesa cultural de la societat sencera, perquè no tenen les necessàries servituds que presenten altres espais religiosos, com les esglésies, però segueixen aportant una riquesa afegida a les activitats que s'hi desenvolupen. En tot cas, aquesta polivalència no hauria de servir per entendre que en un claustre s'hi pot fer qualsevol cosa; tots els espais tenen una dignitat i un esperit, i cal lluitar per conservar-los.

Fig. 8. Concert del Festival de Música Antiga dels Pirineus (FeMAP), al claustre de la catedral d'Urgell, 2015. (Font: FeMAP)

Fig. 9. Visita interactiva per a persones invidents al claustre del monestir de Ripoll, 2022. (Font: arxiu Catalonia Sacra)



Experiències d'espiritualitat i cultura dins dels claustrs gestionats per l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural

Maria Assumpta Esquís Serra | Coordinadora tècnica de l'Àrea de Monuments i Jaciments de l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural

Resum

S'exposen la missió, els objectius i les línies estratègiques de l'Àrea de Monuments i Jaciments de l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural, en particular respecte dels claustrs que gestiona en set monestirs bastits entre el segle x i el xvii. Es descriuen les activitats que s'organitzen o que s'acullen als espais claustrals, de caràcter educatiu o familiar, visites guiades i temàtiques, visites teatralitzades, concerts, exposicions, casaments i enregistraments de diversa mena. S'emfasitzen aquelles activitats que comporten pràctiques vinculades amb l'espiritualitat del lloc, i es descriuen alguns exemples de les que s'han dut a terme durant els darrers anys a l'antic monestir benedictí de Sant Pere de Rodes, per mitjà de la música i el cant, i a l'antiga cartoixa d'Escaladei, per mitjà de jornades silencioses, audició de música sagrada i una visita teatralitzada singular.

Paraules clau: *activitats culturals, claustrs, contemplació, música, meditació, poesia.*

Abans d'entrar en matèria, escau presentar l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural i el seu àmbit d'actuació. Després explicarem la missió, els objectius i les línies estratègiques de l'Àrea de Monuments i Jaciments, i ens centrarem en aquells que tenen claustrs. Tractarem amb més detall de les activitats que organitzem als espais claustrals del monestir de Sant Pere de Rodes i de la cartoixa d'Escaladei, i acabarem amb algunes reflexions derivades de l'experiència assolida en els darrers anys de gestió.

L'Agència Catalana del Patrimoni Cultural és una entitat de dret públic amb personalitat jurídica pròpia, creada l'1 de gener de 2014, que té per missió gestionar el patrimoni cultural propietat de la Generalitat de Catalunya amb criteris d'integritat, sostenibilitat i eficiència. L'Agència té adscrits trenta-vuit monuments i jaciments, a més dels equipaments culturals següents: Museu d'Arqueologia de Catalunya, a Barcelona; Museu Nacional Arqueològic de Tarragona; Museu Nacional de la Ciència i la Tècnica de Catalunya, a Terrassa; Museu d'Història de Catalunya, a Barcelona; Museu d'Art de Girona, i Centre de Restauració de Béns Mobles de Catalunya.



Fig. 1. Mapa de situació dels monuments gestionats per l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural.
(Font: Agència Catalana del Patrimoni Cultural)

L'Àrea de Monuments i Jaciments de l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural gestiona dinou elements patrimonials, tots propietat de la Generalitat de Catalunya: onze monuments, quatre cases museu, tres jaciments arqueològics i un conjunt rupestre. Dins d'aquests onze monuments hi ha set grans monestirs: el monestir de Sant Pere de Rodes, a l'Alt Empordà; la canònica de Santa Maria de Vilabertran, a l'Alt Empordà; la col·legiata de Sant Vicenç de Cardona, al Bages; el Reial Monestir de Santes Creus, a l'Alt Camp; el convent de Sant Bartomeu de Bellpuig, a l'Urgell; la cartoixa d'Escaladei, al Priorat, i el castell monestir d'Escornalbou, al Baix Camp.

Missió i valors de l'Àrea de Monuments i Jaciments

La missió de l'Àrea de Monuments i Jaciments és donar a conèixer aquest conjunt de béns patrimonials a la ciutadania, la seva vàlua històrica i artística, a més de preservar aquest patrimoni per a generacions futures. L'Àrea de Monuments i Jaciments es guia pels valors o principis següents: llegat històric; responsabilitat ambiental, social i econòmica; turisme sostenible i espiritualitat.

El compromís de responsabilitat social, econòmica i ambiental té com a objectiu que sigui sostenible i eficient. A més a més, es vetlla per l'accessibilitat, que no és fàcil en aquests monuments, i no es pot aconseguir a tot arreu, però es procura facilitar-la a totes les persones que tenen problemes funcionals.

El llegat històric no sols s'ha de transmetre, sinó que s'ha de presentar a la societat d'una manera amena, agradable, que sigui fàcil, i amb una visió inclusiva de gènere, que anem focalitzant de mica en mica.

Es vetlla perquè el turisme que rebem sigui sostenible. En el cas dels espais claustrals, no sols se'n vol preservar el patrimoni físic, arquitectònic i de jardineria, sinó el seu ambient i el silenci en algunes activitats, perquè la massificació s'hi oposa. Realçar l'espiritualitat és un repte que s'ha pogut començar a desenvolupar clarament a la cartoixa d'Escaladei.

Línies estratègiques de l'Àrea de Monuments i Jaciments

En primer lloc, hi trobem la recerca, que guia totes les intervencions de conservació i restauració que l'Àrea duu a terme. La importància de la restauració varia segons els monuments, però en alguns ha estat decisiva. Gràcies a la restauració, la cartoixa d'Escaladei ha passat de ser una runa salvatge a recuperar tota la zona cenobítica: el refector, el claustre menor, la sala capitular, el capítol dels llecs, etc. Recentment se n'ha restaurat també el claustre nord. Una altra línia estratègica és la vinculació amb el territori, que es manifesta per mitjà d'estratègies de col·laboració amb entitats locals, públiques i privades. Es pretén incrementar aquesta relació i fluïdesa, per poder donar un ús social adequat a aquests espais, que són de tota la ciutadania, de tothom, de tota la humanitat.

La tercera línia és la dinamització cultural, és a dir, elaborar programes culturals i també promoure programes educatius, perquè pensem que els infants són el futur i, per tant, cal posar aquesta llavor perquè es valori el patrimoni en tot el sentit ampli. Cal promoure aquest diàleg entre patrimoni, història, art, música, arts escèniques i, segons en quin lloc, també l'espiritualitat. Aquestes jornades han de servir perquè entenguem millor com aplicar el valor de l'espiritualitat als espais claustrals.

Finalment, es posa molt d'èmfasi en l'experiència de la visita. No sols cal posar el coneixement a l'abast dels visitants, a través de llenguatges assequibles a diferents públics, sinó que es vol aconseguir que el visitant dels monuments tingui una experiència positiva, que surti diferent de quan hi ha entrat, sigui pel coneixement, sigui per l'energia que hi ha a l'espai, sigui per les activitats que s'hi promouen.

Activitats als espais claustrals

Les activitats socials i culturals que acullen els espais claustrals gestionats per l'Àrea de Monuments i Jaciments són molt diverses. Abasten activitats educatives i familiars, visites guiades i temàtiques, visites teatralitzades, concerts, exposicions, casaments i enregistraments de diversa mena.

Aquesta diversitat és inevitable, en tant que es tracta d'un patrimoni públic, molt preuat per la nostra societat, que rep múltiples propostes i demandes. Tot seguit s'exposen breument les característiques d'aquestes activitats.

1. Activitats educatives

Es considera prioritari facilitar l'accés de la població escolar als monuments i jaciments. El programa «Argonautes» paga el transport en autobús perquè els escolars puguin arribar als monuments, i prioritza les escoles d'alta complexitat. L'Agència dona aquest suport, que abans oferiren els consells comarcals. Es té molt present la millora continuada de l'oferta educativa, és a dir, es van replantejant les activitats amb l'ajut d'empreses externes. A la zona de Tarragona, és l'empresa Iber, i a l'Alt Empordà, l'empresa EducArt, els qui ofereixen activitats que abasten totes les edats.

També s'organitzen activitats familiars en què mares, pares i mainada puguin confluïr en un mateix espai i s'ho passin molt bé.



Fig. 2. Activitat guiada per l'Eduard Toda al castell d'Escornalbou. (Font: Agència Catalana del Patrimoni Cultural – Mateu Salvat)



Fig. 3. Activitat artística al claustre de Sant Bartomeu de Bellpuig: Coses de Nines, 16 de juliol de 2016. (Font: Agència Catalana del Patrimoni Cultural – Forman Brothers – Daniel Bernal)

2. Visites teatralitzades

Les persones visitants acompanyen un personatge relacionat amb alguna història del monestir, per fer-ho més amè i tenir una experiència diferent en la visita guiada. Un exemple és *Reflexions d'un pare cartoixà*, que s'explica més endavant, o *De la Xina a Escornalbou*, a partir d'Eduard Toda, que era el propietari i restaurador del castell monestir d'Escornalbou. Es caracteritza una persona d'Eduard Toda, que fa d'amfitrió, i explica als visitants per a què servia cada estança, quins eren els seus objectius, una mica la seva vida... D'aquesta manera, es comuniquen millor els usos que va tenir aquest castell monestir en una època concreta.

3. Visites temàtiques

Tenen la voluntat de posar en relleu algun aspecte concret del monestir. Per exemple, al Reial Monestir de Santes Creus s'ofereix una visita que es diu *Dones. Mares, abadeses i esposes*, perquè hi ha múltiples tombes de dones, en la qual s'explica com és que aquestes tombes són allà, i les raons per les quals les despulles de les reines hi van anar a parar.

L'altra visita temàtica és la que s'ofereix a les tombes reials del Reial Monestir de Santes Creus, que inclou la del rei Pere el Gran, la de Jaume II el Just i la de Blanca d'Anjou. A la tomba del rei Pere es va fer un gran treball de recerca arqueològica, l'any 2010: es va obrir, perquè no estava espoliada, i es va poder analitzar i estudiar, fet que va permetre saber, entre altres coses, de què va morir el rei, i així es va dotar de més contingut la visita temàtica.



Fig. 4. Visita temàtica al claustre de la Canònica de Santa Maria de Vilabertran. Noces dels reis Blanca i Jaume I. (Font: Agència Catalana del Patrimoni Cultural – Roger Lleixa)

4. Concerts

Se cedeixen aquests espais perquè tenen molt bona acústica per fer-hi concerts. Per exemple, a la canònica de Santa Maria de Vilabertran, hi té lloc la Schubertiada, que es fa dins de l'església, o un concert de Lúcia Pujol, que va acabar cantant descalça dins del claustre.

5. Exposicions

Podem esmentar, per exemple, una exposició de pintura feta amb vi del Priorat a la cartoixa d'Escaladei.

6. Casaments

Es lloguen aquests espais per fer-hi casaments, amb unes tarifes públiques.

7. Enregistraments

Es reben moltes demandes per fer-hi anuncis publicitaris. Abans d'atorgar permisos, es procura que siguin respectuosos amb els valors del monestir, però no sempre és fàcil de valorar. De vegades també s'han llogat per rodar-hi pel·lícules, com *El monje*, al Reial Monestir de Santes Creus, o programes, com *Batalla monumental*, que ha tingut episodis al castell de Miravet, a la cartoixa d'Escaladei i al conjunt monumental de Sant Pere de Rodes. Un altre exemple seria el programa *Tot es mou* de TV3, que va enregistrar el seu programa mil al monestir de Sant Pere de Rodes, perquè enguany celebrem el mil·lenari de la consagració de la seva església.

Tot seguit se n'exposen alguns exemples amb més detall.

Conjunt monumental de Sant Pere de Rodes: música i espiritualitat

Aquest conjunt monumental inclou el gran monestir de Sant Pere de Rodes, el castell de Sant Salvador de Verdera i el poble medieval de Santa Creu, amb la seva església. Conté uns valors patrimonials i històrics únics, i permet mostrar tres elements de la societat feudal fossilitzats, per dir-ho així, després del seu abandó, que són propietat de la Generalitat de Catalunya des de 1989. Rep uns noranta mil visitants a l'any i és un dels espais més visitats del parc natural del Cap de Creus, a l'Alt Empordà.

1. El cicle de música medieval

El cicle de música medieval que s'ofereix al monestir de Sant Pere de Rodes va néixer el 2018, sota el guiatge d'Antoni Madueño, etnomusicòleg i artista, que ajuda a viure la música medieval no sols en la seva vessant artística, sinó també de recerca i ajudant a viure'n els valors espirituals. Des d'aleshores, cada estiu, juliol i agost, aquest artista ofereix repertoris medievals al claustre, a l'església i en diferents estances del monestir, tocant i cantant, amb instruments musicals recreats seguint els models que apareixen representats en la famosa Bíblia de Rodes, del segle XI.

2. Tallers de polifonia

Els participants recreen l'atmosfera medieval a partir de l'experiència sonora polifònica. Arran de l'interès creixent en les interpretacions de peces medievals, any rere any, va sorgir la idea de fer un taller polifònic. En reproduïm l'opinió d'un participant:



Fig. 5. Taller de música medieval al claustre del monestir de Sant Pere de Rodes. Construcció d'instruments adormits per Antoni Madueño, 2018. (Font: Agència Catalana del Patrimoni Cultural)

Tota aquesta gent que ve aquí, que escolta, que comença a assajar, comencen a sentir aquest bordó en aquests espais, com sona i què passa, entre tu, aquests espais i el so. Llavors vam començar amb aquest taller de polifonies primitives i cants trobadorescos, que de veritat és una experiència per viure [...] no cal saber cantar, vas allà i t'hi passes tot el matí, amb ell, ajudat pel grup L'Incantari, format per Arturo Palomares i Lucía Samitier; qui porta la veu és n'Antoni Madueño... I es fan diferents veus i bordons, i es va aprenent a cantar una mica de cant gregorià, i s'acaba a les sis de la tarda, fent un concert de tot el que s'ha après al llarg del dia. Sincerament, és una gran descoberta personal [...] el fet de despertar la teva pròpia veu interior dins d'aquestes parets venerables, seguint unes persones que saben molt bé el que fan, suposa una vivència interior transformadora, que vehicula valors espirituals.

3. En la consagració del temple: evocació de Sant Pere de Rodes

Es tracta d'una creació artística amb motiu de la celebració del mil·lenari de la consagració de l'església de Sant Pere de Rodes (1022-2022), en què se cedí el protagonisme a les corals i un grup d'havaneres de les poblacions del Cap de Creus.

Atès queenguany és el mil·lenari de la consagració de l'església del monestir, aquesta activitat vol ajudar a recuperar el coneixement del que passava als monestirs medievals. Una recerca efectuada l'any 2013 va demostrar que es feia un pelegrinatge, amb una butlla d'un papa que donava indulgència plenària als pelegrins. La idea fou organitzar-ho de manera laica, i des dels nou pobles del Cap de Creus pujar-hi a peu. Així, des de 2013 s'organitzen aquests pelegrinatges, que van començar un any sant. Un any sant és quan Santa Creu, que és el 3 de maig, s'escau en divendres; llavors, el diumenge —que ja s'ha instaurat que sigui el primer diumenge de maig, Dia de la Mare—, s'organitza la pujada a Sant Pere de Rodes.

Un dels anys sants, va semblar adient convocar totes les corals del Cap de Creus, per veure quanta gent es podia aplegar. Es va fer un concert meravellós perquè hi havia persones de noranta anys, algunes àvies magnífiques, que des que tenien cinquanta anys no havien tornat a pujar més al monestir. Per tant, no sols va ser un acte cultural, sinó una experiència amorosa, de sentir, de comunió, altra vegada, dins d'unes parets carregades d'història.

Aprofitant la trobada amb les corals i els contactes que s'havien fet prèviament, es va encarregar a Antoni Madueño la preparació d'un espectacle, de gran format, per commemorar aquest mil·lenari. Es va cedir el protagonisme a les corals del Cap de Creus i a un grup d'havaneres, i es va oferir als cantaires l'oportunitat d'experimentar les polifonies sagrades, registrades al full d'un antífoniari del segle XIV, originari del mateix monestir, per tornar a fer sonar aquells antics cants, emmudits des de feia segles, dins del mateix edifici on havien sonat per primera vegada.

L'espectacle es va desenvolupar al capvespre. Després de la presentació, es va demanar als participants que es posessin en filera per entrar al claustre en silenci. Allà van trobar-hi una persona a cada arcada, vestida de negre, fent un bordó; després, l'Arturo i la Lucía de L'Incantari, situats al bell mig del claustre, van cantar les antigues polifonies sagrades. Tot seguit es va anar cap al celler, on es va poder sentir un batec de cor molt fort. El recorregut va acabar, dins de l'església, amb una altra sèrie de polifonies. L'espai claustral va permetre articular aquest recorregut, escoltant i sentint els cants a les fosques, en silenci complet. Va ser un espectacle preciós; tothom en va sortir molt content i amb ganes de compartir-ho.

La cartoixa d'Escaladei. Els valors actuals del silenci cartoixà

Poca gent sap on és la cartoixa d'Escaladei, perquè els seus fundadors van escollir un indret amagat, arraulit sota de Montsant —un topònim que ja evoca la importància dels valors espirituals d'aquest lloc—, motiu pel qual és relativament poc coneguda. Fundada el 1194, Escaladei va ser la primera cartoixa de la península Ibèrica, i fou la casa mare de totes les fundacions cartoixanes posteriors als regnes hispànics. Des de 1989 és propietat de la Generalitat de Catalunya; hi ha un punt d'informació de Turisme de Catalunya. Es troba al municipi de la Morera de Montsant, a la comarca del Priorat, un topònim que recorda el domini territorial del prior de la cartoixa. Rep unes trenta-quatre mil visites a l'any, el 70 % de les quals són de Catalunya.

Entre 2010 i 2013 se'n va restaurar la zona cenobítica i el petit claustre interior. L'any 2021 es va impulsar la restauració parcial del claustre major, tal com exposa un altre article, i ara s'impulsa la restauració de l'església.

Fa uns anys, es va elaborar un projecte d'interpretació molt atractiu, dirigit per Ignasi Cristià i *partners*, que és d'esperar que s'executi en un futur. El projecte es concretaria en tres àmbits: el primer, on s'exposarien els vincles de la cartoixa amb el seu extens territori, que desbordava el Priorat històric; el segon, que tractaria de la vida de la cartoixa d'Escaladei, pròpiament, des de la seva fundació al segle XII fins a la tràgica destrucció al segle XIX, i el tercer, que abordaria l'experiència espiritual de la vida cartoixana.

El text següent, d'un excartoixà, evoca molt bé l'ambient interior de la cartoixa:

Al desert de la Cartoixa hi regna el silenci. Un silenci que t'abraça i t'embolcalla per fora i per dins. Un silenci sempre verge, immaculat, mai no tocat per cap so estrany ni vulgar. El silenci és la música callada de la Cartoixa. El claustre només el solquen el cant dels ocells, l'oreig del ventijol i el murmurí de l'aigua d'una font o de la pluja que ve del cel. I sempre el silenci. Només el silenci. El silenci que abrusa la flama del cor del cartoixà. (Capellades, 2025, 13)

La llegenda de la cartoixa explica com es va escollir l'emplaçament d'aquest desert cartoixà: hi havia un pastor que sempre que s'asseia, o descansava sota un pi o dormia, somiava que hi havia una escala al Montsant, zona eremítica des de feia segles, que pujava cap al cel, per on pujaven i baixaven àngels, i en explicar-ho als monjos cartoixans que buscaven un espai on establir la cartoixa, després de la conquesta cristiana de l'emirat de Siurana, van interpretar que el somni recurrent d'aquest pastor era el signe que havia de ser aquest el lloc. I aquí es va fundar la cartoixa, que va començar amb cinc cel·les.

Des de 2013 la cartoixa d'Escaladei ha acollit un ampli programa d'activitats culturals, centrat en el territori i en els valors de l'espiritualitat, que s'exposa tot seguit.

1. Jornades de Natura i Espiritualitat

Es van iniciar el 2010, amb un format limitat a una tarda, que proposava una conferència i una meditació guiada, dirigida per Míriam Subirana. Vista la bona acollida, més endavant es va allargar a tot el dia, cosa que justificava el desplaçament de persones d'arreu de Catalunya. Gradualment, les estones de silenci van anar-hi guanyant protagonisme, fins a esdevenir una experiència immersiva silenciosa.

El 2013 va començar a col·laborar-hi Josep Maria Mallarach, amb un format que cerca la comunió amb la natura, per mitjà de l'espiritualitat i el silenci. Al matí s'oferia una passejada contemplativa per alguns dels corriols per on havien caminat els cartoixans antany, cap a dalt a la Pietat i la font Pregona, sempre en silenci. Les persones participants sortien d'una en una, amb un espai d'uns pocs metres entre una i altra, per afavorir el manteniment del silenci. En alguns punts ben triats, es facilitaven unes lectures a tots els assistents, fossin d'autors cartoixans o d'espiritualitat contemplativa; en definitiva, dels valors que es proposava recuperar per estar en comunió amb la nostra pròpia natura. Com que aquesta part durava tot el matí, aquells participants que no podien caminar tanta estona es quedaven a la cartoixa i feien una pràctica alternativa: passejar pels espais interiors, a l'aire lliure, també en silenci i meditant els mateixos textos.

Al migdia, tots plegats accedíem al refetor per dinar, en silenci; agraïem els aliments, i es valorava l'espai, el dia que es viu, prenent consciència plena del present. Després de dinar, sense trencar el silenci, els participants es desplaçaven a la sala capitular, on se'ls oferien una audició de cants sagrats, separats per pauses silencioses d'una durada que augmentava gradualment, per ajudar a endinsar-se en el silenci, per reconnectar més endins, i ajudar a descobrir que recuperant el vincle amb la pròpia interioritat es pot accedir a una vivència més plena i unificada de la realitat.



Fig. 6. XIII Jornada Natura i Espiritualitat, cercle de cloenda a l'antic claustre dels Rosers, cartoixa d'Escaladei, 2018. (Font: Agència Catalana del Patrimoni Cultural)

A continuació, a les galeries del claustre del Record, o menor, es feia una pràctica de circumval·lació caminant molt lentament en silenci, sentint la remor del brollador central. Alguna vegada es va pujar, més tard, al mirador de la cel·la restaurada, per fer una darrera pràctica de contemplació silenciosa davant dels jardins.

La jornada s'acabava fent un gran cercle al centre de l'antic claustre dels Rosers, cantant a l'uníson «amén». Aleshores es trencava el silenci i qui volia compartia el que havia viscut i sentit al llarg del dia. Per a moltes persones, la vivència d'una jornada viscuda conscientment en un silenci compartit és una descoberta transformadora.

Organitzar una jornada amb aquest format a la cartoixa d'Escaladei és complex, perquè la cartoixa continua oberta a altres visitants que no participen en la jornada. Això vol dir que les persones que hi treballen han d'estar molt atentes, i cal personal de reforç, per anar informant tothom qui entra de l'activitat que es duu a terme, per avisar les persones que només fan la visita que respectin el silenci de les altres persones, o que no accedeixin a espais en determinats moments (per exemple, els visitants no poden entrar al refetor o a la sala capitular quan el grup de la jornada hi és). No és fàcil compatibilitzar-ho tot, requereix un esforç considerable, però les valoracions dels participants han estat sempre molt positives, i és molt gratificant veure els ulls brillants, plorosos de joia, que tenen moltes persones a l'acabament. Entre l'any 2010 i el 2019 es van organitzar a la cartoixa d'Escaladei tretze jornades de Natura i Espiritualitat, sigui una o dues a l'any. Es procura que tot conflueixi harmònicament, perquè sigui més viscut, més transformador.



Fig. 7. Visita teatralitzada 'Reflexions d'un pare cartoixà a Montsant', al claustre menor de la Cartoixa d'Escaladei. (Font: Agència Catalana del Patrimoni Cultural – Jordi Play)

2. Visita teatralitzada: 'Reflexions d'un pare cartoixà a Montsant'

Una altra proposta transformadora és la visita teatralitzada anomenada *Reflexions d'un pare cartoixà a Montsant*. Es caracteritza una persona, que viu allà mateix i que sembla un cartoixà de veritat, vestit amb l'hàbit blanc propi de l'orde. Aquesta activitat s'ofereix al capvespre; l'actitud del «pare cartoixà» i el silenci ambiental conviden al recolliment. Ell s'atura en llocs estratègics i llegeix alguns fragments de textos de sant Bru (fundador de l'orde cartoixà) als seus deixebles, i dels estatuts de l'orde cartoixà. Planteja reflexions com ara «per què aquests estatuts continuen vigents en l'actualitat, després de tants de segles?» o «per què teniu por del silenci?». I, d'aquesta manera, convida a la introspecció durant la passejada pel camí dels frares, que acaba a dalt, a la Mantral, quan ja és gairebé fosc del tot. En acabar, es pot veure com afloren somriures i unes cares agraïdes i contentes per l'experiència viscuda.

3. Passejada espiritual per la cartoixa escoltant música de Johann Sebastian Bach

Com que l'any 2020 no es va poder fer ni organitzar cap activitat i el 2021 encara perduraven les restriccions postcovid, junt amb el grup ReBla'T, que ha participat en tots els concerts programats a la cartoixa d'Escaladei des de 2014, es va impulsar una activitat que uneix l'espiritualitat de l'espai amb l'espiritualitat de la música a través de tres concerts simultanis que es gaudien entre passejades. Es van programar en dos anys: tres suites el 2021 i tres més el 2022.

L'espiritualitat de la música de Johann Sebastian Bach és un fet ben conegut, una motivació i una genialitat, car era un compositor que escrivia la música per a Déu. La proposta que es va oferir és sentir aquestes tres suites en directe, amb un sol instrument —un violoncel— en tres espais claustrals de la cartoixa Escaladei: el claustre menor, la galeria recuperada del claustre major i el claustret de la cel·la restaurada.



Fig. 8. Concert a la galeria del claustre major de la cartoixa d'Escaladei, durant una passejada espiritual amb música de J. S. Bach. (Font: Agència Catalana del Patrimoni Cultural)

El primer any es va agrupar els participants —un centenar de persones— en grups d'una trentena, en tres espais, i se'ls convidà a entrar en silenci, amb consciència en el caminar i seguint el seu guia. Quan acabava la interpretació de la suite, se'ls demanava que no piquessin de mans, per mantenir el silenci absolut. L'any 2021 es va aconseguir i l'experiència va ser molt intensa i profunda; tothom en va quedar molt content.

El 2022, es van fer també tres grups, van tocar les altres tres suites; tothom va acabar davant del portal de l'Ave Maria, els tres músics tocant una peça, i tothom va poder picar de mans. Aquesta vegada, però, eren més de cent cinquanta persones i ja no es va poder mantenir el silenci. El concert pot ser molt bonic, però l'element transformador, energètic i espiritual, es va esvaïr per manca de silenci. La gent parlava mentre es desplaçava d'un espai a l'altre; s'ha d'avaluar i mirar com cal procedir per restablir el clima de silenci. S'ha volgut exposar aquest fet per remarcar que aquesta mena d'activitats han de fer-se amb grups més reduïts.

Com que l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural és un organisme de la Generalitat de Catalunya, ha d'estar oberta a tota la societat. Ara bé, cal trobar els formats, els espais i els temps, així com el nombre de persones adient per poder oferir i generar experiències de més qualitat, vivències més transformadores. En aquests espais claustrals, això suposa realçar dos valors essencials: l'espiritualitat i el silenci. Els gestors han d'anar veient com introdueixen, de mica en mica, aquestes pràctiques silencioses en les activitats que ofereixen en aquests monuments.

Referències bibliogràfiques

CAPELLADES RÀFOLS, Marcel (2015). *El gran silenci*. Lleida, Pagès Editors.



Activitats ofertes al claustre del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes

Gemma Bonet Pascual | Responsable d'Activitats, Servei Educatiu i Accessibilitat del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes

Resum

El monestir de Pedralbes conserva el que es considera un dels claustres d'estil gòtic més gran del món. Propietat de les monges clarisses, l'antic cenobi és gestionat com a museu obert al públic per l'Institut de Cultura de Barcelona. Com a espai museístic, té la funció de conservar i difondre un importantíssim patrimoni. Així doncs, el monestir ofereix una àmplia programació cenyida a l'entorn de les temàtiques de patrimoni, dona i espiritualitat. El claustre, element central de l'edifici, és protagonista de bona part de la programació. Aquesta comunicació exposa les línies programàtiques desenvolupades durant els deu darrers anys, i els criteris que les regeixen, així com les activitats que s'ofereixen als espais claustrals, a partir de les quals es pot plantejar un seguit de reflexions sobre els reptes que comporta obrir a la societat actual, avui dia, un entorn que va ser concebut per dur-hi a terme una vida espiritual exteriorment reclosa.

Paraules clau: *claustre, museu, patrimoni, comunitat femenina, espiritualitat, gestió, programació, activitats, dimensió sagrada del quotidià, vida espiritual, contemplació, acollir, explicar, viure, presència.*

Antecedents

El monestir de Pedralbes és un monestir de monges clarisses fundat per la reina Elisenda de Montcada, tercera esposa del rei Jaume II, fa gairebé set-cents anys. Durant aquest llarg període, la comunitat hi ha viscut de manera pràcticament ininterrompuda. Per això, conserva un importantíssim patrimoni medieval entre el qual sobresurten les pintures de la capella de Sant Miquel, l'església amb els vitralls originals dels segles XIV i XV, la sala capitular, la tomba de la reina Elisenda i el seu imponent claustre gòtic. Cal destacar també importants intervencions d'època moderna, com les infraestructures per abastir d'aigua el monestir i la construcció de cel·les de dia renaixentistes, sobretot a les galeries del claustre i també en altres zones del monestir. Així mateix, durant la Renaixença es realçà aquest ric patrimoni històric i es dugueren a terme importants restauracions a l'església i al refector, que són les que podem contemplar avui dia.

L'any 1974 la comunitat va pactar amb l'Ajuntament de Barcelona l'arrendament de l'edifici històric i la construcció d'un nou monestir a tocar del vell per a la residència de la comunitat. Finalment, el 1983, la comunitat es va traslladar al nou edifici i el monestir de Pedralbes va obrir les portes al públic com a museu. Després de quaranta anys de gestió de l'edifici patrimonial per part de l'Ajuntament de Barcelona a través de l'Institut de Cultura, s'ha constituït una fundació, en la qual participa la comunitat de clarisses de Pedralbes i l'Ajuntament de Barcelona, per tal de garantir la integritat d'aquest patrimoni únic del país. Aquest conjunt patrimonial és un monestir femení de clarisses, amb una comunitat viva i present, però que és gestionat com un museu per l'Ajuntament de Barcelona. L'objectiu del museu és vetllar per la conservació del patrimoni i difondre'l a la ciutadania. Tanmateix, la presència d'una comunitat viva fa posar l'accent en el respecte per la vida religiosa de les germanes en qualsevol de les activitats que es desenvolupin dins del museu.

Des de 2013, moment en què el monestir va passar a gestionar-se de manera autònoma del Museu d'Història de Barcelona, la direcció del Museu del Monestir de Pedralbes ha traçat uns eixos programàtics per reivindicar la singularitat de Pedralbes: el patrimoni, el gènere i l'espiritualitat. Aquests conceptes estan estretament vinculats a l'essència d'aquest monestir, des del moment de la seva fundació. En aquest sentit, les principals línies programàtiques d'aquests darrers deu anys s'han centrat en:

- Projectes de restauració i recerca (amb restauracions importants, com les de la capella de Sant Miquel, la clau de volta de la sala capitular o les pintures del claustre, entre d'altres), així com la recerca històrica a l'entorn de la vida espiritual en el monacat femení (la direcció i el departament de col·leccions formen part de l'Institut de Recerca en Cultures Medievals, IRCVM, de la Universitat de Barcelona).
- Projectes expositius a l'entorn del monestir, com «Patrimoni en temps de guerra», «Murals divins», «Dones silenciades» o «Les dones també seuen», i projectes expositius que uneixen els conceptes d'art i espiritualitat i gènere, com ara «Vida o teatre? Charlotte Salomon, Berlín, 1917 – Auschwitz, 1943» o «La lluna de lotus. Art i poesia de la monja budista Ōtagaki Rengetsu (1791-1875)».
- Projectes que uneixen recerca històrica i arqueològica en la creació d'exposicions, com la recent recuperació de l'hort medieval del monestir, la primera fase del qual es va inaugurar el juny de 2022.

- Projectes de recerca amb aplicació de noves tecnologies, com el web «Rere els murs del monestir», que permeten mostrar l'evolució de la construcció de l'edifici del monestir a través de models volumètrics, reconstruccions virtuals de l'edifici, documentació i imatges entre els segles XIV i XV.
- La programació d'activitats que posen l'accent en aquestes línies i que proposen un acostament al patrimoni des de diferents formats, àrees de coneixement i llenguatges: visites, tallers, concerts, conferències, diàlegs, jornades, recitals de poesia, cursos, contacontes...

El monestir de Pedralbes conserva un patrimoni valuósíssim per al país; tanmateix, és un monestir viu, i això és el que s'hi respira quan s'hi entra. Aquesta vida que es percep en cada racó és la porta a establir un diàleg constant entre passat i present, entre la fe cristiana i altres manifestacions de l'espiritualitat, i també entre el sagrat i el profà, així com a prendre consciència sobre com el quotidià pot adquirir una dimensió sagrada. El monestir ha estat un espai de vida quotidiana d'una comunitat femenina que s'hi ha retirat per una opció de vida religiosa. Els diàlegs entre el dins i el fora, malgrat la clausura, són constants; és una mena de microcosmos en el qual ressona el que passa més enllà dels murs que el reclouen.

La concreció de la programació oferta

Al llarg de l'any, el Museu del Monestir de Pedralbes publica quatre programacions trimestrals d'activitats, moltes de les quals desenvolupades en l'entorn del claustre. El claustre de Pedralbes, com tots els claustres monacals, distribueix les estances del cenobi i serveix com a espai de trànsit. Així mateix, mentre el monestir va ser residència de la comunitat, va ser usat com un espai d'introspecció i d'oració. El claustre va ser concebut com un espai contemplatiu i encara avui en dia es viu com un espai de proporció i bellesa que traspua serenitat, silenci i transcendència. Aquesta vivència del claustre com a espai contemplatiu és precisament el que cerquem de realçar en algunes de les activitats que es proposen.

En l'entorn claustral, l'espai es percep a través dels cinc sentits, es dimensiona a través del trànsit, i es té la vivència d'un lloc de recolliment en el qual la forma geomètrica de l'arquitectura emmarca les formes naturals de la vegetació. És un jardí tancat ple de simbolisme que tan sols la contemplació desvela; un espai de retir del món però obert al cel, que et connecta amb la presència d'habitar un lloc, en un instant precís. Sempre es pot tornar al claustre, però la llum, les olors, els colors, els sons, la temperatura són canviants. És un espai de permanència i canvi constant, com el riu d'Heràclit (544-486 aC): «No podem banyar-nos dues vegades al mateix riu». Per al museu és tan important explicar el valor patrimonial del claustre com propiciar experiències que permetin viure el claustre com un espai contemplatiu, en què bellesa i esperit es troben.



Fig. 1. Visita guiada familiar al claustre de Pedralbes. (Autor: Pep Herrero)

Aquesta comunicació no pretén oferir una llista de totes les activitats que hem programat al llarg d'aquests darrers anys. La nostra voluntat és posar de manifest diverses maneres d'habitar el claustre que reivindiquen el patrimoni amb una perspectiva de gènere i sense oblidar mai la funció per la qual va ser creat: emmarcar el desenvolupament de la vida espiritual de les monges.

Aquesta premissa implica:

- Tenir cura que les accions que hi duguem a terme siguin compatibles amb les mesures de conservació del patrimoni.
- Explicar el nostre patrimoni amb perspectiva de gènere i programar activitats que reivindiquin dones artistes, músiques i poetes; així mateix, vetllar per donar veu a les dones en la nostra programació i, en la mesura del possible, afavorir una contractació paritària de dones i homes.
- Evitar dur a terme activitats que no serien pròpies d'un claustre. Això vol dir evitar programar propostes que no siguin sensibles amb un entorn concebut per a la transcendència. Al claustre no s'hi serveixen refrigeris ni s'hi fan celebracions; tampoc es permeten gravacions i s'evita programar propostes inadequades per a un entorn monàstic.
- Consultar amb la comunitat la programació de propostes que es puguin considerar «sensibles» al seu gust.

Quatre maneres d'habitar un claustre

1. El claustre s'explica...

Es duen a terme visites i tallers en què l'arquitectura i l'entorn natural del jardí del claustre entren en diàleg evocant els vincles entre cultura i natura a través d'una lectura simbòlica del món natural en un context cultural. Aquestes activitats realcen aspectes com ara el simbolisme del claustre en l'entorn monàstic, les plantes del jardí medicinal del claustre o les infraestructures hídriques del monestir, moltes de les quals presents en l'entorn claustral. Algunes d'aquestes activitats són: la visita guiada «Plantes, remeis i apotecaris»; el taller d'herboristeria «Herbarius»; el taller familiar «Aire, aigua, terra i foc en perfecte equilibri» a l'entorn del jardí medicinal, i les visites guiades «El claustre, jardí simbòlic» i «El fil de l'aigua».

Aquesta tipologia de visites i tallers s'insereix en una programació àmplia, que aposta per explicar el monestir a través de propostes temàtiques que afavoreixen un acostament al patrimoni des de diversos àmbits. La programació del monestir té la voluntat de consolidar un públic fidel que hi retorni per gaudir de l'espai i teixir un vincle amb el museu. Per aquest motiu, les propostes es programen alternadament al llarg de l'any.

2. El claustre emmarca...

El claustre és marc d'esdeveniments culturals que evoquen el caràcter sagrat d'aquest espai. A l'entorn del claustre es duen a terme concerts, recitals de poesia i música i contacontes familiars que expliquen històries sensibles que apel·len a la visió que tenim de nosaltres mateixos i a com ens relacionem amb els altres.



Fig. 2. Visita guiada a la tomba de la reina Elisenda de Montcada. (Autor: Pep Herrero)



Fig. 3. Activitat familiar al claustre de Pedralbes. (Autor: Pepo Herrero)

Una de les activitats més destacades de la programació anual és el cicle de concerts «Vespres musicals», que es duu a terme al claustre els dijous del mes de juliol. Els concerts es fan en una cantonada del claustre, les cadires es disposen a una banda i altra de l'escenari. El fil conductor d'aquests cicles ha estat la música i l'espiritualitat: música creada per dones o interpretada per dones i diferents períodes històrics significatius per a la història del monestir.

D'altra banda, la figura de sor Eulàlia Anzizu, mecenes restauradora de Pedralbes, historiadora i poeta, ha donat peu a programar diversos cicles de poesia i música en col·laboració amb el districte de Sarrià - Sant Gervasi i diversos recitals poètics en què es dona un altaveu a la poesia escrita per dones que aborda la interioritat i l'espiritualitat.

Per acabar, en algunes ocasions, sobretot a la primavera, es programen contacontes familiars que treballen la interioritat. La narradora, sense més artífici que la seva presència emmarcada per l'entorn del claustre, desgrana les seves històries als bancs del voltant del pou.

En accions com aquestes, el claustre esdevé el marc de manifestacions artístiques que connecta amb l'esperit més profund de la música, la poesia i la narració oral. L'espai que s'habita propicia un estat amatent per a la percepció de l'art i acosta els visitants a la funció contemplativa del claustre a través del gaudi estètic.

3. El claustre dona context i acull...

La funció espiritual del claustre és el que per a nosaltres dona sentit a la reflexió i el diàleg entre pensadors que aborden l'espiritualitat, l'ètica i la filosofia moral des de diferents perspectives: Francesc Torralba, Mar Rosàs i Daniel Gamper han estat i són els directors científics dels cicles «Diàlegs de Pedralbes», que es fan a la sala d'actes del monestir. Per accedir-hi, el trànsit pel claustre en la penombra calma del vespre és obligat i permet netejar la ment del bullici exterior i predisposar-la a l'escolta. El potencial espiritual del claustre s'actualitza, i el monestir esdevé un contenidor d'un diàleg en què els fils conductors són l'espiritualitat, l'ètica i la filosofia moral.

La pròpia essència del monestir fa que esdevingui un marc incomparable per acollir la veu femenina d'intel·lectuals, escriptores i filòsofes, així com el diàleg interreligiós. En aquest sentit, el Museu del Monestir de Pedralbes va establir una col·laboració amb l'Oficina d'Afers Religiosos de Barcelona per organitzar un diàleg entre dones de diverses tradicions religioses que tenen agència dins de les seves comunitats. S'organitzaren taules de debat en diversos espais del monestir que culminaren en un diàleg per evidenciar la singularitat de l'experiència espiritual en les diferents tradicions religioses, així com els trets compartits i els possibles lligams entre les dones.

Fruit d'aquesta primera experiència, posteriorment s'organitzaren dues edicions de les jornades «Fe i dones», per reflexionar sobre l'experiència femenina de la fe i l'espiritualitat i el paper de les dones en la transmissió i conservació de les pràctiques religio-



Fig. 4. Concert en una galeria del claustre de Pedralbes. (Autor: Pepo Herrero)



Fig. 5. Conte a la vora del pou del claustre de Pedralbes. (Autor: Pepo Segura)

ses en el marc de la família i la comunitat, així com per realçar la importància estructural del femení per organitzar i sostenir la comunitat de la qual formen part aquestes dones. El diàleg interreligiós femení és una manera de donar vida a la trajectòria històrica d'aquest monestir, posant l'accent en la importància de l'escolta, el diàleg, l'empatia i la col·laboració en el món espiritual.

4. El claustre es viu i acull...

El claustre viu i acull diferents maneres de ser i habitar el món. Cada persona que hi transita viu l'experiència d'una natura enjardinada i emmarcada dins d'una arquitectura harmònica. Les grans dimensions del claustre fan que la persona que és a dins se senti envoltada per una multitud d'arcs gòtics que rítmicament se succeeixen un rere l'altre. El claustre és un espai construït molt bell, obert al cel, ric en estímuls sensorials, reposat i tranquil, que transporta la persona que hi transita a un estat de calma, silenci i presència.

Per aquest motiu, l'entorn claustral esdevé un marc idoni per dur-hi a terme activitats que posin de manifest que la consciència de ser i habitar en un espai arquitectònic produeix unes sensacions físiques i emocionals en la persona. Les propostes organitzades en un entorn claustral, de fet, poden actualitzar aquesta funció transcendent del claustre amb què va ser concebut.

Des de fa diversos anys, el Museu del Monestir va prendre la iniciativa d'organitzar un curs de meditació zen, per recuperar la funció espiritual del claustre. El primer curs es va dur a terme durant la primavera de 2018, els divendres al matí a porta tancada, abans de l'obertura del museu. El curs, conduït per Berta Meneses, mestra zen i germana felipona, i Carina Mora, coordinadora de l'Àrea d'Espiritualitat de la Casa Sant Felip Neri, tenia per objectiu obrir els espais claustrals a la pràctica de la meditació per fruir de la sensació de repòs i propiciar un estat tranquil de l'esperit. En l'actualitat aquesta activitat ha esdevingut part de la programació estable del monestir. S'ofereixen quatre sessions puntuals els vespres d'hivern; el curs complet els mesos de primavera, i les meditacions de tardor els matins de novembre. Durant cada sessió es fa una meditació asseguda, una *kinhin* (meditació caminant) pel claustre, recitació i cant de mantres i lectures comentades sobre el zen. L'espiritualitat és un fil d'unió entre la tradició cristiana, pròpia del monestir, i la pràctica del zen. La vegetació canviant del claustre esdevé objecte de contemplació.



Fig. 6. Meditació silenciosa guiada al claustre de Pedralbes. (Imatge: La3Cultural Digital Studio, 2023)

En altres ocasions, el claustre ha esdevingut el nexa entre el contingut de l'exposició temporal i el monestir mateix. Així, durant l'exposició «La lluna de lotus. Art i poesia de la monja budista Ōtagaki Rengetsu (1791-1875)», el claustre va ser el marc de l'acte inaugural, amb una il·luminació que recordava els llums votius japonesos en memòria dels difunts, amb la inscripció de la signatura de Rengetsu. Els llums i la lluna plena il·luminaren un petit concert de *shakuhachi* (flauta japonesa de bambú) que precedí els parlaments inaugurals d'una exposició en què la lluna era símbol d'il·luminació. Aquests mateixos llums es tornaren a instal·lar durant la Nit dels Museus, moment en el qual s'organitzà també un taller de llums d'origami (tècnica emprada en els temples xintoistes per fer ofrenes votives). Fou amb motiu d'aquesta exposició, justament, que es van començar a organitzar les meditacions zen els vespres d'hivern.

Al llarg dels anys, s'han organitzat diverses activitats que han evidenciat que el claustre pot esdevenir un espai d'acollida i de cura per a les persones. L'entorn claustral, amb les seves grans dimensions i els diversos espais de repòs, proporciona un entorn segur i sense aglomeracions a persones que necessiten espais amb estímuls sensorials rics però tranquils. En les visites que s'organitzen per a Apropa Cultura, que atén col·lectius amb diversitat funcional, amb malalties mentals i en risc d'exclusió social, el banc del voltant del pou és un indret clau del recorregut, un lloc de contemplació i d'escolta, de repòs i de cura sensorial.

Per a Apropa Cultura, també s'han organitzat diverses sessions de formació del curs «Eduquem amb l'art», adreçat a treballadors socials que atenen col·lectius vulnerables. Aquestes formacions tenen com a objectiu proporcionar a aquests professionals eines des de l'àmbit artístic per treballar amb els seus usuaris l'expressió de les seves idees i sentiments. Les diverses formacions que hem dut a terme han abordat temàtiques com el paper del silenci en les nostres vides o imaginar-nos a nosaltres mateixos com una planta —essent llavor, essent planta o essent hort—, tot allò que podem ser en potència, l'expressió de la nostra individualitat i la idea de ser part d'un col·lectiu que ha de conviure en equilibri.

Per altra banda, des de fa catorze anys el Museu del Monestir de Pedralbes organitza visites musicades per a les escoles de l'entorn, i algunes de les sessions es dediquen a escoles d'educació especial. Aquesta activitat, anomenada «Pedralbes, un passeig de percepcions», consisteix en una visita sensorial en què el fil conductor és la música i la percepció de l'espai a través dels cinc sentits, prescindint del discurs històric. Aquesta visita posa el focus en l'experiència de ser al claustre i com percebem l'entorn a través de tots els sentits.

L'adaptació d'aquesta activitat a les escoles d'educació especial, ara fa catorze anys, va ser el detonant que ens va conduir a pensar el monestir des de l'accessibilitat física i cognitiva. D'aleshores ençà, el monestir s'ha fixat com a objectius garantir l'accessibilitat física a tot el conjunt històric; generar propostes d'activitat adreçades a persones amb diversitat funcional i a col·lectius amb risc d'exclusió social, i, més enllà encara, oferir propostes en què persones amb diversitat funcional siguin les difusores del patrimoni, com ara les visites guiades del projecte «Guia'm». Aquest projecte, organitzat en col·laboració amb el monestir de Sant Cugat, consisteix en un programa de visites, que s'ofereix de manera habitual en la programació dels dos museus, conduïdes per persones amb la síndrome d'Asperger. Aquest projecte té com a objectiu oferir una oportunitat laboral als joves amb aquesta condició, visibilitzar de cara a la societat les capacitats d'aquestes persones i millorar les seves habilitats interpersonals i d'autonomia.

Fruit d'aquesta experiència, quan es decidí recuperar l'espai de l'hort medieval, es demanà la col·laboració de l'Institut Municipal de Persones amb Discapacitat per coordinar els treballs de manteniment de l'hort amb escoles d'educació especial de l'entorn. Així, des de 2021, el Centre Pedralbes i l'Escola Guru venen a l'hort a treballar amb el pagès. Sembren, fan els treballs de manteniment, fan la collita i preparen els aliments amb les caixes per dur-les al menjador social Assís quan hi ha producció de l'hort. Per a aquestes escoles, el monestir és un espai quotidià, i les feines a l'hort, un motiu de satisfacció, donat que l'experiència els ha capacitat per fer la feina amb coneixement de causa i han guanyat notablement en autonomia i capacitat de decisió per executar les tasques.

Per acabar, des de 2019, els dimarts i divendres al vespre dels mesos d'estiu, el museu convida la ciutadania a gaudir de «L'hora màgica» al claustre de manera gratuïta. L'objectiu és permetre que l'espai claustral es pugui viure i gaudir de manera contemplativa: passejar-hi, estar-s'hi en silenci, reposar, llegir... Aquesta franja horària s'aprofita per organitzar visites temàtiques al voltant del claustre, amb una promoció a meitat de preu. Aquesta obertura especial té una gran afluència de públic, i planteja el repte de reconduir l'ús que es fa del claustre, atès que, sovint, alguns usuaris s'obliden de la importància del silenci, la calma i la tranquil·litat per fruir en plenitud d'un espai que va ser concebut al seu origen per a la introspecció.



Pràctiques meditatives al claustre del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes

Berta Meneses Rodríguez | Mestra de l'escola Sambô-Zen

Un aspecte cabdal al monestir de Santa Maria de Pedralbes ha estat la pràctica de la meditació i el conreu del silenci contemplatiu. Es tracta d'un espai de llarguíssima tradició contemplativa, un espai on el silenci ha estat cultivat des del segle XIV per una comunitat de germanes clarisses. Murs, portes, parets, claustre, jardí..., tot l'edifici es reconeix com un lloc sagrat.

Molt conscients d'aquest espai privilegiat, oferim una pràctica que, sent d'origen oriental (Índia, Xina, Japó...), ens facilita una condició d'obertura a tothom, de silenci subtil i profund que ressona en cada persona que s'hi aproxima. Durant els mesos de primavera i tardor, Berta Meneses (religiosa felipona i mestra zen) i Carina Mora (coordinadora de l'Àrea d'Espiritualitat de la Casa Sant Felip Neri) han conduït durant cinc anys el Curs de Meditació Zen.

A primera hora del matí, a porta tancada, hem recuperat l'espai de l'abadia per fer-hi la meditació assegurada. Comencem amb unes petites indicacions que ens faciliten una bona pràctica: la quietud, el silenci del cos i de la ment, la plena consciència de la respiració, la mirada interior..., aprendre a romandre amb una ment desperta, lliure d'aferraments, una actitud receptiva oberta a l'esperit en un espai emblemàtic ple de silenci i recolliment. Les persones que hi participen ens parlen de les seves experiències de pau, presència i plenitud, que els aporta una forma única de començar el dia. El valor d'aquests minuts de pràctica és immens; la connexió amb el més veritable de cada u és la causa de la felicitat i la gratitud que manifesten tots els que la duen a terme.

El fet que aquesta pràctica de meditació tingui lloc els divendres al matí marca en certa manera el tipus de persona que es pot permetre, en un dia laborable, assistir-hi des d'un quart de vuit a tres quarts de deu. Crec que aquesta és una de les raons per les quals els meditadors són persones generalment jubilades i majoritàriament dones, encara que també hi participen algunes persones més joves. La pràctica de meditació la fem quan el monestir està tancat per als visitants del museu. Aquesta raó en justifica l'horari, donat que necessitem un ambient de silenci. Durant el mes de febrer, també fem aquesta meditació a la tarda, de set a dos quarts de nou.



Fig. 1. Meditació passejant al claustre de Pedralbes. (Imatge: La3Cultural Digital Studio, 2023)

Aquesta ampliació d'hores de pràctica està motivada per la insistent demanda de persones que, volent participar en la meditació del matí, no ho poden fer perquè, amb freqüència, el nombre possible d'assistents és complet.

Els temps estan distribuïts de la manera següent. Primer es fa un petit silenci abans de començar, a vegades acompanyat pel so del gong i el cant d'un mantra. A continuació, es fa una petita xerrada relacionada amb la pràctica de la meditació zen, no solament tot el que fa referència al cos, la respiració i l'atenció, sinó també el fons religiós de saviesa i el rerefons cultural i ètic que acompanya la vida d'una persona compromesa amb aquesta meditació. Passats aquests vint minuts primers, fem vint minuts més de pràctica de meditació en silenci, asseguts en total quietud i en postura correcta i, seguidament, vint-i-cinc minuts de meditació caminant pel claustre i els jardins amb la lectura col·lectiva al voltant de la font. En tornar a la sala, un cant meditatiu de la tradició cristiana posa punt final a la sessió, amb uns cinc minuts de col·loqui.

La pràctica de la meditació caminant pel claustre i jardins (*kinhin*) suposa que mantenim la mateixa actitud contemplativa que durant l'asseguda, de manera que la nostra atenció continua recollida en una mirada interior, amorosa cap a nosaltres mateixos, alhora conscient de l'espai que ens envolta, sentint els nostres passos, empremtes de pau a la terra. Així anem recorrent els camins dels jardins que conflueixen a la font central.

Les aturades marcades pel so d'un gong ens inviten a la percepció de tot l'entorn (claustre, torres, xiprers i tarongers, les plantes aromàtiques, el cant dels ocells, el so de la campana, els passos al claustre, el silenci...), amb la ment lliure, oberta, contemplativa, sense judicis, en receptivitat conscient. Al voltant de la font recitem un sutra o una pregària i contemplem la font, el murmuri de l'aigua que apaivaga la nostra set d'infiní i que sempre ens recrea. Així, el claustre esdevé imatge i manifestació sagrada per a tots els participants, i l'aigua que flueix, símbol de la font de la vida.

Els textos que utilitzem venen generalment marcats pels diferents moments o situacions, i estan en harmonia amb el tema que cada dia presentem. Algunes vegades corresponen al temps litúrgic: festa del Corpus, proximitat de la Pasqua o de l'advent... Altres vegades ens inviten a contemplar i experimentar la presència de l'inefable que les diferents tradicions ens mostren en els seus textos sagrats. Tant els poemes dels grans mestres zen com els dels místics de les diferents tradicions religioses ens permeten connectar el nostre esperit amb la font originària de les diferents religions.

L'organització de les activitats del monestir ha sentit la necessitat d'incloure en la seva programació aquesta pràctica de meditació, degut a la demanda insistent de les persones que hi participen. En certa manera, això respon a una lògica no solament de la urgència d'espais de silenci i meditació que el món actual necessita. Més encara, un lloc tan emblemàtic, amb una tradició contemplativa de segles, clama la possibilitat d'incloure-hi, amb total justícia, aquest espai de pràctica meditativa.

En les jornades d'enguany, vam proposar una petita experiència de meditació seguint el mateix model experimentat. Tots els participants van poder gaudir d'aquesta experiència que retorna al monestir un dels seus aspectes més rellevants, com és la pràctica contemplativa, entrar en el secret de la pròpia interioritat, «misteri sagrat», per obrir les portes de la percepció, que ens permet, des de la realitat visible, percebre allò que és invisible.

La recitació del sutra «Els tres tresors» va aportar-hi l'element de pregària col·lectiva. Som, al mateix temps que únics en el nostre compromís personal, també interrelacionats i compromesos amb els altres i amb la terra; per això cal desvetllar en nosaltres un triple compromís.

«Els tres tresors» ens inviten, en primer lloc, a l'experiència contemplativa que ens connecta amb l'essència divina, a desvetllar l'ull de l'esperit; en segon lloc, a aprehendre el camí de la consciència plena, que obre el cor a la compassió per tots els éssers que pateixen, i en tercer lloc, a l'experiència de mútua relació, que ens mostra que cap realitat, persona o acció és indiferent. La mateixa pràctica meditativa és una acció d'alliberament comunitari. D'aquest sentit universal de salvació participen aquest monestir i la missió de tots els ordes contemplatius.

Els tres tresors (triple refugi)

Al peu de l'arbre del Bodhi.
Assegut amb majestat, serè i somrient.
Font viva de la comprensió
i de la compassió.
En el Buda prenc refugi.

El camí de la consciència plena,
sendera de pau
que porta la joia i el despertar.
En el Dharma prenc refugi.

La comunitat que viu
l'estima i amor mutu
engendra harmonia,
consciència plena i alliberació.
En la Sangha prenc refugi.

Sé que en el meu cor
hi ha els tres tresors,
faig vot de desenvolupar-los,
de practicar la respiració conscient i el somriure,
de mirar profundament cada cosa.

Faig vot de comprendre els éssers vivents
i el seu sofriment,
de desenvolupar la compassió i l'amor,
i de practicar la joia i l'equanimitat.

Faig vot d'oferir joia a tot ésser, al matí,
i d'encoratjar qui pateixi, al capvespre.

Faig vot de viure simplement
i d'acontentar-me amb allò que tingui
i servir el meu cos en bona salut.

Faig vot d'abandonar totes les ansietats
a fi de mantenir el cor lliure
i arribar a ser llum i llibertat.

Soc conscient de la gratitud
que dec als pares, mestres, amics
i a tots els éssers.

Faig vot de fer-me mereixedor
de la confiança
i de practicar de tot cor,
perquè floreixi la comprensió i la compassió
i pugui ajudar tots els éssers
a alliberar-se del sofriment.

Que el Buda, el Dharma i la Sangha
sostinguin els meus esforços.

Sutra del triple refugi (Tisarana)

Budd Ham Sa Ra Nam Gac Cha Mi. Prenc refugi en el Buda.
Dham Man Sa Ra Nam Gac Cha Mi. Prenc refugi en el Dharma.
San Gham Sa Ra Nam Gac Cha Mi. Prenc refugi en la Sangha.

Concert *Quia ergo femina.* Cants d'Hildegarda de Bingen

Alba Asensi Gandía i Míriam Trías Cañizares

Quia ergo femina, tres veus i una arpa, està compost per Alba Asensi Gandía (soprano i arpa), Míriam Trías Cañizares (soprano) i Marina Torra Cabau (soprano). L'agrupació sorgeix de l'exploració de la polifonia medieval vista des de la mirada de la feminitat. A través de peces escrites per la mística Hildegarda de Bingen, especialment el seu *Ordo Virtutum*, ens endinsem en l'univers sonor i espiritual que va lligat a aquesta música i que ens fa connectar amb la lloança a la mare, la fertilitat i la vida, alhora que reivindicuem la figura de tantes dones que al llarg de la història han vist silenciada la seva veu.

En el concert dut a terme durant les jornades claustrals al monestir de Pedralbes el 19 d'octubre de 2022, l'agrupació comptava només amb la veu de la Míriam i la veu-arpa de l'Alba. El programa del concert va ser adaptat als objectius de les jornades: donar veu musical i espiritual als espais del claustre, a través de peces escrites per la mística Hildegarda de Bingen, que evoquen la lloança a la mare, la fertilitat i la vida. La representació de les obres es va dur a terme majoritàriament vora la font del jardí, per aprofitar l'aigua com a símbol (puresa i vida) i com a eina comunicadora dels cants (efectes sonors), en què el moviment improvisat i l'escolta es prioritzaven. La fosca gradual del capvespre i els canvis de la temperatura evocaven el misteri.

El públic, participant en les jornades, va poder gaudir de l'experiència sonora des del primer pis del claustre, un lloc privilegiat amb visió panoràmica del jardí. Qualsevol dels cinc sentits és important per poder sentir amb plenitud, per això també es va voler donar importància als detalls visuals. Les espelmes donen calidesa, però també la seva olor inconscientment ens porta a l'espiritualitat. La foscor suposa un canvi total de l'escena, i el que sent el cos, el canvi de la temperatura i el pensament porten al misteriós i no mortal.

Programa

- *Quia ergo femina* / Cants d'Hildegarda de Bingen (arranjament a tres veus d'Efrén López). El text d'aquest psalm a la Verge dona sentit a tot el programa:

Perquè tot i que una dona va instruir la mort, la verge clara la va enderrocar i, per tant, la summa benedicció es troba en forma femenina per sobre de totes les criatures, perquè Déu va ser fet home en la dolcíssima i beata verge.

Quia ergo femina mortem instruxit, clara virgo illam interemit, et ideo est summa benedictio in feminea forma pre omni creatura, quia Deus factus est homo in dulcissima et beata virgine.

- *Ordo Virtutum* / Hildegarda de Bingen (selecció de fragments editats).
- Pròleg.
- *Nos peregrine sumus* (L'ànima).
- Interludi instrumental.
- *Dulcis divinitas* (L'ànima).
- *Felix anima* (Les virtuts).
- *Nos debemus militare tecum* (Les virtuts) – Esperança.
- *O quam mirabilis* / Hildegarda de Bingen.
- *Caritas abundant* / Hildegarda de Bingen.



Fig. 1. Concert al costat del pou del claustre. (Imatge: Lola Hosta)



Conclusions



Fig. 1



Fig. 2

Dinàmiques participatives

Mariona Aragay Marín | Associació Silene
Laia Sadurní Llongueres | Associació Silene

Prèviament a les jornades es va preparar un resum de la intervenció de cada ponent, i l'equip organitzador va identificar els temes a partir dels quals va elaborar una proposta de criteris, de la qual es van extreure els conceptes clau. Durant la jornada, aquest document preliminar va servir de base per elaborar l'esborrany a debat.

Es van proposar unes dinàmiques participatives per estimular el consens, ajudant a preveure cada pas. Els objectius van ser facilitar a tots els participants que ho desitgessin de fer aportacions, i aconseguir consensuar les conclusions i les propostes, tant pel que fa a les intervencions en els jardins claustrals com en l'organització d'activitats contemplatives en els espais claustrals.

A cada sessió hi van participar entre cinquanta i seixanta persones, majoritàriament professionals de cada àmbit, bons coneixedors del tema.

Els principis de les dinàmiques participatives van ser:

- Generar espais de diàleg acollidors,
- Contextualitzar cada tema exposat,
- Explorar qüestions rellevants mitjançant bones preguntes,
- Motivar la participació de tothom,
- Connectar les diferents perspectives,
- Fomentar l'escolta entre participants,
- Compartir les descobertes col·lectives.

Fig. 1 i 2. Vista de les sessions participatives que es van dur a terme en una sala annexa al primer pis del claustre de Pedralbes. (Imatges: Laia Sadurní i Lola Hosta)

Distribució de l'espai i el temps

- Vuit taules de sis o set participants, distribuïdes en quatre àmbits.
- Deu minuts d'explicació de la dinàmica.
- Deu minuts per taula, canvi cap a una altra taula lliure i barreja de persones.
- Vuit caps de taula recullen propostes i les expliquen al grup següent, fet que els obliga a sintetitzar.
- Cinc minuts per destil·lar els acords de les taules paral·leles i aportar-los al document mare.
- Pausa de deu minuts, per agrupar els resultats en un text refós que es projecta i llegeix lentament, i es vetlla perquè sigui comprès.
- Quaranta-cinc minuts per compartir el document i debat final per assolir el consens col·lectiu.

Què es trobava a les taules

- Títol de la taula indicant la temàtica de què es tractarà.
- Gràfic amb preguntes per omplir i respostes.
- Conceptes suggeridors amb paraules clau.
- Element natural del claustre: flors o plantes aromàtiques.

Què es projecta

- Plànol de la distribució (als intervals de canvi de taula).
- Imatges suggeridores (natura i jardins claustrals).
- Preguntes suggeridores, obertes, que generin debat.
- Fotografies.
- Definició dels àmbits i les taules.
- Logístiques de l'espai.
- Disseny del gràfic.

Dia 24 → Criteris d'intervenció als jardins claustrals de Catalunya

Taula 1-2. Títol: «Revaloració dels jardins claustrals».

Taula 3-4. Títol: «Criteris i pautes d'intervenció i manteniment».

Taula 5-6. Títol: «Criteris de sostenibilitat».

Taula 7-8. Títol: «Intervenció a partir d'equips multidisciplinaris».

Dia 25 → Criteris i propostes per fomentar activitats contemplatives i meditatives als espais claustrals

Taula 1-2. Títol: «Catàleg orientatiu de les activitats i guiatges interpretatius».

Taula 3-4. Títol: «Criteris i pautes d'intervenció».

Taula 5-6. Títol: «Obertura i ús públic».

Taula 7-8. Títol: «Fòrum obert».



Fig. 3. Detall del material que es trobava a les taules de les sessions participatives. (Imatge: Laia Sadurní)

Criteris d'intervenció als jardins claustrals de Catalunya

Conclusions relatives als jardins claustrals

- Els jardins claustrals de Catalunya són poc coneguts, en manquen inventaris i se n'han fet molt poques recerques, sobretot pluridisciplinàries.
- El caràcter i l'aspecte dels jardins claustrals han canviat al llarg dels segles, degut al canvi d'usos i al caràcter dinàmic de la vegetació, amb l'arribada de noves modes de jardineria i noves espècies. Les desamortitzacions van propiciar destruccions i saqueigs traumàtics, amb greus pèrdues patrimonials.
- Les restauracions realitzades a partir de mitjans del segle XIX es van centrar en l'arquitectura, i van menystenir sovint el caràcter dels espais enjardinats històrics, alhora que tendien a afegir-hi altres jardins nous, justificats per motius ornamentals.
- La majoria dels jardins claustrals d'avui dia no s'assemblen als de l'època de l'edifici (monestir, convent o catedral), sinó que responen a modes de jardineria més tardanes, generalment de finals del segle XIX o inicis del XX.
- Alguns jardins de claustres han estat pavimentats —de manera que s'ha menystingut el valor del jardí—, per raons pràctiques relacionades amb les activitats culturals que acullen actualment.
- La geometria sagrada poques vegades s'ha tingut en compte a l'hora d'intervenir en els jardins claustrals, ni en aquells casos en què el disseny original sembla que s'hi havia basat.
- Les intervencions actuals als jardins no es poden limitar a criteris històrics o simbòlics, sinó que han de considerar la sostenibilitat ambiental, l'arribada d'espècies exòtiques, de la flora i de la fauna.
- Actualment, el manteniment de la majoria dels jardins claustrals de Catalunya és a càrrec de persones, entitats o empreses sense formació en el manteniment de jardins històrics.

Propostes i recomanacions relatives als jardins claustrals

- Proposar a la Direcció General del Patrimoni Cultural que impulsi la confecció de l'inventari dels jardins claustrals de Catalunya, prioritzant els medievals, i que els doti d'una regulació que n'afavoreixi la restauració i conservació.
- Proposar l'elaboració d'una guia de conceptes, criteris i pautes d'intervenció i manteniment dels jardins claustrals (Jardins i Jardineros).
- Mentre no se'n disposi, es formulen les recomanacions següents:
 1. Qualsevol intervenció a l'espai enjardinat d'un claustre ha d'aconseguir que no es desvinculi de l'edifici, que es pugui llegir com a espai complementari i únic, recuperant la importància de l'aigua i la vegetació, sovint menystingudes.
 2. Si no hi ha motius que justifiquin altres opcions, es recomana prioritzar la restitució/reinterpretació del jardí de l'època de l'edifici.
 3. Abans de decidir-ne el plantejament, es recomana investigar els vestigis dels jardins anteriors, amb un plantejament interdisciplinari.
 4. A banda dels criteris històrics, es recomana que la proposta integri criteris de sostenibilitat ambiental: limitacions d'aigua, adaptació al canvi climàtic, arribada d'espècies exòtiques invasores (de flora i fauna), reduir l'esforç i el cost de manteniment, etc.
 5. En absència de referents materials, es recomana tenir en compte els principis de la geometria sagrada, per dimensionar les formes dels parterres, camins, pous, fonts o brolladors, o altres elements, de manera harmònica.
 6. Es recomana evitar la introducció visible de materials moderns, com ara formigó, ferro, plàstics, etc., en les intervencions de rehabilitació, restitució o reinterpretació de jardins claustrals.

Críteris i propostes per fomentar activitats i pràctiques contemplatives i meditatives als espais claustrals

Conclusions i recomanacions relatives a les activitats en espais claustrals

- No es disposa de cap inventari o cens dels espais claustrals de Catalunya, ni cap registre de les activitats que s'hi duen a terme, ni tan sols dels que són de gestió pública.
- Més enllà del gaudi, la nostra societat valora els espais claustrals com a espais de salut, pau, silenci, calma, benestar i espiritualitat.
- Els espais claustrals conjuguen unes condicions de bellesa, harmonia, silenci, calma, recolliment..., que els fan propicis a acollir activitats contemplatives i interioritzadores. Aquesta funció és més rellevant en entorns urbans, sorollosos, agitats i estressats.
- Als claustres que són de propietat eclesial i gestionats per organitzacions religioses, s'hi mantenen les activitats tradicionals per a les quals foren concebuts aquests espais: meditació, contemplació, circumval·lacions, pregàries, processons, lectures col·lectives de la regla monàstica, etc.
- Als espais claustrals (galeries i sales adjacents) catedralicis i monàstics amb projecció social, s'hi ofereixen al llarg de l'any diverses activitats culturals de caràcter religiós o espiritual.
- Als espais claustrals de propietat privada o pública, o amb gestió laica, s'hi ofereix una diversitat d'activitats, majoritàriament de caràcter cultural i algunes de caràcter espiritual, que sovint empren llenguatges artístics: concerts de cant o música sacra o antiga, representacions escèniques, etc.

Recomanacions i propostes

- Es recomana fer un inventari dels espais claustrals de Catalunya que permeti conèixer l'estat de la qüestió de manera prou fidedigna (localització, titularitat, persones de contacte, gestió...).
- Es recomana fer un catàleg orientatiu de les activitats que s'hi ofereixen (tipus, freqüència...) que distingeixi les activitats estrictament culturals o lúdiques i les de temàtica espiritual/religiosa de les pràctiques meditatives/contemplatives.
- Es recomana que els espais claustrals prioritzin pràctiques meditatives i contemplatives, silencioses o acompanyades de llenguatges sonors artístics adients. Altres tipus d'activitats que s'hi duen a terme poden ser redirigides a altres equipaments públics o privats.
- Es proposa valorar la possibilitat d'obrir, en determinades franges horàries, els entorns claustrals com a espais silenciosos per al recolliment/aquietament individual.
- Es proposa obrir els entorns claustrals a les pràctiques meditatives/contemplatives col·lectives, com per exemple: meditació; zazen; txikung; *sumi-e*; danses contemplatives; ikebana; escriptura contemplativa (haiku); cant d'harmònics; interpretació de música sacra, de *ney*, bansuri, sitar...; etc.
- Es recomana que el guiatge interpretatiu dels claustres no es limiti a explicar-ne la història arquitectònica o les anècdotes històriques, sinó el simbolisme de l'espai i del jardí claustral, així com el de les plantes que hi ha (si escau).
- Es proposa crear un fòrum obert a tots els agents involucrats (propietaris, gestors, administracions, altres actors com coordinadores interreligioses, de caràcter laic, espiritual, transreligiós, etc.), orientat a intercanviar informacions, experiències, objectius, i reflexionar conjuntament sobre la base de les conclusions d'aquesta jornada, compartir recursos i projectes, cercar suports estructurals, etc.
- Es proposa difondre el valor dels espais claustrals, així com les seves possibilitats com a espais de conreu espiritual, difonent informació suficient de la seva localització, disponibilitat, oferta... (no partint de criteris turístics).

ANNEX | Semblances dels ponents

Alix Audurier-Cros, doctora en Geografia i professora emèrita d'Arquitectura de la Universitat de Montpeller. Membre del Groupe ARTOPOS, de l'École d'Architecture de Marsella. Autora de nombrosos treballs i projectes en jardins històrics. Autora, entre d'altres, del llibre *Jardins historiques en Occitanie*.

Victòria Bassa Garrido, arquitecta especialitzada en restauració de patrimoni arquitectònic. Arquitecta de la Comissió de Patrimoni de la Basílica de Santa Maria del Pi de Barcelona; membre de la junta; sòcia i responsable de l'assessoria tècnica de l'Associació de Propietaris de Castells i Edificis Catalogats de Catalunya; membre de l'Agrupació d'Arquitectes per a la Defensa el Patrimoni. El 2003 crea el seu propi despatx, centrant la seva trajectòria en el patrimoni arquitectònic.

Gemma Bonet Pascual, llicenciada en Història de l'Art, responsable d'Activitats, Servei Educatiu i Accessibilitat del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes des de 2013.

Carles Brull Casadó, arquitecte especialista en patrimoni arquitectònic, membre de la Comissió de Patrimoni de la Generalitat de Catalunya a les Terres de l'Ebre des de 2006. Redactor del Pla director de la cartoixa d'Escaladei, de la qual ha intervingut en la restauració de tots els claustres. Ha treballat en projectes de regeneració urbana dels nuclis històrics de Tarragona, Santes Creus i Montblanc, entre d'altres.

Anna Castellano-Tresserra, conservadora en cap del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes des de 1999. L'any 2012 n'assumí també la direcció en passar el museu a dependre directament de la Direcció de Patrimoni de l'Institut de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona.

Jordi Díaz Callejo, enginyer tècnic agrícola especialitzat en patrimoni jardiner i jardins històrics. Postgrau en Jardineria i Paisatge, en Interpretació Ambiental i del Patrimoni, i màster en Gestió del Patrimoni i Museologia per la UB. Ha treballat en diferents empreses de jardineria, així com de consultor autònom i professor del postgrau en Gestió d'Espais Verds a la UPC. Actualment, treballa a la Direcció d'Arquitectura Urbana i Patrimoni de l'Ajuntament de Barcelona.

Maria Assumpta Esquís Serra, coordinadora tècnica de l'Àrea de Monuments i Jaciments de l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural. És llicenciada en Geografia i Història per la Universitat de Barcelona, amb l'especialitat en Antropologia.

Olga Fajardo Torrent, màster en Espiritualitat Transcultural, i editora del llibre *La experiencia contemplativa: en la mística, la filosofía y el arte* (2017). Imparteix tallers d'escriptura «De l'alè a la mirada» sobre l'escriptura com a pràctica d'atenció i cura de l'ànima.

Dani Font Montanyà, llicenciat en Història Contemporània, coimpulsor i coordinador general de Catalonia Sacra, un projecte de dinamització del patrimoni cultural d'arrel religiosa, impulsat pels deu bisbats amb seu a Catalunya, amb el triple objectiu d'oferir formació i informació sobre el patrimoni cultural d'arrel religiosa, generar activitats per a la millora del seu coneixement, i generar activitat econòmica per al seu manteniment.

Josep Maria Julià Capdevila, arquitecte per l'ETSAB l'any 1982. L'any 1989 inicia els treballs de restauració al monestir de Pedralbes, pels quals rep (conjuntament amb Pere López Íñigo) el Premi Ciutat de Barcelona l'any 1991 per la restauració del Dormidor. Des de l'any 1993 exerceix d'arquitecte conservador del monestir de Pedralbes. Fins a l'actualitat compagina l'activitat professional a l'Ajuntament de Barcelona amb el seu despatx propi. És autor de diversos articles sobre intervenció en patrimoni històric.

Josep Maria Mallarach Carrera, llicenciat en Geologia, màster en Ciències Ambientals i doctorat en Biologia Ambiental, coordinador de l'Associació Silene. És assessor de la Iniciativa de Llocs de Patrimoni Mundial d'Interès Religios, per la UICN. A Catalunya, ha estat assessor de l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural (cartoixa de Santa Maria d'Escaladei) i del monestir de Santa Maria de Poblet. És coautor d'un projecte de rehabilitació del jardí claustral de la catedral de Tarragona, i autor i coautor de diversos articles sobre jardineria i gestió monàstica de la natura.

Berta Meneses Rodríguez, llicenciada en Matemàtiques, monja felipona i mestra de l'escola Sambô-Zen per Yamada Ryouin Roshi amb el nom de Jiku'an (Ermita del Buit i de la Compassió). Ha dirigit pràctiques meditatives al claustre del monestir de Pedralbes.

Margarita Parés Rifà, llicenciada en Biologia, membre de l'equip de Parcs i Jardins de l'Ajuntament de Barcelona fins al 2022. Coautora del Pla del verd i la biodiversitat 2012-2020 de l'Ajuntament de Barcelona, i autora del llibre *La natura a Barcelona*.

Xavier Perarnau Martínez, membre de l'Associació Silene, ha cursat estudis d'antropologia i filosofia, i el postgrau Significats i Valors Espirituals de la Natura. Promou el coneixement i activitats de la tríada natura, art i espiritualitat, en ressonància amb l'ecosofia o ecologia espiritual. Impulsa la iniciativa Esperit de Cura.

Georgina G. Rabassó, doctora en Filosofia, professora associada del Departament de Filosofia de la Universitat de Barcelona i investigadora del Seminari Filosofia i Gènere. La seva tesi doctoral sobre la cosmologia d'Hildegarda de Bingen donà lloc al llibre *L'univers vivent d'Hildegarda de Bingen: perspectives filosòfiques*. Actualment, investiga la imaginació científica femenina entre els segles XII i XVII, i el rerefons filosòfic dels escrits espirituals de les dones del mateix període.

Montse Rivero Matas, llicenciada en Prehistòria i Història Antiga per la UB i tècnica especialista en jardineria per l'Escola Rubió i Tudurí. Postgrau en Jardineria i Paisatgisme per la UPC. Membre del grup impulsor de l'entitat Jardins i Jardiniers: Art, Ciència i Ofici als Països Catalans, adscrita a l'Institut d'Estudis Catalans, que es dedica a divulgar i posar a l'abast de la societat coneixements i documents sobre els jardins i els seus creadors al nostre país. És autora o coautora de diverses publicacions sobre jardins històrics de Catalunya.

Josep Maria Vila Carabasa, llicenciat en Geografia i Història, màster en Arqueologia Medieval i professor associat a l'Àrea d'Història Medieval de la UAB. Ha dirigit més d'un centenar d'intervencions arqueològiques d'època medieval i moderna, entre les quals els conjunts monàstics de Sant Cugat del Vallès, Sant Llorenç de Sous, Sant Ponç de Corbera, Sant Francesc de Montblanc, Santa Maria de Vilabertran i la cartoixa d'Escaladei, de la qual va ser corredactor del Pla director, en els apartats d'història i arqueologia.

Assumpció Vilaseca Viladrich, arquitecta, màster en Biologia de l'Hàbitat, docent i especialitzada en geometria sagrada o natural. Actualment, compagina les tasques de professional lliberal amb les de docència (professora a l'Escola d'Art Municipal de Lleida, cicle de grau superior en Projectes i Direcció d'Obres de Decoració i Arquitectura Efímera i d'Assessorament Tècnic al Col·legi d'Arquitectes de Lleida). Dirigeix cursos d'iniciació, aprenentatge i especialització en geometria sagrada.

Roser Vives de Delàs, enginyera agrònoma i màster en Arquitectura del Paisatge per la Universitat Politècnica de Catalunya. Des de l'any 2000 treballa en temes relacionats amb el paisatge i el medi: consultoria i assistència, projectes, col·laboracions per a l'administració, fundacions privades i altres despatxos d'arquitectura i enginyeria. Coautora de l'inventari de jardins històrics de Catalunya (segles XIX-XX). Actualment treballa en un projecte de restauració del claustre de la catedral de Barcelona.

ANNEX | Relació de participants a les jornades

Abella, Dani	Elaskar Espir, Gabriela	Orozco Pradanos, Eva
Aragay, Mariona	Espeso, Rocío	Pardo Juárez, Encarna
Aragay, Núria	Esquís, M. Assumpta	Parés Fiat, Martí
Aguadé, Rosamaria	Fajardo, Olga	Parés, Sílvia
Álvarez Carod, Manuel	Ferrer Alòs, Immaculada	Perarnau, Xavier
Álvarez, Isabel	Feu Jordana, Anna	Pérez, Andreína
Anechina Osambela, Elisa	Font, Dani	Pery, Maria
Ansio Ruiz, Carmen	Gallach, Vanessa	Planells, Marilina
Auguet, Helena	Hosta, Lola	Ponte, M. Luisa
Aymar, Jaume	Insenser Tomàs, Pepe	Pujol, Ignasi
Bigues, Jordi	Jaoul, Gilberta	Rauret, Anna M.
Bonet, Gemma	Jarque, Anna	Riba, Àngel
Borrell Busquets, Lluís	Julià, Josep M.	Rivero, Montse
Bravo, Yolanda	Lorenzo Caselles, Brígida	Rodríguez López, Flora
Brull, Carles	Luna Porras, Lucía	Rodríguez, Ignacio
Camprodon, M. Assumpta	Luque, Edmary Alejandro	Rubio Payeta, Antonio
Cano, Brianna	Mallarach, Josep M.	Rucabado, Adelaida
Capdevila Peix, M. Rosa	Mallen Guindal, M. Isabel	Sadurní, Laia
Caraver Martín, Àngels	Manteca, Montserrat	Sánchez, M. Ángeles
Cardús, Ignasi	March, Roser	Santacana, Lúdia
Casadevall Castelló, Marta	Marín Balaña, Montse	Sau, Montserrat
Castellano-Tresserra, Anna	Martí Pi, Pilar	Serra, Oriol
Castellet, Laura de	Martín Arrigorriaga, Eva	Texidor, Oriol
Ciscart, Carme	Martín, Rosario	Ubach, Marina
Clapés, Clara	Martínez Giner, Mila	Valera Aroca, Ana
Claveira Capaul, Elisabet	Martínez, Rosa	Vall, Mireia
Compte, M. Mercè	Masses, Josep M.	Vall, Núria
Costa, Gerard	Mata, M. Carme	Vila, Josep M.
Costas Méndez, José Luis	Mayné Sellés, Jordi	Vilalta i Grau, Glòria
Daura Segura, Judit	Mechri, Chokri	Vilaseca, Assumpció
Delàs, Ignasi de	Meneses, Berta	Vives, Roser
Díaz, Jordi	Miquel, Marina	
Duarte, Carolina	Olivera, María	

Aquestes actes apleguen els estudis, treballs i tallers que es van presentar al llarg de les Primeres Jornades sobre Jardins Claustrals que el Museu del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes va organitzar i acollir els dies 24 i 25 de novembre del 2022. Les jornades van comptar amb la col·laboració de la Direcció General del Patrimoni Cultural, el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i la Secretaria Científica i Tècnica de l'Associació Silene. La finalitat d'aquestes jornades era contribuir a crear i difondre la consciència sobre els valors que atresoren aquests espais tan singulars, amb una visió integral, històrica i contemporània alhora, a fi d'interessar les persones i entitats que hi tenen responsabilitats a millorar la qualitat de les seves intervencions, activitats i propostes, per tal que els claustres puguin seguir aollint les necessitats de la societat actual i donant-hi respostes adients, de manera congruent amb la seva vocació i raó de ser.

ISBN978-84-10393-78-3



9 788410 393783